
HELLÉN ÁLLAMFÉRFIAK

.. VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

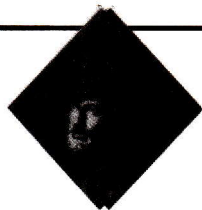
A VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

A kötet életrajzai a hellén világba kalauzolják az olvasót. Ki volt a legboldogabb ember Szolón szerint? Mivel vette rá Periklész az athéni népgyűlést arra, hogy újjáépítsék az Akropoliszt? Mi volt Démoszthenész véleménye II. Philipposz makedón királyról, aki „a hatalomért kiűttette a fél szemét”? Hogyan tudta Philipposz nagyhatalommá varázsolni országát? Miképp hódította meg Nagy Sándor a Perzsa Birodalmat? Mindezekre és más kérdésekre választ kapunk a könyvből, amely az említett államférfiakon kívül Agészilaosz spártai király és Epameinóndasz thébai hadvezér kalandos életútjával is megismertet.

200 Ft

K O S S U T H K Ö N Y V K I A D A S

HELLÉN ÁLLAMFÉRFIAK

ÍRTA KERTÉSZ ISTVÁN

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1992

Sorozatszerkesztő: Benke Zsuzsa

ISBN 963 09 3551 1

© Kertész István, 1992

(4807)

A HELLÉNEK VILÁGA

Az Európa, Ázsia és Afrika tágas térségein terjeszkedő ókori görögök hellén népvénét egy ismeretlen szerző (a tudomány *Pszeudo-Apollodórosznak* nevezi) időszámításunk kezdetét követően megírt „Mitológia” című munkája magyarázza meg. Eszerint az emberek számára tüzet lopó titán, *Prométheusz* fia, *Deukalión* és annak neje, *Pürrha* túléltek azt a vízözönt, amelyet a főisten, *Zeusz* bocsátott a földre. Az ő gyermekük volt *Hellén*. Hellén leszármazottai, *Aiolosz*, *Dórosz*, majd *Akhaiosz* és *Ión* adták azután neveiket a nagyobb néptörzseknek.

Hellén utódainak, a görögöknek jelentős hányada a Kr. e. VIII. században már sajátos politikai szervezetben, az úgynevezett városállamban, görögül: *poliszban* élt. Ez két részből tevődött össze. A fallal körülvett városi magot, a polgárok zömének lakóhelyét, *asztünek*, míg a városon kívül fekvő és a polgárok tulajdonában álló földterületet *khórának* nevezték. Hellász területét több száz városállam hálózta be. Államformájuk, gazdasági, kulturális fejlődésük különbözött egymástól, három dologban azonban megegyeztek. Minden *polisznak* saját szabad alkotmánya volt, ezt nevezték *autonomiának*. Minden *polisznak* megvolt a saját hadserege és az e hadsereg által biztosított katonai szabadsága (*eleutheria*). Végül mindegyik *polisz* önellátó, zárt gazdaságot épített ki. Az így kialakult gazdasági önellátóságot nevezték *autarkeiának*.

A városállamot *Arisztotelész*, a Nagy Sándor nevelésében is fontos szerepet játszó tudós (élt Kr. e. 384–322) úgy jellemezte, mint az egyenjogú polgároknak a lehető

legtökéletesebb élet megszervezése céljából létrejött társulását. Megállapította, hogy mivel mindenki másképp törekszik a boldogságra, a *poliszok* is különféle életmódot és alkotmányt, más és más államformát választanak polgáraik boldogulásának keretétül. Valóban, egyes városállamokban egyeduralom, azaz *királyság*, majd *türannisz* létezett, másokban az előkelő kevesek kormányoztak, vagyis *oligarchikus* uralom volt, megint másokban olyan köz-társaság, amelyben a köznép akarata érvényesült, tehát *demokrácia*. *Athén* történelmében az alkotmányos rend mindezen válfajai léteztek, míg *Spártában* például mindvégig megmaradt az egyeduralom a királyság (noha kettős királyság), majd a türannisz formájában. Ez utóbbi az a politikai rend volt, amelynek élén a „zsarnok” (*türannosz*) állt, aki többnyire a köznép érdekében gyakorolta zsarnoki hatalmát, elsősorban a vele szemben ellenséges arisztokraták rovására. Az athéni türannosz, *Peisizisztratosz* például elősegítette a kézműipar és a kereskedelem fejlődését, javított az agrárnépesség helyzetén.

Mármost magától értetődik, hogy a jogilag, katonailag és gazdaságilag önálló, ezenkívül különféle államrendeket megvalósító városállamok egymás melletti sokaságának megléte a hellénség nagymértvű széttagolódását idézte elő. Ezt a széttagolódást csak növelte az a körülmény, hogy a hellének egy része *poliszok* helyett etnikai közösségekben (*ethnoszok*), illetve területi monarchiákban élt. Léteztek azonban olyan formák, amelyek a politikai megosztást némiképp ellensúlyozták. Az államok közötti politikai szövetséget

szümmakhiának nevezték. Ennek két fő formája létezett. Amennyiben a szövetség két vagy több állam között a résztvevők teljes egyenlőségén alapult, úgy egyszerűen szümmakhiáról beszélünk. Ha azonban több városállam szövetezése egy főléjük magasodó polisz politikai vezetőszeropének elismerésével ment végbe, akkor *hegemóniális szümmakhiáról* van szó. A hellén-ség történelmében a Spárta vezette peloponnészoszi szövetség és az Athén irányította déloszi koalíció volt a két leghosszabb életű és politikailag is legerősebb ilyen szövetség.

A peloponnészoszi szövetséget Spárta azután hozta létre, hogy a Kr. e. VI. század közepén megszerezte Messzénia, a Peloponnészosz délnyugati részén fekvő, gabonatermő földekben dús tartományt, majd megtörte legerősebb szomszédja, Argosz hatalmát. E katonai sikerek után a legtöbb peloponnészoszi állam elismerte Spárta hegemoniáját. Egyenként szerződést kötöttek vele, és a legfontosabb közös ügyek intézésére szövetségi tanácsot hoztak létre. Megállapodtak abban is, hogy a szövetséget érintő háborúk alkalmával mindegyik állam hadereje kétharmad részét a közös hadseregbe irányítja, amelynek főparancsnoka minden esetben spártai. Tengeri hadjáratokhoz a szövetség part menti városai adták a hajókat, míg a flottával nem rendelkező államok pénzzel segítették a közös ügyet. Bár Spártának csak néhány hajója volt, vitathatatlan vezető szerepe abban is kifejezésre jutott, hogy a szövetséges flottát is mindig spártai parancsnok vezényelte.

A déloszi szövetséget Ariszteidész athéni politikus szervezte meg Kr. e. 478–477 telén azzal a céllal, hogy a perzsák végleges legyőzésére összpontosítsa azon görög államok erejét, amelyek nem voltak tagjai a peloponnészoszi csoportosulásnak, és ezáltal nem voltak lekötöztetve a spártai hegemoniának sem. Kezdetben a thrák tengerpart, az Égei- és Fekete-tengert összekötő szorosok, Iónia, Aiolisz meg a Küklaszok szigetcsoportjának városai csatlakoztak ehhez az új szövetségi rendszerhez, mivel elsősorban az ő tengeri ke-

reskedelmüket veszélyeztette a háborús állapot, tehát ők akarták leggyorsabban felszámolni a perzsák addigi európai hódításai során elszenvedett veszteségeiket. Később azután, Athén megújuló katonai sikereit követően, Karia, Lükia és más vidékek poliszai is nagy számban csatlakoztak a déloszi szövetséghez. A koalíció egyébként onnan nyerte nevét, hogy kincstárát Apollón isten déloszi szentélyében helyezték el (biztonsági okokból Kr. e. 454-ben átvitték a kincstárát Athénba), és a szövetségi gyűlés is ezen a szigeten tartotta üléseit. Az egyesült haderő főparancsnoki tisztségét és a kincstár felügyeletét mindig athéni polgárok látták el. A nagyobb tagállamok – minthogy a szövetség célja elsősorban az Égei-tenger békéjének biztosítása volt – hadihajókat adtak a közös flottának, míg a kisebb poliszok évi hozzájárulást, úgynevezett *phoroszt* fizettek a pénztárba. Kr. e. 451 táján, amikor a déloszi szövetség elérte legnagyobb kiterjedését, a körülbelül 200 szövetségi polisz mintegy 500 talantont (1 talanton = kb. 26,2 kg ezüst értékével) fizetett be évente.

Kezdetben a délosz–attikai tengeri szövetség egyáltalán nem Spárta ellenére működött, és főként nem ellene irányult. Létrejötté mégis elvetette annak a viszálynak a magvait, amely a Kr. e. V. század közepétől egyre jobban elmélyült a hellén világ két vezető hatalma között. Amikor ugyanis a déloszi szövetség – a perzsa veszély elhárulásával – megszűnt igazán védelmi szervezet lenni, és ehelyett az athéni nagyhatalmi politika kiszolgálójává vált, akkor élesedett ki a hellén világban a spártai és az athéni szövetségi rendszer ellentéte, amely a Kr. e. 431-től 404-ig tartó peloponnészoszi háború és annak következményei révén végül romlásba döntötte a poliszok gazdasági, jogi és politikai önállóságát.

A Kr. e. IV. század Hellász nagy részére kiterjedő politikai anarchiáját végül a makedón nagyhatalom II. Philipposz vezetésével szüntette meg. A makedón fegyverek szavatolták a Korinthoszbán 337-ben kialakult *pánhellén szövetség* életrevalóságát és erejét. Ez az erő Nagy Sándor irányítása alatt hódított tért a Közel- és Közép-Kele-

HÉRODOTOSZ

ten, és valósította meg a hellén és keleti elemek hol laza kötődését, hol szerves egységesülését magában hordozó *hellénisztikus* civilizációt.

A görög történelem menetét meghatározó politikai szövetségek mellett vallási csoportosulások is léteztek, amelyek alkalmassak voltak arra, hogy ébren tartsák a közös eredet és a hasonló kultúra alapján élő összetartozás tudatát. Gyakori formája volt a poliszok kapcsolatfelvételének, hogy egy-egy nagy tekintélyű szentély közös kultuszában egyesültek különböző városállamok. Az ilyen vallási szövetséget *amphiktüóniának* nevezzük. A hellén történelemben az amphiktüóniák közül a legnagyobb jelentősége annak volt, amely a

delphoi Apollón-szentély körül alakult ki. A görögök ezt a helyet tekintették civilizációjuk központjának, ennek hatása sugárzott át mindazon területekre, ahová hellének valaha is eljutottak, és Apollón isten itt olvasható erkölcsi intelmei jelentették a magatartás iránytűjét minden görög polgár számára, aki igényt tartott a „férfi” megszólításra.

„Légy ura asszonyodnak!” – olvashatták le a régészek azt az ógörögül frott mondatot, amely az észak-afganisztáni Aikhanum település antik műemlékeinek feltárása során egy felszínre került oszlopon díszelgett. Az Amu-Darja, az ókori Oxosz folyása mentén az időszámításunk kezdetét megelőző III. évszázadban, a Nagy Sándor halálát követő időszak folyamán alapították a Balkánról érkezett telepések azt a görög mintájú várost, amelynek neve máig ismeretlen előttünk, s amelynek feltárása alig néhány évtizede kezdődött el. Az ásatások egyik első reprezentatív eredménye a testi és szellemi nevelés középpontjának, a *gümnaszionnak* a felszínre hozása volt. Már önmagában az is lenyűgözte a szakembereket, hogy a hellén civilizáció bölcsőjétől oly nagy távolságra, a világ másik részén egy éppoly szép architektúrájú nevelési intézményre bukkantak, mint amilyenekkel a klasszikus Görögország dicsekedhetett. Ámulatuk azután nőttön-nőtt, amikor a gümnaszionok védőistenének, *Hermésznek* a szentélyét is kiásták, és a kicsiny épület előtt egy feliratokkal díszített oszlopra leltek. Az oszlopon körülbelül 140 bölcs mondás volt olvasható, amelyeknek célja a görög ember erkölcsi nézeteinek, viselkedési normáinak alakítása lehetett. A feliratok gyors szemrevételezése után kiderült, hogy az oszlop és a rajta lévő írások pontos másai annak az oszlopnak, valamint az azon lévő feliratoknak, amelyek Delphoi-ban Apollón tempoma előtt voltak láthatók.

„Légy ura asszonyodnak!” – hirdette tehát a hellén civilizáció erkölcsi rendjének fő védnöke, Apollón. És hirdette emellett azt is, hogy az embernek kötelessége önmagát alaposan megismerni, hogy ennek

révén a saját lelkén is úr lehessen. Hirdette, hogy a mértéket minden téren, még az erőnyes életvitelben is be kell tartani, és hirdett még sok egyéb megszívlelendő dolgot.

Delphoi és Ai-Khanum között körülbelül 5000 kilométernyi távolság feszül. Ilyen hatalmas térbeli szakadék még napjainkban, az űrhajózás korában is világokat választ el egymástól. De az ókorban volt egy olyan időszak, a görög-makedón etnikum hellénizmus korabeli keletre rajzásának időszaka, amikor az ilyen távolság nem elválasztott, hanem összekötött. Összekötött, mert létezett egy olyan magaskultúra, amely az emberi tevékenység előtt addig nem ismert távlatokat nyitott meg.

A görög civilizáció emberközpontúságának lényege az, hogy ráébresztette a természetnek és a társadalmi mozgásoknak addig végtelenül kiszolgáltatott embert arra, hogy polgár is lehet. A *polgár* pedig nem egyszerűen tagja egy közösségnek, hanem mint *zoon politikon*, azaz politikát formáló lény, alakítója saját közösségének, átformálója természeti környezetének. A természet és a történelem szolgájából fokozatosan a jelenségek urává nővi ki magát. Ura lesz így a nem polgároknak és azoknak, akik a polgári-politikai jogok egynévelikének vagy egészének gyakorlásából ilyen vagy amolyan okok miatt kiszorultak. Ez utóbbiak között találhatjuk az asszonyokat is. Fénykorában ez a civilizáció csak egyetlen szolgaság jogosságát ismerte el az isteneknek adandó szolgálaton kívül. Ez pedig a közösség érdekeivel szembeni szolgálai alázat volt.

De hát milyen volt az a férfiideál, aki férjként asszonyát, polgárként saját sorsát, katonaként hazája ellenségét uralta? A spártaiak szemében a tökéletes harcos személyesítette meg az eszményi férfit, míg Athénban a *kalosz kai agathosz anér*, tehát a szellemileg és fizikailag egyaránt fejlett és szép erőnyeket magáénak tudó férfiú a mintakép. Ennek megfelelően különbözött is egymástól a két nevelési rendszer. Spártában az ott kialakult nevelési célt indokolta a társadalom sajátos szerkezete. Bizonytalan adatok szerint egy teljesjogú spártai polgárnak három nem teljesjogú *perioikosz*

(kétkezi munkát végző „körüllakó”) és hét-nyolc függő helyzetű termelő (*helóta*) fékentartásáról és munkára fogásáról kellett gondoskodnia a Kr. e. V. század elején. Azonkívül a szabadok rétegének szaporodásával egyenes arányban megnövő gazdasági szükségletek kielégítése is folyamatos harci készsétséget, sikeres hódító háborúk megvívását követelte. Ezért militáns társadalmi rendszer alakult ki, amelyben a testi nevelés mindenek feletti dominanciája érvényesült az általános nevelés keretein belül. Nem véletlen, hogy az első olümpiai versenyjátékokon a győztesek zöme spártai polgár volt. Athénban kiegyensúlyozottabban érvényesültek a nevelésben a fizikai és szellemi követelmények. Mivel ott a polgárnak nemcsak a harcmezőn, hanem a demokrácia mindenkinek egyaránt jogokat biztosító politikai intézményeiben is helyt kellett állnia, ezért az ifjakat a fegyveres és a politikai küzdelmekre egyaránt felkészítették.

A testi és szellemi erő együttes megléte lehetett a férfi igazi dicsőségének záloga. Ez – a nevelés minden egyoldalúsága mellett – még Spártában is érvényes követelmény volt. A rövid, de velős és értelmes beszédmodort még ma is *lakónikusnak* nevezzük olykor, mivel Spártát a körülötte elterülő síkságról Lakóniának is hívták, és mert ott az ifjakat erre a stílusra megtanítani nevelési cél volt. Röviden is meg lehetett fogalmazni nemes gondolatokat. Az a férfi, akit anyja azzal bocsátott csatába, hogy kezébe nyomta pajzsát, és ezt mondta neki: „ezzel, vagy ezen”, vagyis hogy győztesen térjen vissza fegyverével, vagy holtan a pajzsán feküdve, de vesztiesen és élve soha, a rövid megfogalmazásból is kiértette a férfias viselkedés, a hazaszeretet gyermekkorától fogva felé sugárzó normáit.

Aki erős, aki lelkével uralkodik a testén, aki a közösség javára cselekszik, az tehát a jó polgár. Mondhatnánk ezt úgy is, hogy ő az igazi férfi. De csak addig, amíg megfelel ezeknek a követelményeknek. Abban a pillanatban, ahogy „lazít”, változtat magatartásán, már megveti őt a társadalom, tekintet nélkül előző érdemeire. A hellén világ az állandó bizonyítás világa volt.

Virágkorában az athéni demokráciában – bármely rövid ideig is tartott – az egyének által boldogított társadalom és a társadalom által boldogított egyén jól egymásra talált. Amikor azután különböző okoknál fogva megbomlott egyén és közösség háborítatlan összhangja, ez a kétirányú boldogság örökre eltűnt. Erről írta „Emlékeim Szókratészről” című művében *Xenophón*: „Úgy vélem..., hogy akárcsak azok az atléták, akik sokszor tűntek ki a többiek közül és sokszor diadalmaskodtak, majd eltuynyultak és elmaradtak ellenfeleik mögött, az athéniak is egykori kiválóságukat nemtörődömségre cserélték, és elvesztették hajdani nagyságukat.”

A virágzó demokráciában a polgárok nemcsak hogy betartották az Apollón sugalmazásaként felfogott viselkedési és etikai normákat, hanem még versengtek is abban, hogy ezeknek minél jobban megfeleljenek. Az a civilizáció, amely beteljesítette a személyiség önmegvalósítási vágyát a közösség érdekei által megszabott korlátok között, serkentette tagjai versenyző kedvét. Ez volt az igazi motiváló erő, aminek kedvéért versengtek egymással a sportolókon kívül a festők és szobrászok, a lírikusok és drámaírók, a szavalókórusok és a tudós bölcsek. Győzni, valamiben a

másiknál jobbnak lenni, élen végezni az *agón*ban, vagyis a versengésben – ez jellemzője volt a hellén karakternek. Csupán a politika terén volt veszélyes versengeni, hiszen a győztes könnyen szembekerülhetett az önnön szabadságát féltő társadalommal. Miltiadész, Themisztoklész és mások sorsa ékesen bizonyította, hogy a nagy felemelkedés után gyorsan bekövetkezhet a bukás. A marathóni hőst egy évvel győzelme után hazaárulás címén elítélték, míg Themisztoklész, a görög–perzsa háborúk másik hősza, magát nőnek álcázva kényszerült az ellenség királyához menekülni.

E könyvben olyan politikusok életével ismertetjük meg olvasóinkat, akik több-kevesebb sikerrel kerülték ki a politikuspálya buktatóit, és ha a tragikus végzet ellen nem is mindig védekezhettek, következetes pályát futottak végig. Hőseink közül Szolón a kialakuló, *Periklész* a csúcsponton lévő, *Démoszthenész* pedig a lehanyatló athéni demokráciát testesíti meg. *Agészilaosz* spártai király és *Epameinóndasz* thébai hadvezér életén keresztül a Kr. e. IV. század önmagát belháborúkkal pusztító hellénségét mutatjuk be. *II. Philipposz* és fia, *Nagy Sándor* a hellénisztikus civilizáció új korszakának megteremtőiként zárják a sort.

A VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

SZOLÓN

„Az egyeduralmat nem vállalta, de azért nem intézte az ügyeket kesztyűs kézzel. Nem lett puhánnyá, nem tett engedményt a hatalmasoknak, és törvényeit nem azok szája íze szerint alkotta meg, akik megvászlották. Nem orvosolt vagy újított, ahol a dolgokat rendben találta, mert attól félt, ha a várost mindenestül felforgatja, nem lesz ereje hozzá, hogy a közrendet helyreállítsa, s minden a legjobb legyen. Csak olyan változtatásokat hajtott végre, amelyektől remélte, hogy rábeszélésére elfogadják, vagy személyes tekintélyével keresztül tudja vinni, mint saját maga is mondta, »Erőszakot vegyítve össze és jogot.« Amikor később megkérdezték tőle, a legjobb törvényeket adta-e az athéniaknak, ezt felelte: »A legjobbakat, amelyeket hajlandók voltak elfogadni.«»

Plutarkhosz (született Kr. u. 46 körül, meghalt 119 után) híres görög férfiak és jellemük vagy tevékenységük miatt velük párhuzamba állított rómaiak életútját dolgozta föl „Párhuzamos életrajzok” címen ismert munkájában. E kötet főszereplői közül az egy II. Philipposz kivételével mindenkinek az életrajzát megírta. Philipposz nála csakúgy, mint a későbbi történetíróknál, eltörpült hatalmasra nőtt fia mellett. Ma már másképp látjuk a dolgokat, és az apát, fiút egyaránt nagyra becsüljük. Különös oka van annak, hogy Philipposz mellett majd Epameinondasz életének ismertetésekor sem meríthetünk Plutarkhosz róla írt életrajzából. Sajnálatos módon ez az életrajz és a Hannibalt legyőző *Scipio Africanus Maior* vele párhuzamba állított élettörténete elveszett. Szolóné szerencsére megmaradt az utókornak, és mint

a fentebbi idézet mutatja, a történetíró nem kis tisztelettel emlékezett meg az athéni törvényalkotóról.

Szolón Kr. e. 640 körül született Attika egyik legelőkelőbb nemzetségéből, a valaha a városnak királyt is adó Medontidák közül. Atyjának általában Exékesztidészt tartják, aki sem vagyonával, sem társadalmi tekintélyével nem emelkedett az átlag fölé. Édesanyja a későbbi türannosz, *Peisisztratosz* rokona volt. A fiatal Szolón ke-

SZOLÓN

reskedésből szerzett vagyont magának, és teremtett olyan életkörülményeket, amelyek tudásszomját csakúgy kielégítették, mint élnivágását. Sokat utazott, nagy műveltségre tett szert – olvasmányai hatására maga is verseket írt –, és nem tagadta meg magától az élvezeteket sem. Ez utóbbival kapcsolatban jegyzi meg Plutarkhosz, hogy „úgy szokott lenni, hogy aki sok kockázatot vállal, ellenszolgáltatásul elvárja az élvezetekben bővelkedő életet”.

Szolón valóban „vállalta a kockázatot”. Megara és Athén között harc dúlt a Szaróni-öbölben fekvő, stratégiai szempontból igen fontos sziget, Szalamisz birtokáért. A küzdelem átmenetileg Megara sikerét hozta, és a kudarcok olyannyira lesújtották az athéniakat, hogy törvényben tiltották meg e háborúnak még az említését is. Csakhogy amíg Megara birtokolta Szalamiszt, az athéniak tengeri kereskedelme béklyóba volt zárva. A szigetről ellenőrizni lehetett a délnyugat-attikai kikötőkbe befutó és azokból elinduló hajók útját. Ráadásul Megara más módon is beavatkozott Athén belügyeibe. Kr. e. 632-ben a megarai türannosz, *Theagenész* aktívan támogatta veje, az athéni *Külön* azon kísérletét, hogy ebben a városban is létrehozza a türannisz államrendjét.

Szolón politikai kiugrása a Szalamiszért folyó harc jegyében történt. A ravasz kereskedő, hogy a törvényt kijátssza, magát örültnek tetteve egyszercsak megjelent Athén főterén, és egy saját maga írta elégia előadásába kezdett:

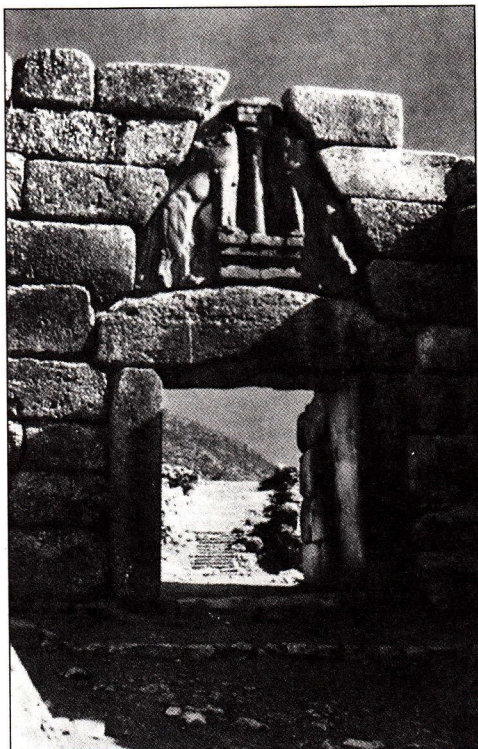
„Hírnökként jövök én ama százszor szép
Szalamiszből,
nem pusztán szavakat hozva, de dalt,
gyönyörűt...”

A költemény nagy hatást tett a szaváló köré gyülekező polgárookra, majd a népgyűlésre is, amely újabb háború megindítását határozta el a vágyott sziget megszerzésére. Szolónt megválasztották hadvezérnek, és a szigetet nemsokára sikerült is elfoglalni.

Az antik hagyomány szerint ezzel Szolón akkora tekintélyt szerzett magának polgártársai körében, amilyennel e korban más nem dicsekedhetett. Így aztán nem

csoda, ha rábízták a gazdasági és politikai ellentétek miatt felbolydult Attika reformok útján történő megbékítését. Athénban a földművelő közrendű tömegek sorra vesztették el földjüket, sőt személyi szabadságukat is. Elégedetlenségüket kihasználva akarta a már említett Külön kialakítani a maga egyszemélyi uralmát. Plutarkhosz drámai színekkel ecseteli a helyzetet: „A gazdagok és a szegények közti ellentét élesebb volt, mint valaha; a város helyzete a teljes bizonytalanság képét mutatta, s a zavarok megszüntetésére egyetlen mentségnek az egyeduralom látszott. Az egyszerű nép az utolsó emberig eladósodott a gazdagoknak. Földjüket nekik művelték, s mivel minden termény hatodát nekik fizették, a parasztokat *hektémoroszoknak* [hatodasoknak] vagy csak egyszerűen napszámosoknak nevezték. Sokan saját személyüket zálogosították el, s hitelezőik bármikor eladhatták őket rabszolgának otthon vagy az ország határain túl. Sokan kénytelenek voltak gyermeküket eladni [ezt semmiféle törvény nem tiltotta], vagy kegyetlen hitelezőik elől elmenekültek a városból. A többség, közöttük a legbátrabbak, egymást bíztatták, ne essenek kétségbe, és ne engedjenek az igazságtalanságnak, hanem válasszanak valakit, akiben megbízhatnak, s aki vezetni képes őket. Azt javasolták, szabadítsák fel a tartozásaik miatt eladott rabszolgákat, osszák fel a földet és változtassák meg gyökeresen az állam alkotmányát. Athénban a legértelmesebbek belátták, hogy Szolón az egyedüli ember, aki mentes kora bűneitől, mert nincs köze a gazdagok igazságtalanságaihoz, de nem feszélyezi a szegények nyomorúsága sem; hozzá fordultak tehát, és kérték, álljon a közügyek élére, s szüntesse meg a viszályokat.”

A Plutarkhosz által említett okokból Szolónt *diallektésznek* (politikai döntőbíró) és *arkhónnak* (főtisztviselő) választották meg. Ezeket a tisztségeket valószínűleg Kr. e. 594–593-ban töltötte be. Előtte meghallgatta az Athénba látogató phaisztoszi bölcs, *Epimenidész* tanácsait. A rituális eljárásokban igen járatos krétai férfiú civilizáltabb vallási szertartások meghonosítását

MÜKÉNÉ, „OROSZLÁNOS KAPU”

segítette elő a városban, és mint Plutarkhosz elismerően megjegyzi, „a lakosságot az igazságos szóra figyelővé és egyetértésre hajlamosabbá tette”. Úgy látszik, hogy ilyen előzmények után kedvező légkörben láthatott hozzá Szolón is reformjainak megvalósításához. Legfontosabb intézkedése az volt, hogy eltörölte az adósságokat, felszabadította az adósság miatt rabszolgasorsba került honfitársait. Akiket külföldre adtak el, azoknak a visszavásárlását kezdeményezte. Ez az intézkedés csomag a *szeiszakththeia* (a terhek lerázása) elnevezést nyerte, mivel az elzálogosított földekről eltávolították az adósságot jelző határkövet. Még minden bizonnyal ugyanebben az esztendőben érvénytelenítette Drakón szigorú törvényeit, annak kivételével, amely valószínűleg a vérbosszú visszaszorítása céljából halálbüntetéssel sújtotta a gyilkosságot. Az olívaolaj kivételével megtiltotta mindennemű agrárter-

mék exportját. Egy további törvénnyel szabályozta az özvegyekről és árvákról való gondoskodást. Mindezekkel az intézkedésekkel bizonyos esélyegyenlőséget biztosított a polgároknak a létért való küzdelemben. Letompította az éles politikai ellentéteket, és a súlyok és pénzlábak módosításával egyben megkönnyítette rendelkezései végrehajtását.

A polgárok közötti esélyegyenlőség egy sajátos területen, a sporttevékenység terén is megnőtt. Szolón koráig csak azok érhetek el komolyabb sporteredményt, akiknek családja fedezni tudta a felkészüléshez szükséges anyagiakat. A tápláló étkezés, a gyúró és az edző bére, valamint az utazási és egyéb költségek súlyos anyagi terhet jelentettek, amit csak a leggazdagabbak vállalhattak. A demokratizálódást célzó intézkedései között ezért Szolón arról is gondoskodott, hogy a szegényebb polgárok számára is megnyíljon a sportbeli érvényesülés útja. Valószínűleg ő vezette be a különféle sportversenyeken elért győzelem jutalmazását. Mint róla szóló életrajzában Plutarkhosz írja: „... az iszthmoszi játékok győztese száz, az olümpiai játékoké ötszáz drakhma jutalmat kapott. Őt drakhmát kapott, aki hímfarkast ejtett el, és egyet, aki farkaskölyköt. Phaléroni Démétriosz szerint egy ökör, illetve egy birka ára is ugyanennyi volt.”

Feltételezhető, hogy a különböző helyi sportversenyek győzteseit is ettől kezdve díjazták. A versenysiker premizálása lehetővé tette, hogy a szegényebb rétegek fiai is saját erejükből, tehetségükből készülhessenek fel a versenyek királyára, Olümpiára. Nemrég összeállították azoknak az athéni polgároknak a listáját, akik a különböző korcsoportok jelentősebb versengésein győzelmet arattak. Kr. e. 776, az első írásos dokumentummal jelzett olümpiai játék időpontja és Kr. e. 594, vagyis Szolón arkhóni fellépése között mindössze öt polgár nevét hagyományozta ránk a történelem. Mind az öten győztek Olümpiában, egyikük, *Pantaklész* kétszer is, Kr. e. 696-ban stadionfutásban, 692-ben pedig *diauloszban* (kétszeres stadionfutás). Az egy *Phrúnón* kivételével, aki *pankrationban*

(a birkózás és ökölvívás elegye) lett első helyezett, mindenki futásban aratta győzelmét. Athén viszonylagos szegénységét jellemzi, hogy az igen költséges kocsi- vagy lovasverseny győztesei között egyetlen athénit sem találunk. Az öt említett versenyző közül kettő élettörténete ismert. Egyikük a türanniskísérletéről híres Kúlón volt, a másik az ugyancsak említett Phrüón. Mindketten arisztokraták, utóbbi hadvezérként részt vett a Trója környéki Sziigeion elfoglalásában. A Szolón fellépésétől a marathóni csatáig (Kr. e. 490) húzódó időszakban viszont lényegesen gyarapodott a feljegyzett élsportolók száma.

Arkhóni éve leteltével Szolón visszavonult a közügyektől. Ekkor többen támadták személyét azok közül, akik nem értettek egyet gazdasági intézkedéseivel. Erre utalt egyik verstördéke:

*„S mert bolondul vélekedtek, megdühödtek
most reám,
s görbe szemmel méregetnek, mint
közellenségüket.”*

A többség azonban elismerte érdemeit, amit az is bizonyít, hogy a gazdasági változások társadalmi-politikai következményeit tükröző további törvényalkotást is reá bízta. Talán Kr. e. 592–591-ben, Eukratész arkhónsága évében, talán később tett eleget ennek a feladatának. Törvényalkotói munkája közben fogadta házában a szkíta bölcset, Anakharszisz, és mint Plutarkhosz írja, érdekes vita bontakozott ki kettejük között: „Szolón ekkor már részt vett a közügyek intézésében, s éppen törvényei megszövegezésén dolgozott. Amikor Anakharszisz ezt megtudta, kinevette Szolón igyekezetét és hitét abban, hogy írott törvényekkel polgártársai igazságtalanságát és kapzsiságát korlátok között tudja tartani. Nem érnek többet az ilyen törvények, mint a pók hálójá, mondta: megfogja a gyengéket és az apró vétkeseket, de a hatalmasok és gazdagok széttepik a hálót. Szolón erre állítólag azt felelte, hogy az emberek megtartják a szerződéseket, ha megszegésükből egyik félnek sincs haszna. Törvényeit egyébként is úgy alkotta meg, mondta, hogy polgártársai világo-

san lássák, megtartásuk, nem pedig megszegésük szolgálja mindenki érdekét.”

Szolón önbizalma nem volt alaptalan, törvényeivel valóban ért el sikereket. Végül is joggal állapíthatta meg magáról Anakharszisz aggályaival szemben:

*„Annyi jogot juttattam a népnek, amennyi
elég volt,
s kellő megbecsülést: súlya se sok,
se kevés.
S óvtam a polcon ülőt meg a kincseiért
irigylett,
hogy soha szégyenfolt szennye ne érje
fejét.
Védtem erős pajzzsal mindkét felet, és sose
túrtem,*

hogy diadalt üljön jogtalan ez vagy amaz.”

Szolón a polgárokat évi jövedelmük alapján vagyoni osztályokba sorolta. Az első vagyoni osztályba azok tartoztak, akiknek évi jövedelme 500 mérő (1 mérő = kb. 52 liter) gabona, illetve ennek megfelelő érték, a másodikba azok, akiknek 300, a harmadikba, akiknek 200 mérő évi jövedelmük volt. A negyedik osztály tagjai, a napszámosok (thészek) csak csekélyebb jövedelmet húztak. Mivel a legmagasabb állami tisztségeket a leggazdagabbak töltötték be, a reform révén legalább részben, a köznép (démosz) újonnan vagyonosodott tagjai is bekapcsolódhattak a politikai irányításba. De a legszegényebbek is részt vehettek a népgyűlés és az esküdtbíróságok munkájában. Szolón létrehozta a népgyűlés napirendjét előkészítő tanácsot (bulé), amely 400 főből állt, és amelynek minden vagyoni osztálybeli a tagja lehetett. Miközben a politikai jogokat kiterjesztette, megtiltotta, hogy bárki is passzív legyen a közéletben. A kézműipar fejlesztése érdekében párfogolta, hogy idegen iparúzők letelepedjenek Athénban, és ösztönözte azt is, hogy az athéni polgárok kétkezi mestersegre taníttassák fiaikat. Engedélyezte a szabad végrendelkezést, ami arra mutat, hogy a nemzetségi keretek ekkor már meglehetősen lazakká váltak. Családjogi reformjai is részben az örökösödést szabályozták, részben azonban az érdekházasságokat igyekeztek megakadályozni, és a családok felbomlását megelőzni. Még azt

HADÉSZ ÉS PERSZEPHÓNÉ AZ ALVILÁG URALKODÓI

is előírta, hogy a férj havonta legalább három alkalommal háljon együtt feleségével. Kisebb jelentőségű intézkedéseivel a tulajdont és a közbiztonságot igyekezett megvédeni.

Mint törvényhozó (*nomothetész*), Szolón igen jelentőset alkotott. Komplex reformokat hajtott végre. Programja a köznép fel-

emelését célozta oly módon, hogy ezzel közvetlenül ne sértse az arisztokrácia érdekeit. Így mindaz, amit előbb idézett versében elmondott, fedi a valóságot. Persze más egy cselekedet szubjektív célkitűzése és más az, amit objektíve előidéző. Ebben az esetben azt látjuk, hogy a megerősített köznép nem elégedett meg azokkal a jogokkal, amelyeket Szolónnak köszönhetett, s amelyeket az arisztokrácia többsége túlzásnak tartott. Így Szolón törvényhozói megbízatásának lejártá után újra fellobbantak a bel-

ső harcok Athénban. Az ókori hagyomány szerint a törvényhozó ekkor megeskette a tanács tagjait arra, hogy törvényeit száz esztendeig érvényben hagyják, majd eltávozott a városból.

Szolón politikai tevékenységét, bármilyen sok vitát okoz is a szaktudományban, nagyjából ismerjük. Nagyobb problémát jelent, ha magánéletéről akarunk valami lényegeset megtudni. Az bizonyos, hogy botrányoktól, nagyobb izgalmaktól mentes családi életet élt, és övéihez nagyon ragaszkodott. Mint afféle elégedett családapa, csodálkozott is, hogy a bölcs Thalész nem alapított családot. Plutarkhosz egyik anekdotája kettejük erről szóló vitáját ismerteti annak kapcsán, hogy Szolón egy alkalommal meglátogatta a tudóst milétoszi otthonában. „Szolón... csodálkozását fejezte ki, miért nem vágyott az soha arra, hogy megházasodjék és gyermekei legyenek. Thalész erre nem szólt semmit, de néhány nappal később egy idegent kitanított, mondja, hogy tíz nappal korábban érkezett Athénból. Szolón megkérdezte, történt-e valami Athénban, mire az ember pontosan úgy, ahogyan erre Thalész kitanította – így felelt: »Zeuszra, más nem, csak egy ifjú embert temettek, és holttestét az egész város kikísérte a temetőbe. Úgy hallottam, fia volt a város egyik kiváló, első polgárának, aki azonban nem volt jelen a temetésen, mert – amint mondták – régebben idegenben tartózkodik.« »Szerencsétlen ember! – kiáltott fel Szolón. – Hogy hívták?« »Bizony hallottam, de már nem emlékszem rá; csak tudom, hogy mindenki úgy emlegette, mint bölcs és igazságos embert.« Szolón az idegen minden szavára mind nagyobb aggodalom töltötte el, s végül zavartan megkérdezte, nem Szolón volt-e az ifjú atyja? Amikor az idegen megerősítette, hogy igen, így hívták, Szolón a fejét verte, s mind szavaival, mind tetteivel elárulta mély fájdalmát. Thalész erre mosolyogva kézen fogta, s így szólt hozzá: »Látod, ez tart vissza engem a házasságtól, s attól, hogy gyermekeim legyenek; hiszen ilyesmit még te sem tudsz elviselni, pedig te kemény ember vagy. De nyugodj meg, egy szó sem igaz az egészből.«"

Szolón utazásai anekdotikus eseményekkel teli vándorutak voltak, melyeknek a kronológiája körül igen sok a bizonytalanság. A bölcsességét méltató történetek közül kiemelekedik az, amelyik a Kr. e. 560 és 546 között uralkodó lüdiai király, Kroiszosz és a közte lezajlott találkozást beszéli el. A tanulságos históriát már Hérodotosz (élt kb. Kr. e. 484–426), a görög–perzsa háborúk történetírója megörökítette, és persze Plutarkhosz is felidézi. Nos, Szolón megérkezett Szardeiszbe, a lüd birodalom fővárosába, és Kroiszosz szívélyesen vendégül látta őt. Többek között kincstára drágaságokkal zsúfolt termein is végigvezette görög vendégét, majd megkérdezte tőle, szerinte ki volt a legboldogabb azok közül, akikkel valaha találkozott. Azt gondolta, ennyi kincs láttán csakis az ő neve hangozhat el. De tévedett. Szolón egészen őszintén azt mondta neki, hogy az athéni Telloszt tartja a legboldogabbnak. A király kérdésére azután meg is magyarázta, hogy miért. A Hérodotosznál leírt szolóni válasz igen tanulságos: »Először is Tellosz virágzó államban élt, szép és kiváló gyermekei voltak; megérte, hogy ezeknek is gyermekei, még hozzá mind egészséges gyermekei születtek, akik életben is maradtak; másrészt mert véleményünk szerint ily kiváló élet végén a halál is egyszerű volt. Mert mikor az athéniak megütköztek szomszédaikkal, Eleusziszbán maga is harcba szállt, és segítségével megfutamították az ellenséget, s így a legdicsőbb módon fejezte be életét. Az athéniak államköltségen temették el ott, ahol elesett, s emléket igen nagy megbecsüléssel öveztek.«

Kroiszosz nem adta fel a reményt, hátha elhangzik az ő neve is, ezért megkérdezte, kit tart Szolón a második legboldogabb embernek. Szolón erre azt felelte, hogy két argoszi ifjút, Kleobiszt és Bitónt. Ők, mivel az ökrök nem érkeztek meg idejében, maguk álltak anyjuk kocsija elé, nehogy az asszony elkéssen a Héra istennőnek bemutatandó ünnepi áldozatról. Elhúzták a kocsit a templomig, s miután a hosszú utat gyorsan megtették, még időben céljukhoz érték. »Ekkor – írja Hérodotosz – az anya,

akit boldogsággal töltött el a tett és a dicsőség, az istennő szobra elé járult, és azt kérte, hogy fiainak, Kleobisznak és Bitónnak, akik ilyen nagy tisztességben részesítették, a lehető legjobb sorsot juttassa, amit ember csak kívánhat. Alighogy imája elhangzott, s befejezték az áldozati lakomát, az ifjak a templomban elszenderedtek, és többé nem is ébredtek fel, hanem így fejezték be életüket. Az agrosziak elkészítették és felajánlották szobrukat Delphoiban, mint a legkiválóbb férfiakét."

Kroiszosz nem értette, Szolón miért említ csupa halálesetet akkor, amikor ő a boldogság felől érdeklődik. Megkapta a magyarázatot. Ennek tömör lényege Plutarkhosz elbeszélésében így hangzik: „A jövő mindig változásokkal terhes, s mi csak azt tartjuk boldognak, akinek boldogságát az isten élete végéig meghagyta. A még élő és a sors változásainak kitett ember boldogsága épp olyan bizonytalan, és ugyanúgy alá van vetve a változásnak, mint a versenyző, kinek győzelmét nem hirdették

MÜKÉNÉI URALKODÓ
ARANY HALOTTI MASZKJA

AKHILLEUSZ ÉS AIASZ KOCKAJÁTÉKA

ki, és még nem nyerte el a győzelmi pálmát...”

Csak életünk végén dönthetjük el, hogy boldogok voltunk-e vagy sem – ez a hellén közfelfogás, amely ebből a történetből is kiviláglik. Az istenek mindig tartogathatnak valami kellemetlen meglepetést, hiszen erkölcsi szempontból ők sem különbek az embereknél. Sok igazság van a modern vélekedésben, hogy a görögök sokáig úgy tartották, isteneik nem minőségi, hanem csupán mennyiségi tekintetben múlták felül őket. Az istenség nem volt okosabb az embernél, csak többet tudott nála, nem volt szebb, csak nagyobb, nem volt bátrabb, csak erősebb. Az *ilyen* istenségekkel szemben nem ártott óvatosnak, bizalmatlannak lenni. Nem véletlenül állította azt Arisztotelész, hogy nincs semmi értelme annak, ha azt mondom, szeretem Zeust. Ilyen isteneknek alávetve az az ember

SZAPPHÓ ÉS ALKAIOSZ –
KÖLTŐK EGYMÁS KÖZÖTT

NŐI FEJET MINTÁZÓ ATTIKAI KANNA

tekintheti magát valóban boldognak, aki élete legszebb pillanatában hal meg. Ez jutott osztályrészéül a hazáért vérét hullató Tellosznak és a fiúi kötelességét teljesítő argoszi testvérpárnak. A marathóni futó legendás története is e gondolat jegyében fejeződött be az ifjú hős pusztulásával. Persze a nem hellén Kroiszosz, a gazdagság irigylet jelképeként emlegetett Krózus, nem ilyen logika szerint gondolkodott. Nyilván nem is értett egyet Szolónnal. Bez-

zeg később igazat adott neki. Mert amikor vereséget szenvedett Kürosz perzsa királytól, és nyomorult rabságában máglyahalál várt rá, akkor eszébe jutottak a görög bölcs szavai, és háromszor is kiáltotta Szolón nevét. Ezzel a szép történet szerint megmentette életét. Mert Kürosz kíváncsi lett kiáltása okára, és amikor meghallgatta Kroiszosz elbeszélését, maga is elgondolkozott az élet forgandóságáról. Megkegyelmezett a sors csapásai alatt okosabbá vált foglyának, és maga mellé vette tanácsadónak.

Ha mindez meg is történt, Szolón már nem érte meg. Visszatért hazájába, a szeretett Athénba, ahol élesedett a politikai harc. Kr. e. 560-ban Peisizisztratosz türannoszi hatalomra tett szert. Szolón, noha jó barátságban és rokonságban volt vele, el-

lenezte a türannisz bevezetését. A zsarnokot támogató népgyűlést Plutarkhosz szerint ezekkel a szavakkal hagyta ott: „Ezeknél bölcsőbb, azoknál bátrabb vagyok. Bölcsőbb azoknál, akik nem értik meg, mi történt, és bátrabb azoknál, akik értik, de félnek szembeállni a zsarnoksággal.” Mikor belátta, hogy polgártársait nem tudja meggyőzni a zsarnokság elleni harc szükségességéről, hazament, fegyvereit kirakta az utcára háza elé, és ezt mondta: „Én már elvégeztem a magam részét, hogy segítsék hazámon és hazám törvényein.” Így tudta ezt életrajzírója, és mi is ezzel a jelenettel veszünk búcsút tőle. Visszavonultan, egy Atlantiszról szóló elbeszélő költemény soha be nem fejezett írásával töltötte hátralévő idejét. Igen magas korban, pontosan nem tudni mikor halt meg.

AZ ARTEMISZION-
FOKNÁL TALÁLT
POSZEIDÓN-SZOBOR

PERIKLÉSZ

„Periklész megérdemli csodálatunkat nemcsak méltányossága és szelídsége miatt, amelyet mindig megőrzött, bármilyen súlyos feladattal került is szembe, és bármilyen nagy gyűlölet vette is körül, hanem szellemének emelkedettsége miatt is. Arra volt legbüszkébb, hogy bármilyen nagy hatalom birtokában sem hagyta magát soha elragadtatni sem irigységtől, sem vak gyűlölettel, és senkivel nem bánt úgy, mint engesztelhetetlen ellenségével.” (Plutarkhosz)

„Periklész tekintélyének titka elismert erkölcsi és szellemi fölényében rejlett, továbbá abban, hogy a legteljesebb mértékben megvesztegethetetlennek bizonyult, s bár a tömeget szabadsága korlátozása nélkül kormányozta, nem a tömeg irányította őt, hanem inkább ő a tömeget; s mivel hatalmát nem törvénytelen eszközökkel szerezte, szavaival sosem igyekezett a népnek hízelegni, hanem, mivel elég tekintélye volt, olykor indulatosan szembeszállt véleményével. S ha észrevette, hogy polgártársait indokolatlanul ragadja el a vakmerő elbizakodottság, kemény szavaival félelmet ébresztett bennük, ha viszont oktalanul csüggedni kezdtek, ismét önbizalmat öntött beléjük. Idejében névlegesen ugyan demokrácia jött létre, valójában azonban az első polgár uralma.” (Thuküdidész)

Szelíd, mértéktartó, erkölcsileg feddhetetlen, szellemi értékekben dúskáló államférfinak ítélték Periklészt kortársai, és ugyanígy vélekedtek az antik történetírók is. Ez utóbbiak mintha benne fedezték volna fel azokat az ideális vonásokat, amelyeket vezető politikusok jellemében a legkívánatosabbnak tartottak. Periklész két-

PERIKLÉSZ

AZ ATHÉNI AKROPOLISZ

séggkívül szerencsés volt abban, hogy kiváló tulajdonságait széles körben elismerték, és saját értékeiről polgártársait is meg tudta győzni. Mindezt elsősorban kiváló szónoki tehetségének köszönhetette.

A Kr. e. 495 táján született Periklész hatalmas méretű koponyája tette korabeli anekdoták főhősévé. Az athéni vígjátéktíró, Télekleidész azt írta róla, hogy az egyik percben „államgondoktól súlyos fejét lógatja, s a másik percben éktelen zajt csap kobakjában, mi oly nagy, mint egy szoba, mibe beleférne heverő, tizenegy, ha kell”. A zaj oka szónoki hangereje volt, ami miatt Periklésznek, a Kr. e. V. századi Athén virágba szökő demokráciája jelképének, az „olümposzi” díszítőjelzőt adták kortársai. „Mennydörög, villámokat szór, rettenetes mennykövet hord a nyelvén” – mondták róla egy-egy népgyűlési szónoklata után.

Beszédeinek tartalma, találó érvei azonban még hatásosabbak voltak, mint hangteljesítményei. „Ha bírkózás közben földhöz vágom, végül is ő marad felül. Bebizonyítom, hogy nem fektettem két vállra, s ezt elhiteti azokkal is, akik a bírkózást végignézték” – hangoztatta egyik politikai ellenlábasa.

De milyen is volt az az Athén, amelyben a ragyogó szónok politikai pályája kiteljesedett? A görög-perzsa háború egyik következményeként az athéni államban egyre nagyobb befolyásra tettek szert a *sztratégoszok*. Választott hadvezérek voltak ők, nem úgy, mint a hovatovább a polgárok egyre szélesebb társadalmi rétegéből kikerülhető *arkhónok* – a legfőbb végrehajtó hatalmat gyakorló kilenc személy, akiket sorshúzással jelöltek ki. Miután a sztratégoszt nyílt szavazással évről évre újrávalaszthatták, alkotmányosan is lehetőség volt rá, hogy egy politikus hosszabb időn át vezető szerepet töltsön be. Periklész

Kr. e. 455 után ötször, majd folyamatosan 444–443-tól 429-ig volt sztratégosz Athénban, és döntő szerepet vállalt az athéni nagyhatalom kiteljesítésében.

Ahogy a hadsereg szerepe módosult, úgy növekedett a sztratégoszok politikai jelentősége. A Kr. e. V. század elejének perzsaellenes harcaiban ez a sereg elsősorban honvédelmi feladatot látott el, a külső veszély elmúlásával, a Kr. e. 470-es évektől kezdve azonban az athéni uralom erőszakos kiterjesztése lett a fő feladata. Az Athén körül tömörülő déloszi szövetség fokozatosan elveszítette perzsaellenes védelmi jellegét, és mind nyíltabban Athén gazdasági és politikai érdekeinek kiszolgálójává vált. A Periklész korában zenitjén lévő athéni demokrácia kíméletlenül kihasználta szövetségeseit. A háttérből a hadsereg fedezte ezt a műveletet, ezért a katonai vezetők általában népszerűek voltak a nép körében.

Periklész, aki a legnagyobb gazdasági virágzás időszakában tizenöt éven át megtartotta tisztségét, jóval befolyásosabb volt, mint a többi államférfi. Korábban már felsorolt tulajdonságai azonban önmagukban aligha alapozhatták volna meg tartós népszerűségét, ha állama roppant gazdasági erejének legalább egy részét nem fordítja szociális célokra. Figyelt a tömegekre. Az esküdteknek napidíjat, a rászorulóknak különféle kedvezményeket – talán színházlátogatási támogatást is – adott, a munkanélkülieknek munkaalkalmat juttatott a nagy építkezéseken. Ezáltal páratlan tömegbázisra sikerült szert tennie. A kormányzat biztos számíthatott a tömegekre, hiszen mint azt a *pszeudoxenophóni* „Athéni állam” antidemokratikus érzelmű szerzője is megállapítja, „... mindenütt több előnyt biztosítanak a hitványoknak, a szegényeknek, a népből való embereknek, mint az előkelőknek, de mindjárt kiderül, hogy éppen ezzel őrzik meg a demokráciát. Mert ha a szegényeknek, a népből valóknak, a kisembereknek jól megy a dolguk, és az ilyenek tömegge lesznek, gyarapítják a demokráciát...”

Hogy befolyását, népszerűségét megtarthassa és politikai céljait érvényesíthesse,

Periklésznek állandó hatást kellett gyakorolnia a népgyűlésre. Tetteikkel, példadással, és ha kellett, a szavak hatalmával. Az államférfi azzal is tisztában volt, hogy szónoki erejével csínján kell bánnia, mint Plutarkhosz írja: „kerülte a gyakori találkozást a néppel, nehogy megunják; ritkán vegyült el közéjük, nem szólalt fel minden ügyben... hanem... rendkívüli alkalmakra tartogatta magát”. A „rendkívüli alkalmakkor” viszont élt az ékesszólás eszközével, s egy-egy velős mondattal maga mellé tudta állítani a közvéleményt. Ugyancsak Plutarkhosznál olvasható egy ilyen eset: „Thuküdidész [Periklész politikai ellenlábasa, nem azonos a történetíróval] és a köréje csoportosuló szónokok állandóan azzal vádolták Periklészt a nép előtt, hogy elfecsérli a közpénzeket és elpazarolja az adókból befolyó állami jövedelmeket. Erre megkérdezte a népgyűléstől, hogy sok pénzt költ-e őszerintük. Amikor azt felelték neki, hogy túl sokat, Periklész így vágott vissza: »Rendben van. A költségek ne titeket, hanem engem terheljenek, de a középületekre nem a ti, hanem majd az én nevemet íratom fel.« Periklésznek erre a kijelentésére, akár mert megcsodálták nagyvonalúságát, akár pedig mert bennük is élt a vágy, hogy a nagy alkotások létrehozásának dicsőségében részesedjenek, hangos kiáltozással felszólították, hogy költsékezzék csak a kedve szerint, és ne takarékoskodják a közpénzekkel.”

Periklész a hordószónokoktól éppen az különböztette meg, hogy csak az athéni főhatalom szempontjából valóban lényeges kérdésekben élt szavainak varázsával. Olyan volt, mint az a művész, aki csak ritkán, de akkor tehetsége teljes ragyogásában jelenik meg közönsége előtt. A hadsereg, az államkincstár és a demokrácia kínálta alkotmányos lehetőségeken kívül az ő beszédművészete volt az az erőforrás, amelyik a „perikészi aranykort” táplálta. Azt az államrendet, melyről – Periklészre utalva – találóan állapította meg a történetíró Thuküdidész: „Névtelenül ugyan demokrácia jött létre, valójában azonban az első polgár uralma.”

Mindezt előrebozátva érthetőbbé vál-

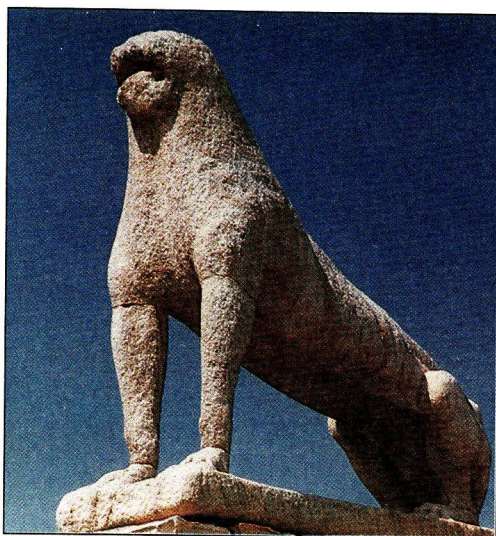

KARIATIDÁK AZ AKROPOLISZON

nak azok az események, amelyek „az első polgár” életútját szegélyezték. Már említettük, hogy Periklész Kr. e. 495 körül született. Atyja az előkelő családból való *Xanthipposz*, anyja az Alkmaiónida nemzetségből származó *Agariszte* volt. Az Alkmaiónidák hagyományosan kimagasló szerepet vittek az athéni politikai harcokban. Agariszte nagybátyja, *Kleiszthenész* például Kr. e. 508-at követően – mint Plutarkhosz is írja – „véget vetett a zsarnokságnak, törvényeket hozott létre, és olyan alkotmányt adott a népnek, amely eszményi módon egyesített magában mindent, ami a polgárok közti egyetértést és az állam biztonságát lehetővé tette”. Xanthipposz miatt sem kellett fiának szégyenkeznie. Ez a bátor férfiú politikai pályája kezdetén a türannoszai hatalom ellenzői közé tartozott, majd a 480-as években aktív résztve-

vője volt a belső politikai küzdelmeknek. 484–483-ban cserépszavazással száműzték. Száműzetése pontos okát nem ismerjük. Amikor azonban Kr. e. 480-ban a perzsa hódítás elérte Athén városát, és a fegyvert fogni képes lakosság hajóra szállt, hogy a tengeren védje meg hazája függetlenségét, a többi száműzötttel együtt ő is amnesztiában részesült. Ezt követően kivette részét a perzsák elleni háborúból. 479-ben a spártai király, *Leótiukhidasz* által irányított szövetséges hajóhad egyik parancsnoka volt, és kimagasló érdemeket szerzett a perzsa erőknek a kis-ázsiai Mülaké közelében történt megsemmisítésében. Így aztán elmondható, hogy Periklész mindkét ágon örökölt valami fontos politikai eszmét, amelyet később magáévá tett: atyjától a perzsák elleni, megalkuvás nélküli harc készségét, anyai ágától a demokrata eszmények szeretetét.

Első nyilvános szereplése, amelyről tudunk, szépen egybevág a családi hagy-

A DÉLOSZI OROSZLÁN

mányokkal. Kr. e. 472-ben előadták *Aiszkhülosz* „Perzsák” című drámáját. Athénban az volt a szokás, hogy a módos polgárok különféle közhasznú célokra anyagi terheket vállaltak magukra. Az ilyen vállalást *leiturgiának* nevezték. A gazdagok ilyen formában fizették például a színpadi előadások betanításának, a szereplők ruháinak, élelmezésének stb. a költségeit is. Ha azután a gazdag polgár által támogatott színdarab első díjat nyert a drámai versenyen, az nemcsak a szerző és a színészek, hanem nagymértékben a *khóregosz*, vagyis a betanítást pénzelő polgár sikere is volt. A *khóregoszi* megbízatás egyáltalán nem volt olcsó mulatság. Van adatunk arra, hogy egy drámai kórus betanításának költségei 1500 és 5000 drakhma (1 drakhma = általában 4,37 gr ezüst értéke) között mozogtak akkor, amikor egy napszámos napi bére 2–2,5 drakhma volt. Nos, Periklész volt a „Perzsák” bemutatására készülő drámai kar mecénása. Igazán méltó volt hozzá, akinek atyja egyik hőse volt a heroikus honvédő harcnak, hogy éppen ezt a darabot támogatta. És az a tény, hogy ezt megtehetette, bizonyítja kedvező anyagi helyzetét is.

A jó anyagi helyzet egyik természetes előfeltétele volt annak, hogy egy polgár a

politikai aktivitás mezejére lépjen. De sikerre csak az számíthatott, akinek jó személyes kapcsolatai voltak a befolyásos körökkel, és akiben megvolt a szükséges rátermettség is. Periklész semmiben sem szűkölködött. Ez első ízben Kr. e. 463-ban derült ki igazán. A híres marathóni csatában győztes Miltiadész fia, *Kimón*, aki ez idő tájt a legbefolyásosabb athéni politikus volt, bíróság elé került. Azzal vádolták, hogy hagyta magát megvesztegetni *I. Alexandrosz* makedón királytól. Periklész volt az egyik vádlója. Kimón 465-ben hadat indított a dél-thrák partokhoz közel fekvő sziget, Thaszosz ellen, amely korábban Athén szövetségese volt, de mert az attikai városállam terjeszkedése a mai Görögország Thesszalonikitól keletre fekvő területein sértette érdekeit, kilépett a déloszi koalícióból. Nyilván nem voltak tisztában a szigetköztársaság vezetői azzal, hogy a déloszi szövetségbe csak belépni szabad. Kimón azonnal megostromolta a szigetet, visszatérítette a nyájba az eltévedt bárányt, majd elfoglalta a dél-thrák tengerparton az addig Thaszosz birtokában lévő aranybányákat. Ezt követően 10 000 athéni és szövetséges polgárt küldött a Sztrümön folyó mellett húzódó egyik forgalmas közlekedési csomóponthoz, hogy ott gyarmatvárost hozzanak létre. Csakhogy a környéken lakó thrák édónok lemeszárolták a telepéseket. Valószínű, hogy a makedón király is részt vett az athéni városalapítás megghiúsításában. Az tény, hogy Kimón nem tudta megvédeni az odaküldött polgárokat. Így azután Athénban bíróság elé állították. Szemére hányták, hogy Dél-Thrákiából nem támadta meg Makedóniát, és ezzel nem biztosította stratégailag is az új település biztonságát. Megvádolták, hogy hanyagságának nyilván *I. Alexandrosz* „csúszópénze” volt az oka. A bíróság végül felmentette Kimónt, aki egyébként igen gazdag volt, és aligha fogadott el pénzt bárkitől is. Az azonban nem meglepő, hogy az athéni demokrácia társadalmi háttérét alkotó kereskedők, kézművesek, földéhes napszámosok és szószólók, akik közé Periklész is tartozott, nem tértek egykönnyen napirendre a kudarc fölött. Az

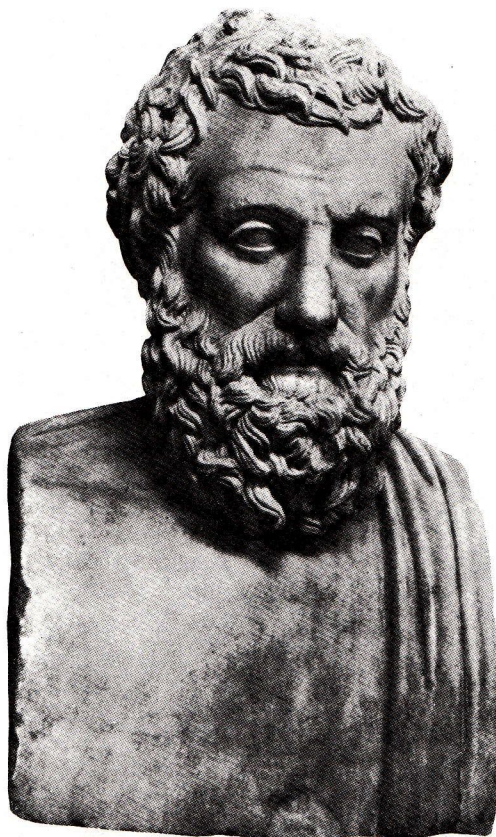
északi égei partok fontos kereskedelmi útvonalakkal és nemesfémbányáikkal továbbra is Athén vágyott céljai közé tartoztak, és Kr. e. 437-ben Amphipolisz néven végül is sikerült a Kimón hanyagsága miatt meghiúsult városalapítást nyélbeütni, amely viszont már Periklész érdeme lett. A konzervatív Spárta-barát Kimón pere az egyik első nyílt támadás volt Athénban azok ellen, akik nem tekintették Spártát ellenségnek, a gyors athéni terjeszkedést pedig életcélként. Mivel Periklész számára Spárta és Perzsia egyformán ellenségnek számított, akikkel szemben az athéni *arkhé* (hatalom) felvirágoztatását szándékozott megvalósítani, természetes, hogy e perben Kimón ellenfelei között volt a helye.

A történetírók által említett mértékletesége azonban ekkor is megmutatkozott. Ezt az az anekdóta bizonyítja, amely szerint *Elpiniké*, Kimón nővére személyesen járt közben fivére érdekében Periklésznel. Plutarkhosz ezt írja: „Elpiniké elment Periklész házába, mert ő vádolta a leghevesebben Kimónt. Periklész elmosolyodott és így szólt: »Túl vén vagy már, Elpiniké, túl vén, hogy ilyen nagy ügybe beleártsd magad.« A végén azonban nagyon elnéző volt Kimónnal szemben, és csak egy alkalommal szólt hozzá az előterjesztett vádhoz, ezt is csak azért tette, hogy lelkiismeretét megnyugtassa.”

Egy évvel később azonban már nem volt pardon. Kimón hatalmas hibát követett el. Kr. e. 462-ben athéni segédc csapatokat vezetett Spártába, hogy segítsen a messzéniai helóták lázadásának leverésében. Ám a bizalmatlan spártaiak végül nem vették igénybe az athéniak katonai segítségét. A csapatoknak szégyenszemre dolgukvégetlenül kellett hazavonulniuk, és ez a megszégyenülés megpecsételte Kimón sorsát. Cserépszavazással száműzték őt. Periklésznek csakúgy része volt ebben az intézkedésben, mint abban az alkotmányos reformban is, amelynek megvalósításában *Ephialtés*nek, a radikális demokrácia bajnokának jutott a főszerep. A lényegében legfelsőbb államtanács szerepét betöltő *Areioszpagosz* (Arész-dombi tanács), az arisztokrácia demokráciát fékező kon-

ASZPASZIA

AI SZKHÜLOSZ

zervatív csoportjának gyülekezőhelye, elveszítette hatásköre jelentős részét. Az addig rá tartozó bíraskodási ügyek döntő többségükben az esküdszék (*héliaia*) bizottságaira szálltak, melyeknek tagjai ezután napidíjban részesültek. Miután Kr. e. 461-ben Ephialtész politikai gyilkosság áldozata lett, Periklész a következő években fokozatosan a radikális demokraták élharcosává nőtte ki magát. Nevéhez fűzik azt az intézkedést, amelynek nyomán Kr. e. 458–457-ben a 200 mérősök vagyoni osztályához tartozók előtt is megnyílt az arkhóni tisztség.

A Kr. e. 450-es évek Periklész a harcmezőre szólították. Más sztratégoszok társágában támadó hadműveletekbe kezdett részt venni Spárta és szövetségesei, részint a perzsák ellen. Megarát támogatta Korinthosz, a peloponnészoszi szövetség egyik

legtekintélyesebb tagja ellenében, szövetekezett Argosszal és Thesszáliával, Spárta hagyományos ellenfeleivel, és segítette Egyiptomnak a líbiai Inaros vezette perzsaellenes felkelését. 457-ben a délkelet-boiótiai Tanagránál azonban az athéniakat legyőzték a spártai és velük szövetséges csapatok.

A bonyolult politikai helyzetben Periklész volt annyira bölcs, hogy felül-emelkedve személyes érzelmein, a haza üdvét helyezte mindenek fölé. Ezért maga javasolta Kimón visszahívását száműzetéséből, és a visszatért politikusnak sikerült is polisza nevében fegyverszünetet kötnie Spártával. Athén fellélegezhetett, és Spárta seregeinek távollétében egyrészt megadásra kényszerítette Aiginát, másrészt elérte, hogy Thébai kivételével Boiótia-szerzte a vele szimpatizáló csoportok vegyék át az irányítást. Befejeződött ez idő tájt a déli kikötőket, Phaléront és Peiraieuszt Athén-nal összekötő „hosszú falak” építése is, ami sokkal megbízhatóbbá tette a város védelmét szárazföldi ostrom esetére. A következő évek hadieseményei közül kiemelkedett Periklész Kr. e. 454-es nagyszabású tengeri akciója, amelynek során első-sorban az Athén gabonaellátása szempontjából fontos területek biztosításában ért el sikereket. Mint Plutarkhosztól tudjuk: „A legtöbb elismerést a Kherzonészoszra vezetett hadjáratával aratta, amely az ott élő görögökre nagyon üdvösnek bizonyult, mert nemcsak 1000 telepessel erősítette meg a félszigeten épült városokat, hanem azzal is, hogy egyik tengertől a más-sikig erő kőfalat építtetett a földszoroson, és így egyszer s mindenkorra feltartóztatta a Kherzonészoszra állandóan betörő thrákok támadásait... Ezután nagy és kitűnően felszerelt hajóhaddal a Fekete-tengerre hajózott; teljesítette az ottani görög városok kívánságait, és megértéssel intézte el ügyeiket, de megmutatta a közelükben lakó barbár népeknek, királyoknak és fejedelmeknek is hatalmának nagyságát, hogy az athéniak milyen biztonsággal és bátran hajóznak kedvük szerint bárhova, s a tengert mindenütt uralmuk alatt tartják. A szinopéiai támogatására Lamakhosz parancs-

noksága alatt hátrahagyott tizenhárom hajót és katonaságot Timészilaosz türannosz ellen. Mikor pedig Timészilaosz és pártja kénytelen volt száműzetésbe menni, népgyűlési határozattal 600 önként jelentkező athénit küldött Szinópéba, hogy telepedjenek le a városban, s osszák fel maguk között azokat a házakat és földeket, amelyek azelőtt a türannosz embereinek tulajdonában voltak.”

A 454-es esztendő azonban nem csak sikert hozott. Az athéni expedíciós sereg ugyanis vereséget szenvedett Egyiptomban, és egy ötven hajóból álló flotta is megsemmisült a perzsák csapásai alatt. A perzsa tengeri haderő esetleges támadása miatt a déloszi szövetség kincstárát Délosz szigetéről Athénba szállították. A sok harc meglehetősen kimerítette Athént, ahol belátták, hogy a többfrontos háború megoldhatatlan feladatot jelent. Kr. e. 450–449-ben ezért ötesztendőös fegyverszünetet kötöttek Spártával. Nem sokkal ezután a Kimón által irányított athéni és szövetséges hajóhad Ciprust támadta meg. Noha Kimón Kition ostroma közben meghalt, Szalamisznál sikerült legyőzniük a föníciai és kilikaiai hajókból álló ellenséges flottát. Ezáltal világossá vált a perzsák előtt, hogy a tengeren nem vehetik fel a versenyt Athénnal. Az attikai polisz ugyanakkor kénytelen volt lemondani Egyiptom és Ciprus tartós ellenőrzéséről. A bizonytalan hitelességű *Kalliasz*-féle béke Kr. e. 449–448-ban azzal vetett véget a perzsákkal folytatott több évtizedes háborúknak, hogy ez utóbbiak lemondtak Nyugat-Kis-Ázsia görög városokkal betelepített tengerparti sávjáról. Ezután viszont Athén és Spárta között újultak ki az ellenségeskedések. Athén, miután lemondott a Peloponnészoszon általa megszerzett területekről, megtarthatta hegemoniáját Közép-Görögországban, többek között Euboia szigetén. Ez volt az alapja a Spártával Kr. e. 446–445-ben kötött harminc évre szóló békének.

Az állandó háborúk költségei miatt az államháztartás egyre nehezebben tudta a belső béke és egyensúly érdekében korábban kialakított „szociális háló” finanszírozását megoldani. Ezért Perikésznek had-

vezéri teendői mellett az alkotmányos élet „küzdelseiben” is részt kellett vennie. Kr. e. 454 és 440 között körülbelül 20 000-re nőtt azoknak az athéni polgároknak a száma, akik valamilyen jogcímen pénzt kaptak az államtól. Periklész, hogy ezt a tendenciát mérsékelje, Kr. e. 451–450-ben törvényt fogadtatott el arról, hogy a jövőben csak azok számítsanak athéni polgároknak, akiknek mindkét szülője teljes jogú polgár volt. Sok modern történész az athéni polgárok számának ilyesfajta korlátozását olyan hibának tekinti, amely megfosztotta Athént a lehetőségtől, hogy valódi nagyhatalommá váljék. Az ilyen vélekedés megfontolandó. Ám a szövetségesek Athént körülvevő tengerében Periklész minden bizonnyal kedvezményezett elitté

THUKÜDIDÉSZ, A TÖRTÉNETÍRÓ

akarta fejleszteni a demokrácia előnyeit élvező athéni polgárságot, mivel benne látta a szövetség biztonságos és hosszan tartó irányításának zálogát.

A Kr. e. 440-es években kezdődtek el annak a hatalmas építkezési programnak a munkálatai, amelyeknek eredményes befejezése következtében Athén a klasszikus kultúra máig örök értékeket sugárzó központjává emelkedhetett. Periklész barátai közül *Pheidiasz* irányította a város szépítését. Mint Plutarkhosz írja: „Az egész vállalkozást Pheidiasz irányította, ő ügyelt az építkezésekre, de más nagy építészek és művészek is dolgoztak mellette. A Parthenónt száz láb hosszú szentélyével Kallikratész és Iktinosz építette újjá. Eleusziszbán Koroibosz kezdte el építeni a beavatási szertartások szentélyét... Periklész utasításai szerint készült az Ódeion is; az épület oszlopsorokkal díszített belsejében az üléshelyeket egymás mögötti sorokban körben helyezték el, a csúcsban végződő, kerek tetőzet pedig állítólag a perzsa király sátrának pontos mása volt... Pheidiasz készítette el Athéné istennő aranyszobrát; neve, mint a mű alkotójáé, rá van vésve a szobor talapzatára.”

Miközben Athén szépült, polgárai pedig a továbbra is igen eredményes gyarmatosítási tevékenység révén fontos körzeteket foglaltak el a Mediterráneumban, a sokak számára nyomasztóan népszerű és tekintélyes Periklész ellen megindult az aknamunka. Kr. e. 433-ban hazatért a tíz évvel korábban cserépszavazás útján száműzésbe küldött konzervatív politikus, *Thuküdidész*, Melésziasz fia, aki összefogott a radikális demagóg *Kleón*nal és az oligarchikus nézeteket valló jóslatmagyarázóval, *Diopethész*szel. Mivel Periklész a tömegek előtt élvezett befolyása miatt támadhatatlan volt, környezetének tagjait igyekeztek lehetetlenné tenni. A filozófus *Anaxagorasznak* el kellett hagynia Athént, Pheidiasz börtönbe került, míg Periklész élettársa, *Aszpaszia* csak nehezen kerülte el az elítéltetést.

Az ókori források klasszikus szoborként mintázták meg Periklész portréját, és emögül elég nehéz kibontani magát a hús-vér

SZOPHOKLÉSZ

embert. Ám hogy ő is esendő lény volt, az kiderül élete néhány epizódjából. Megható az a történet, amely az ión természetbölcselet kései követője, a tudós Anaxagorasz és a közte lévő baráti viszonyt világítja meg. Plutarkhosz írja: „Mint mondják, amikor Periklész az államügyek teljesen lekötötték, Anaxagorasz mindenkitől elfelejtve feküdt ágyában. Fejére húzta köpenyét, és az öregségtől elgyengülve, várta az éhhalált. Periklész, amikor erről értesült, magából kikelve rohant hozzá, és kérve-kérte, maradjon életben. Nem is annyira Anaxagoraszon, mint saját magán bánkódott, hogy ily kitűnő tanácsadót kelljen elveszítenie az államügyekben. Anaxagorasz erre kitakarta fejét, s csak ennyit mondott: »A kiknek lámpásra van szükségük, Periklészem, olajat is öntenek bele.«”

A nagy embereket gyakran éri kicsinyes gáncs. Része volt ebben Periklésznek is, akit alaptalanul gyakran vádoltak azzal, hogy hatalmával visszaélve szennyes nőügyekbe bonyolódik. Még azt is elhíresztelték róla, hogy saját fia feleségével folytat viszonyt. A rágalmaknak némi alapot adott az a körülmény, hogy első feleségétől, aki két fiúgyermeket szült neki, elvált, és azután nőül vette a milétszi származású Aszpasziát. Aszpaszia kora egyik legműveltebb asszonya volt, és mielőtt Periklészhez hozzáment volna, hetairákat képzett ki. Ez persze nem számított valami erkölcsös foglalkozásnak, még akkor sem,

ha a hetairát, mint afféle magasan képzett, testi és szellemi örömet egyaránt nyújtó kéjnot, bizonyos megbecsülés övezte. Periklésznek azonban nem voltak előítéletei Aszpasziával szemben. A szép és okos asszony kedvéért még ellenségei gáncsokódásait is eltűrte. Persze a politikai harc kiéleződésekor, aminek következtében Anaxagoraszt is meg Aszpasziát is istenkáromlással vádolták meg, már többről volt szó, mint egyszerű kellemetlenkedésről. Periklész könnyezve kényszerült neje számára felmentést kérni az esküdtektől, és ezután el kellett gondolkodni a jövőn.

Periklész, aki elsősorban nem saját személyét, hanem a demokrácia vívmányait féltette, egy Spártával való konfrontációban és az annak nyomán remélt athéni győzelemben próbálta megtalálni a megoldást. Ilyen előzmények után tört ki a délszi és a peloponnészoszi szövetség egymás ellen Kr. e. 431-től 404-ig tartó harca, az úgynevezett *peloponnészoszi háború*. Periklész bízott Athén tengeri hatalmában, óriási készleteiben és a kulturális fölényéből adódó előnyökben. Ám amikor az Attikát pusztító spártai hadak elől a falusi népesség nagy tömegei kényszerültek Athén falai közé menekülni, és a zsúfoltság következtében pestisjárvány tört ki, az elégedetlen athéniaiak megfosztották őt hadvezéri tisztétől, és még pénzbírságra is ítélték. Egy év múlva, Kr. e. 429-ben ugyan visszaadták beosztását, de a gyilkos kór még ugyanabban az esztendőben végzett vele.

DÉMOSZTHENÉSZ

„Panaitiosz, a filozófus szerint, Démoszthenész legtöbb beszédét ahhoz az elvhez ragaszkodva készítette, hogy ami jó és igaz, amellé önmagáért kell odaállanunk: ezt bizonyítják a »Koszorú« az »Arisztokratész ellen« az »Adómentességek« címen ismert beszédei és philippikái is. Mindezekben a beszédekben nem arra buzdítja polgártársait, hogy azt válasszák, ami a legkellemesebb, legkönnyebb és leghasznosabb, sőt gyakran azt fejtegeti, ha a becsületről és a tisztességről van szó, még biztonságunk és testi épségünk kérdésének is a második helyre kell szorulnia. Mivel pedig a becsületért mindent feláldozni kész elvhűségével és beszédekének nemes szárnyalásával rettenthetetlen bátorság és tetteiben megnyilatkozó önzetlenség párosult, nem olyanfajta szónokok közé kell őt sorolnunk, mint amilyen Moiroklész, Polüektosz és Hüpereidész volt, hanem Kimónnal, Thuküdidésszel és Periklésszel kell egyenrangúnak tartanunk... Démoszthenész azonban... nem volt vitéz katona és megvesztegethetetlennek sem mondható, mert bár Philipposztól és a makedónoktól soha semmit nem fogadott el, a perzsa udvarból, Szúsából és Ekbatanából érkező arannyal szemben már nem volt olyan megközelíthetetlen, sőt szívesen hagyta magát megvesztegetni. Ezért, ha arra alkalmas volt is, hogy dicsérje a nagy elődök erényeit, arra már kevésbé, hogy utánozza is azokat.”

Plutarkhosz igen tárgyilagosan és sokrétűen jellemzi a hanyatló korszakába jutott athéni demokrácia egyik jellegzetes politikus-szónokát, azt a Démoszthenészt, akit az ékesszólás mestereként Ciceróval állított

párhuzamba életrajzai megalkotása során. Ám, mint a történetíró maga is megjegyzi, e párhuzamba állítás oka a két férfiú sorsának hasonlatossága is lehetett volna, hiszen mindketten polgártársaik szabadságával együtt veszítették életüket. Ma, két évezred távolából már azt is megállapíthatjuk: elbuktak mindketten, mert a fejlődést előrevivő történelmi erőkkel szegültek szembe. Talán ezért is állapíthatta meg Plutarkhosz Démoszthenészciklójáról, hogy nem volt alkalmas a nagy elődök erényeit utánogni. De hát maga a szónok is, aki Kr. e. 384-ben született, két évtizeddel az Athén számára gyászos végű peloponnészoszi háború után, és akit élete derekán egy évszázad választott már el a periklészi fénykortól, ugyanezt vetette az athéni társadalom szemére. Miért silányult el minden mostanra – teszi fel egyik beszédében a kérdést, amelyre maga válaszol: „... akkor a nép még mert cselekedni és katonáskodni maga, s ezért úr volt és teljhatalmú mindenekben, a többiek pedig boldogok voltak, ha tőle valami megtiszteltetést, hivalt vagy javakat kaptak. Most meg éppen fordítva: a javak urai a politikusok, minden csak az ő révükön történhetik, ti pedig, a nép, ki vagytok zsigerelve, megfosztva pénztől, szövetségesektől, úgy néznek rátok, mintha szolgák volnátok, holmi függetlék...”

A társadalmi igazságtalanságok beárnyékolták Démoszthenész egész ifjúságát. Atyja derék athéni fegyverkovács volt, aki virágzó műhely birtokolt, és szép vagyont gyűjtött. Ám halálakor gyermeke mindössze hétesztendő volt, és a rokonok közül kijelölt gyámok maguk élték fel az örö-

DÉMOZTHENÉSZ

költ vagyon nagyobb részét. Emiatt Démoszthenész szűkös körülmények között nevelkedett. Ugyanakkor azonban a balsors megedzette akarátát, és szellemének, valamint gyenge testének állandó fejlesztésével elérte, hogy kora legjobb szónokai közé emelkedjék. Huszonhárom éves korára sikerült is vádbeszédei révén megnyernie gyámjai elleni perét, de akkorra már vagyonából nem sok maradt.

Plutarkhosz a filozófus-politikus *Phaléroni Démétrioszra* hivatkozva számol be arról, milyen önsanyargató módszerekkel csiszolta az eltökélt Démoszthenész fizikai képességeit: „... Kavicsokat vett a szájába, így erősítette hangjának gyengeségét, és így szabadult meg beszédhibájától, közben pedig beszédsszövegeket szavalt. Azal is erősítette hangját, hogy futás közben vagy meredek lejtőn felfelé menet, bár lihegett, beszédrészleteket vagy verseket adott elő. Házában volt egy nagy tükör, és az előtt állva tanulta be beszédeit.”

Persze, a csiszolt hangon csiszolt gondolatokat is kellett megszólaltatni. Nagy buzgalommal tanulmányozta a korszak örökségi ügyekben legjáratosabb ügyvéd-szónokát, *Iszaioszt*, de sokat tanult *Platón*tól és a másik nagy szónoktól, *Iszokratész*től is. Csakhogy ez utóbbi politikai nézetei később alaposan eltávolodtak az övéitől. Mert míg a nálánál jóval idősebb Iszokratész a Kr. e. 359-ben trónra lépett makedón királyban, *II. Philipposzban* látta a helléniség megmentőjét, addig Démoszthenész éppen ezt az embert tekintette a görög szabadság sírásójának. Ő, aki *Thuküdidész*nek a peloponnészoszi háborúról írott művén keresztül szemlélte poliszja múltját, és még mindig az athéni nagyság és küldetéstudat bűvkörében élt, nem tudta elfogadni azt a történelmi realitást, hogy a Kr. e. IV. század közepén csak a makedón hegemonia lehetett úrrá a Hellászt sújtó politikai anarchián.

A Kr. e. 350-es évek közepe tájáig Démoszthenész az egyik legelismertebb athéni szónok, aki elsősorban magánperes eljárásokban és a rhétorika művészetének oktatásában kamatoztatta tudását. Igazi művészete a szónoklás terén azonban csak a

drámai külpolitikai változások hatására virágzott ki teljes pompájában. Athén Kr. e. 357 óta hadiállapotban állt II. Philipposz Makedóniájával. Kr. e. 352-ben többek között az athéni flotta felvonulása kényszerítette visszavonulásra a Thermopülai-szoros elfoglalására készülő makedón királyt. Athén érdekeit igazából Philipposz dél-thrákiai terjeszkedése és a Fekete-, valamint az Égei-tenger közötti tengerszorosok irányába tett hódító lépései fenyegették. Dél-Thrákiában Athénnek nemesfém-bányái feküdtek, míg a tengerszorosok, a Boszporusz és a Hellészpontosz (mai Dardanellák) területe az attikai város gabonaellátása miatt stratégiai szempontból nélkülözhetetlen volt. Kr. e. 349-ben történt, hogy a Khalkidiké-félsziget legnagyobb városa, Olünthosz befogadta Philipposz két párttűző féltestvérét, Arrhidaioszt és Menelaoszt azzal a szándékkal, hogy őket a király ellen felhasználja. Philipposz erre határozott támadással válaszolt, és 348-ban földig rombolta a véle dacoló települést. Az olünthoszi konfliktus kirobbanásának évében írta meg Démoszthenész azt a beszédét, amelyet elsőként illetek „Philippika” névvel, s amelyben harcra hívott a „barbár” makedónok uralkodója ellen. Ezt követően három beszédet is alkotott Olünthosz ügyéről, és a harmadikban azt javasolta, hogy a színházlátogatási támogatásra szolgáló pénzt fegyverkezésre költse.

Dacára Démoszthenész és más makedónellenes politikusok igyekezetének, Kr. e. 346-ban Athén arra kényszerült, hogy békét kérjen Philipposztól. Az Athénból a makedón fővárosba, Pellába érkezett követeknek az eredeti felhatalmazás szerint Phókiszt is bele kellett volna vétetniük, mint Athénnal szövetséges tartományt, a békeszerződésbe. Ezzel el lehetett volna szigetelni az attikai nagyvárossal szemben barátságtalan Thébait, és távol lehetett volna tartani Philipposzt Közép-Görögországtól, így Attika határaitól is. Ez Athén elemi politikai érdeke volt, de a makedón uralkodó által megvesztegetett athéni követek, elsősorban *Philokratész* és *Aiszkhinész* – nem törődve követtársuk, Démosz-

thenész tiltakozásával – beleegyeztek abba, hogy Phókisz kimaradjon a békekötés által védett területek sorából. Így született meg a hírhedt „philokratészi béke”, amely lényegében kiszolgáltatotta Makedóniának Phókiszt, s ezzel jó lehetőséget kínált Philipposznak arra, hogy adandó alkalommal Közép-Görögországban is meghatározó politikai tényezővé váljék.

Ettől kezdve Démoszthenész még élesebben lépett fel a makedón terjeszkedés és annak athéni hívei ellen. Hogy pontosan mikor történt az alábbi eset, az tisztázatlan, mindenesetre Plutarkhosz következő anekdotája jól mutatja a szónok nem csekély bátorságról tanúskodó kiállását Philipposz ellen: „Démoszthenész politikai magatartása a béke éveiben is nyilván az volt, hogy a makedón király egyetlen cselekedetét sem hagyta rosszállás nélkül, s az athéniakat folyton izgatta és tüzelte ellene. Így aztán Philipposz udvarában állandóan Démoszthenésztől folyt a szó; mikor pedig tíztagú görög követség érkezett Makedóniába, bár Philipposz mindnyájukat meghallgatta, a legkimerítőbben Démoszthenész szavaira válaszolt. Viszont Démoszthenészt nem látta vendégül ugyanolyan figyelmesen, mint a többieket, hanem főként Aiszkhinészt és Philokratészt tüntette ki társaságával. Amikor aztán az a kettő magasztalta Philipposzt, mint aki mindenkinél hatásosabban tud szónokolni, s hogy a legszebb férfi, és jobban tud inni, mint bárki más, Démoszthenész gúnyosan megjegyezte: az első tulajdonsággal dicsekedhetik egy szofista, a másodikkal egy asszony, a harmadik pedig a szivacs jellegzetessége, de egy uralkodónak egyik sem válik dicsőségére.”

Démoszthenész Athénba való visszatérése után azonnal vádat emeltetett áruló követtársai ellen, ám eredménytelenül. A következő évek hadieseményei, így a Thermopülai-szoros makedón részről történt elfoglalása azután igazolták a balsejtelmeket. De már ekkor késő volt. Philokratész ugyan száműzetésbe vonult, Démoszthenész pedig „A hűtlen követség” címen ismert beszédével elérte, hogy Aiszkhinész gyakorlatilag visszahúzódjék

a közszerepléstől, ám ez mitsem változtatót Athén kiszolgáltatott helyzetén. A szónokok szavai is erre hívták fel a figyelmet: „... Hányszor megriadtatok azóta egy-egy olyan hír hallatára, hogy Philipposz hadereje, zsoldos népe Porthmosz vagy Megara előtt áll. Ne arra gondolatok hát, s el ne bizakodjatok azon, hogy még magára Attikára nem támadt. Azt nézzétek, hogy Aiszkhinészék miatt most már szabadságában áll ezt akármikor megtenni, ha akarja, s tekintettel erre a szörnyű eshetőségre, sújtsa le haragotok és büntetéstek a vétkest, kinek mesterkedése neki ezt a szabadságot megszerezte.”

Kr. e. 340-ben a makedón király ostromolni kezdte a tengerszorosok birtoklása szempontjából igen fontos két települést, Perinthoszt és Büzantiont. Athén flottaerőfeszítései azonban megakadályozták e két város makedón kézre kerülését. Démoszthenésznek jelentékeny érdemei voltak Athén erélyes közbelépésében, és ezt a város népe is elismerte azzal, hogy Kr. e. 340-ben és 339-ben egyaránt arany koszorúval tisztelte meg őt. Démoszthenész tekintélye elérte a csúcst, és ez kissé megtevesztette mind saját magát, mind a híveit. Erősen túlértékelték az athéni hajóhad sikerét, és lebecsülték a makedón sereg erejét. Ez vezetett ahhoz a tévhithez, hogy Thébaijal és más hellén poliszokkal szövetségbe újút állhatják a makedón hegemonia további előretörésének. Így aztán érlelődött a Makedóniával történő sorsdöntő fegyveres összecsapás.

Iszokratész és mások nem értettek egyet Démoszthenésszel. Platón unokaöccse, Szpeuszipposz egyik Philipposzhoz írt levelében például Athén polgárának nevezte a makedón királyt, tekintve, hogy Héraklész leszármazottja. Márpedig annak idején Héraklész csak úgy tudták beavatni Déméter istennő misztériumaiba, hogy előtte egy athéni polgár, Püliosz adoptálta őt – így szólt a monda. Az egykori törvények ugyanis csak a város polgárainak engedélyezték a beavatást. Makedónia uralkodói tehát, mint az athéni polgárjogot elnyert hērōsz leszármazottai, athéninak vallhatták magukat. Iszokratész és Szpeuszip-

ISZOKRATÉSZ

posz mellett mérsékelt makedónbarátnak tekintették az ugyancsak jó nevű szónokot és hadvezért, Phókiónt. Ez utóbbi igyekezett megóvni Athént a Philipposzal várható fegyveres összecsapástól, de nem hallgattak rá.

Kr. e. 338. augusztus 2-án a boiótiai Kharíoneiánál zajlott le az Athén és Thébai vezette koalíció fegyveres erőinek csatája a makedón hadsereggel. A makedón had, amelynek támadó feladattal megbízott bal szárnyát Alexandrosz, a király fia, a később Nagy Sándor néven tisztelt, ekkor csupán tizennyolc esztendős ifjú irányította nagy hozzáértéssel, jobb szárnya élén pedig maga Philipposz állt, nehéz csatában átütő sikert aratott. Démoszthenész maga is fegyvereit eldobálva mentette bőrét a vérszomjas üldözők elől. De hát neki nem is azt jelölte ki a sors, hogy a harcmezőn legyen bátor. Néki szavai erejével kellett küzdenie. Ettől pedig tartott az ellenség.

Ezt bizonyítja az is, amit Plutarkhosz a csata utáni fejleményekről írt: „Philipposz nem bírt magával a győzelem feletti örömeiben. Gúnyt űzött az elesettek holttestéből, részegre itta magát, és hangosan elszavalta a Démoszthenész által előterjesztett népgyűlési javaslat kezdő sorát:

Démoszthenész fia, Démoszthenész, a paiánbeli így szólt... Közben lábával verte a versmérték ütemét. De midőn kijózanodott, és rágondolt az őt fenyegető nagy veszélyre, megdöbbenéssel eszmélt rá Démoszthenész szónoki erejére, aki őt arra kényszerítette, hogy egyetlen nap néhány órája alatt kockára vesse királyi hatalmát és testi épségét.”

Athénban hatalmas pánik tört ki a khairóneiai vereség hírére. A makedónellenes szónok, *Hüpereidész* indítványára felkészültek a várható makedón támadás elhárítására. Ez a szónok még azt is indítványozta, hogy szabadítsák fel az ezüsbányák rabszolgáit, és sorozzák be őket, hívják vissza a száműzötteket, a polgárjogaiktól megfosztott embereket helyezték vissza jogaikba, és adjanak polgárjogot a *metoikoszoknak* (betelepült szabadok). A makedónbarát politikus, *Arisztogeiton graphé paranómónnal* (törvényességi óvás) lépett fel a javaslat ellen, amelyet ezért nem is szavaztak meg. Mindazonáltal Athén felkészült a védelemre, de szerencséjére szükségtelenül. Philipposz ekkor már Perzsia ellen készülődött, és tudta, hogy szüksége lesz a még mindig jelentékeny athéni hajóhadra. Ezért a fogságba esett makedónbarát athéni szónok, *Démadész* közvetítésével tárgyalásokba kezdett Athénnal, és rendkívül méltányos feltételek között békét kötött vele. Thébai sokkal rosszabbul járt, de hát az ő magatartása a Perzsia elleni hadjárat szempontjából nem volt lényeges Philipposz számára.

Azt várhatnánk, hogy polgártársai a Makedóniával való hivatalos békekötés után Démoszthenész ellen fordultak. Nem ez történt. Elismerték, hogy a legjobbat akarta hazájának, és nem őt okolták a súlyos veszteségeikért. Sőt, hogy éreztessék vele nagyrabecsülésüket, rábízták a Khairóneinál elesett athéniak feletti gyászbe-

széd megtartását. A következő esztendőben további megbízatásokat kapott a bizalom jeleként. A színházlátogatási járulék alap előljárójává nevezték ki, és beválasztották a városfalak erősítését irányító testületbe.

Kr. e. 336-ban, II. Philipposz halála és III. Alexandrosz (Nagy Sándor) trónralépése évében, *Ktésziphón*, a makedónellenes csoport egyik tagja azt javasolta, hogy Démoszthenészt koszorúzzák meg érdemeiért. Aiszkhinész erre törvényességi óvással megtámadta a javaslatot, amiből hosszú per lett. Az évekig húzódó ügy 330-ban Aiszkhinész vereségével ért véget. Ebben az évben mondta el Démoszthenész „A koszorú” címmel emlegetett beszédét, amelyben igyekezett politikai állásfoglalását mindenki előtt megvilágítani: „...Mit kellett volna nekem, tanácsadótoknak mondanom és javasolnom, itt, Athénban (mert ez is sokat határoz ám!) – nekem, aki jól tudtam, hogy hazám minden időktől egészen a szószékre lépésem napjáig mindig a dicsőségben és hírnévben való elsőbbségért küzdött, s hogy pénzt is megemberéletet is többet áldozott dicsősége és az összesség érdekében, mint a többi hellén közül ki-ki a maga érdekében; aki látta azt is, hogy Philipposz, aki ellen küzdelmünk folyt, az uralomért és hatalomért kiűttette a fél szemét, eltörette a vállá percét, megbénította kezét-lábát, s testének bármely részét akarná is elragadni a sors, még azt is odaadja, csak hogy a megmaradttal dicsőség és hírnév közepette élhesen. Márpedig olyasmit csak senki sem merészelne állítani, hogy ebben az emberben, aki Pellában, egy akkori időben jelentéktelen kis helységben növekedett, méltán lakozhatott oly magasra törő szellem, hogy a hellének való uralmat kívánta meg, s ilyesmi csak eszébe is juthatott, ellenben tibennetek, kik athéniak vagytok, s mindenben, amit csak hallotok és láttok, naponként őseitek erényeinek emlékeit szemlélhetitek, akkora gyávaság lehessen, hogy a hellének szabadságát szántsándékkal felajánlva áldozátok föl Philipposznak. Nem, ezt bizonyára senki sem merésznélne állítani. Nem maradt tehát

egyéb hátra, mint amire kénytelenek is voltak, hogy jogosan szembeszálljatok mindazzal, ami jogtalanságot ő ellenetek elkövetett. Ezt tettétek ti, méltón és illendően, kezdettől fogva, s ezt javasoltam és tanácsoltam én nyilvános szereplésem idején.”

Tiszteletre méltó volt Démoszthenész következetes makedónellenessége, de a realitásokhoz nem sok köze volt. Ez kiviláglott a Kr. e. 336-os év eseményeiből is. Nagy Sándor trónralépése után itt-ott mozgolódás ütötte fel a fejét Hellászban, a makedónok ellenségei igyekeztek az uralomváltást arra kihasználni, hogy megszabaduljanak a nem kívánt igától. Thébaiban előkészületek történtek a makedónok által megszállt fellegvár felszabadítására, míg Athénban ismét előtérbe kerültek a Démoszthenész nézeteit osztó erők. Nagy Sándor egy gyors hadmozdulattal behatolt a Thermopülai-szorosba, és ettől hirtelen makedónbaráttá vált a közhangulat Közép-Görögországban. Athén ugyan erőteljes védelmi intézkedéseket tett, ám ezzel egy időben küldöttséget menesztett Nagy Sándorhoz, hogy a királyt a város hűségéről biztosítsa. Ebbe a követségbe bevásztották a makedónbarát Démadészt éppúgy, mint Démoszthenészt, hogy ezáltal hangsúlyozzák a különböző belpolitikai irányzatok egységes eltökéltségét a makedónokhoz fűződő jó kapcsolat fenntartására. A szándék nemes volt, ám a kivitelezésbe hiba csúszott. Démoszthenész ugyanis félúton magára hagyta követársait. Valahogy nem bízott a makedón uralkodó nyágvonalúságában.

Nagy Sándor atyját követte akkor, amikor Athén közeledését szívesen fogadta. De Kr. e. 335-ben tovább bonyolódott a helyzet. Fellázadtak a thrákok és az illírek, s az ellenük vonuló Nagy Sándorról elterjedt, hogy a harcok közben elesett. A hírre fellázadt Thébai, és Démoszthenész ösztönzésére Athén is mozgolódni kezdett. Démoszthenész a perzsa királytól pénzt fogadott el, és ezen megkezdte az Athénban élő thébai száműzöttek felfegyverzését. Persze azt is szívesen vette volna, ha Athén fegyverrel száll szembe a makedó-

A FEGYVERES ATHÉNA ISTENNŐ

kkal, de a józan politikai erők ezt megakadályozták. Pedig Démoszthenész még egy „szemtanút” is produkált a népgyűlésnek, aki megerősítette Nagy Sándor halálhírét. Nos, a makedón király nem halt meg, és ezt rövidesen Thébai leromoblásával bizonyította be. Athénban megint kitört a pánik, és Démadész javaslatára egy tíztagú delegációt küldtek Nagy Sándorhoz, hogy gratuláljon győzelmeihez. A küldöttség feladata az volt, hogy Thébai Athén által történt támogatásának letagadhatatlan tényét Démoszthenész és hívei magánkezdeményezésének tüntesse fel. A király a korábban is fennálló okok következtében hajlandó volt szemet hunyni Athén nyilvánvaló árulása felett, de ezúttal nem elégedett meg a hűségnyilatkozattal. Követel-

te politikai ellenfelei, így Démoszthenész kiszolgáltatását. A király határozott követelése arra kényszerítette az athéni politikai csoportokat, hogy kiegyezzenek egymással. Démadész és Démoszthenész kompromisszumának eredményeképp ez utóbbi nyilvánosan kötelezte magát arra, hogy lojális marad Athén és Makedónia megállapodásaihoz. Ezután Démadész biztosította Nagy Sándort arról, hogy szigorú vizsgálatot indítanak a makedónok ellenfelei ellen. Ezzel sikerült elkerülni az athéni politikusok kiszolgáltatását.

Démoszthenész tehát komolyabb következmények nélkül áskálódhatott a makedónok ellen. De éppen ez mutatta politikája kilátástalanságát. Nagy Sándor annyira erős volt, hogy elnézhette kellemetlenkedéseit. Vagy az is lehet, hogy azon az állásponton volt, mint annak idején II. Philipposz. Ő ugyanis egyszer azt mondta, hogy az athéni népvézerek rá szórt szidalmait hallva mindig utánagondol, mit tett jól vagy mit tett rosszul, így aztán maga egyre nemesebbé válik lelkében, mert bebizonyíthatja, hogy ők hazudnak.

A politikai sikertelenség demoralizáló hatása azután megmutatkozott Démoszthenész egyik nagy vihart kavart tetteiben is. Kr. e. 324-ben Athénba szökött *Harpalosz*, Nagy Sándor kincstárosa, aki hűtlenül kezelte a reá bízott pénzt. Tekintettel arra, hogy kincsekkel megrakodva érkezett a városba, sokan úgy látták jónak, ha védelemben részesítik, és nem adják ki a királynak. Démoszthenész viszont igen bölcsen rámutatott arra, hogy erkölcstelen dolog miatt nem lenne helyes háborús veszélyt zúdítani Athénra. Harpalosz, mikor látta, hogy ellene fordul a közhangulat, egy díszes aranyserleggel és húsz *talantonnyi* (1 talanton = általában kb. 26,2 kg ezüst értékével) összeggel ajándékozta meg Démoszthenészt. A szónok, aki korábban a perzsa király által küldött pénz elfogadásánál sem finnyáskodott, most sem volt szégyenlős. Elfogadta az ajándékot, és ezután mindent megtett Harpalosz védelmében. Hamarosan már az egész város rebes-

gette, hogy hagyta megvesztegetni magát, és a népgyűlésen hangosan szidalmazták őt. Amikor pedig szólni akart, és lehurrogták, valaki felállt, és ezt mondta: „Miért nem hallgatjátok meg, athéniak, városunk újdonsült kehelytulajdonosát?” Ez a botrány bizony méltatlan volt Démoszthenészhez, aki ezúttal nem is került el a büntetését. Mert az athéniak végül elűzték Harpaloszt, a szónokot pedig ötven talanton pénzbírságra, de mert azt kifizetni nem tudta, börtönbüntetésre ítélték. A börtönből később sikerült megszöknie, és ezután Aigina szigetén és Troizén városában töltötte idejét.

Kr. e. 323-ban meghalt Nagy Sándor. A hatvanadik életévén túljutott Démoszthenész ismét aktivizálta magát. Körutazást tett a Peloponnészoszon, hogy általános makedónellenes felkelésre szólítson föl, majd diadalmasan hazatért szülővárosába, ahol amnesztiában részesítették, és közpénzen fizették meg a korábban rárótt bírságot. Nemsokára kirobbant az úgynevezett lamiai háború, amely egyfajta hellén szabadságharcnak tekinthető a makedón iga lerázására. A háború onnan nyerte nevét, hogy a thesszáliai Lamia városában védekezett az athéni és más görög erők ellen *Antipatrosz*, a makedón had fővezére. Kr. e. 322-ben a súlyos harcok a makedónok győzelmével értek véget. Athénban, ahogy az ilyenkor lenni szokott, tüstént a makedónbarátok vették át a hatalmat. Démadész javaslatára Démoszthenészt és híveit halálra ítélték.

A szónok Kalaureia szigetének Poszeidón-templomába menekült. Mivel azonban az Antipatrosz által utána küldött fegyveresek oda is követték, megmérgezte magát. Emlékét az athéni nép szeretettel ápolta, hiszen felismerték, hogy minden szavával a város nagyságának elismertetéséért küzdött. Az igazán nem az ő hibája volt, hogy az athéni demokrácia egykori fényét visszavonhatatlanul kioltotta a makedón hódítás vihara. Úgy döntöttek, hogy családjának mindenkori legidősebb tagja ingyenes ellátásban részesüljön, és felállították ércszobrát is.

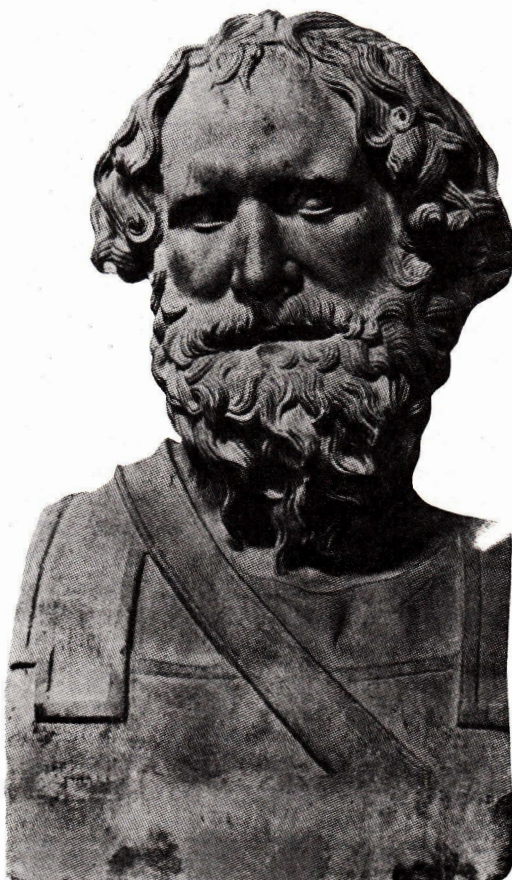
AGÉSZILAOSZ

„...Bármely más királynál jobban tudott alkalmazkodni alattvalóihoz, mert vezetésre és uralkodásra termett egyéniségét úgy nevelték, hogy szeresse a népet és az embereket... Lábának bénaságát testi szépsége fedlertette; fogyatékosságát könnyű szívvvel és vidáman viselte el, sőt elsősorban saját maga tréfálkozott és gúnyolódott rajta. De becsvágyát még nyilvánvalóbbá tette, hogy sántasága miatt nem vonta ki magát semmiféle munkából vagy fáradságból. Képmását nem ismerjük, mert nemcsak hogy nem akarta, de még halálos ágyán is megtiltotta, hogy róla bárki szobrot vagy festményt készítsen; egyébként azt mondják, hogy alacsony termetű és jelentéktelen külsejű férfi volt, aki jó kedélyét minden körülmények között megőrizte; sem beszédével, sem arckifejezésével soha nem árult el semmi sértő vagy zord vonást, s ezzel még öreg korában is kedveltebbé tette magát, mint a szépek és a fiatalok.”

Plutarkhosz határozottan kedvelte Spárta hosszú életű királyát. Csak, mint az Agészilaoszról írott életrajzából kiderül, sajnálta, mert négy évtizeden át tartó uralkodása annak a Kr. e. IV. századnak az első felére esett, amely nem sok szerencsét hozott a hellénségnek. Így aztán akármilyen markáns jellem volt is Agészilaosz, politikai sikerei nem álltak arányban emberi nagyságával. Ez a személyes tragédia egyébként korának számos kiválóságát sújtotta még.

Hősünk Kr. e. 444–443-ban látta meg a napvilágot II. Arkhidamosz király másodszülötteként. Mivel a törvények szerint bátyjára és annak esetleges halála után fiára várt a trón, Agészilaoszt az agógé (kö-

zösségi nevelés) keretén belül nevelték. Tudni kell, hogy a pártai agógé minden polgár számára kötelező volt, kivéve a két trónörököst, az *Agiada* és az *Eurüπόντιδα* nemzetség hagyományosan a két királyt adó ágának azon tagjait, akiket szüle-

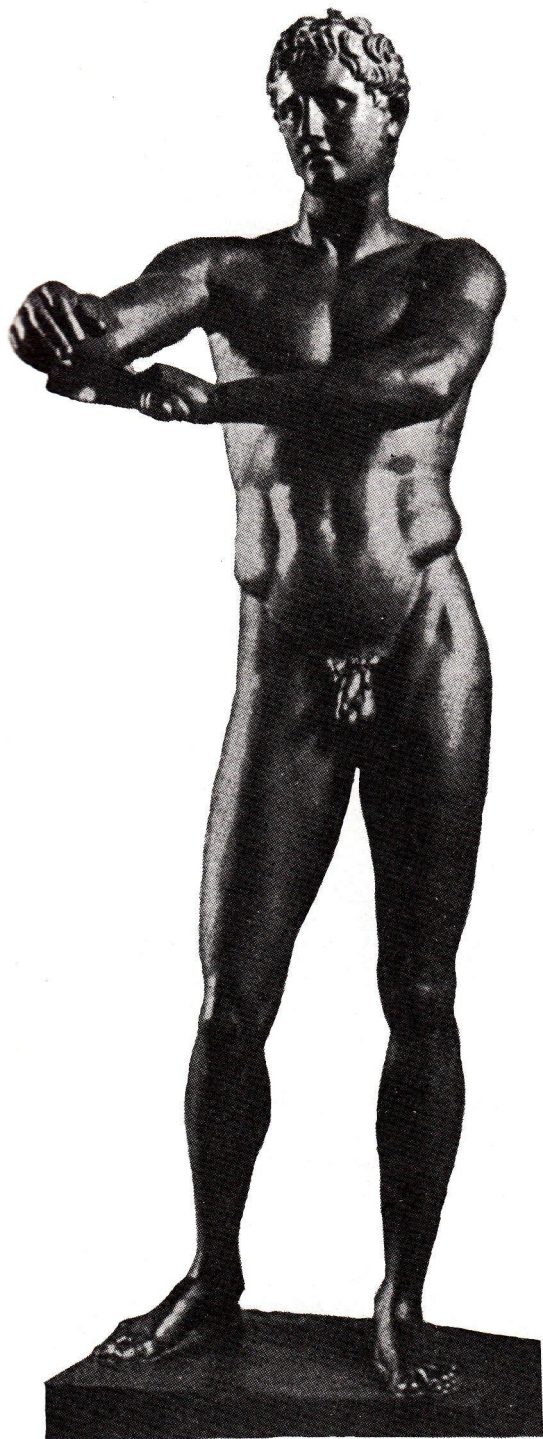
III. ARKHIDAMOSZ
AGÉSZILAOSZ SPÁRTAI KIRÁLY FIA

tésüknél fogva az utódlásra jelöltek ki. Őket nem akarták kitenni azoknak a szenvedéseknek és megaláztatásoknak, amelyek a szigorú és hierarchikus nevelési rendszer gyakorlatában mindennaposak voltak. Agészilaoszt azonban nem királynak, hanem egyszerű polgárnak nevelték. Annál jobb uralkodó lett belőle azután akkor, amikor bátyja, *II. Agisz* meghalt, és bátyja fiúgyermekét, *Leótiukhidaszt* bizonytalan származása miatt kizárták a trónutódlásból. A közhiedelem szerint *Leótiukhidasz* abból a házasságtörő kapcsolatból született, amelyet anyja az ideiglenesen Spártában menedéket talált athéni *Alkibiadész*szel folytatott. Agészilaosz Kr. e. 399-ben foglalta el a trónt, abban az esztendőben, amikor háború robbant ki Spárta és Perzsia között. *II. Artaxerxész* perzsa uralkodót felbőszítette, hogy ellene lázadó öccse spártai csapatok támogatják. Ezért öccse felkelésének leverését követően Spárta, illetve a spártai támogatást élvező kis-ázsiai görög városok ellen fordult. Kis-Ázsia hamarosan véres harcok színtere lett. Agészilaosz Kr. e. 396-ban érkezett a helyszínre, és kiváló hadvezéri teljesítménnyel bizonyította, hogy méltó a királyi rangra. Több kisebb jelentőségű diadal után Szardeisznél magát a helytartót, a kis-ázsiai perzsa hadak fővezérét, *Tisszaphernészt* is sikerült legyőznie. Előbb azt híresztelte, hogy a délnyugat-kis-ázsiai *Karia* tartományt támadja meg, és amikor *Tisszaphernész* ott csoportosította fő erőit, ő *Phrügiába* tört be, ahol hatalmas zsákmányra tett szert. Ezután viszont bejelentette, hogy *Lüdiára* támad. Perzsia ellenfele újabb cseltől tartva ismét *Kariát* védte, ám ő valóban *Lüdiára* rontott, és a lóhalálban odaérkező *Tisszaphernészt* nagy csatában megverte. Majd *Paphlagonia* tartományt is sikerült időlegesen elszakítania a perzsa birodalomtól. *II. Artaxerxészt* az a veszély fenyegette, hogy egész Kis-Ázsiát elveszíti. Ám a spártaiak befolyása magában a görög anyaországban rendült meg, és a perzsa uralkodó ezt igyekezett a maga javára fordítani. Kihasználva, hogy a hatalmaskodó Spártával szemben egykori szövetségesei és leverett ellenfelei egyaránt nö-

vekvő gyűlöletet kezdtek érezni, egy Spártaellenes koalíció összekovácsolásán munkálkodott. Nem is sikertelenül. Kr. e. 395-ben Boiótia legnagyobb polisza, Thébai lázadt fel a nem kívánt spártai uralom ellen. A korszak legjobb spártai hadvezére, *Lüszandrosz* vonult ellene, de vereséget szenvedett, és ő maga is a harcok áldozatául esett. Hamarosan csatlakozott Thébai felkeléséhez *Korinthosz*, *Argosz*, majd *Athén*. E városok lázadó kedvét nagyban segítette az a 10 000 arany, amelyet a perzsa király osztott szét közöttük. Kr. e. 394-ben Agészilaosz kénytelen volt elhagyni győzelmei színhelyét, és visszatérni a Balkánra. Távozásakor keserű gúnnyal jegyezte meg, hogy – mivel a perzsa pénzért méket íjász katona képmása díszítette – *Artaxerxész* 10 000 íjással űzi ki őt Kis-Ázsiából.

Cornelius Nepos római történetíró, aki a Kr. e. I. században alkotta meg híres ókori államférfiak rövid jellemrajzait, elismeréssel ír arról, hogy ázsiai sikerei csúcsán is mennyi kötelességérzet volt Agészilaoszban, s nyomban teljesítette a hazatérésre felszólító parancsot: „A hadvezér már azt forgatta a fejében, hogy betör Perzsiába és megtámadja magát a nagykirályt, de ekkor megérkezett hozzá Spártából a főhivatalnokok követe, és hírül adta, hogy az athéniak és a boiótiaiak hadat üzentek a lake-daimoniaknak, ezért Agészilaosz haladéktalanul térjen haza. Ezzel az esettel kapcsolatban hazaszeretetét kell megcsodálnunk, ahogy korábban harci vitézségét; hiába állt ugyanis egy diadalmas hadsereg élén, hiába volt meg minden reménye rá, hogy hatalmába keríti a perzsa birodalmat, olyan szerényen hallgatta meg az üzenetet s vetette magát alá a távollévő állami tisztségviselők utasításainak, mintha csak magánemberként lett volna jelen egy spártai népgyűlésen.”

Agészilaosz tehát visszatért Európába, a harcok pedig váltakozó sikerrel folytak tovább. Knidosznál a daszküleioni perzsa helytartó, *Pharnabazosz* által összeverbuvált és az athéni *Konón* által irányított hajóhad szétverte a spártai flottát. Agészilaosz ugyan a boiótiai *Koróneinánál* győzött

APOXÜOMENOSZ
(TESTÉRŐL OLAJAT KAPARÓ FIÚ)

a lázadók szárazföldi hadereje felett, de már látszott, hogy Spárta csak durva erőszak és a perzsákkal történő kiegyezés árán őrizheti meg görögországi hegemoniáját. A koróneiai ütközet során Agészilaosz személyesen vett részt a thébai elitcsapatok elleni közelharcban, és rendkívül bátran küzdve súlyos sebeket kapott. Ilyen dicső tettek után tért meg Spártába, és mindenkit megnyert szerény viselkedésével, azzal, hogy életvitelén jótányit sem változtatva zökkenőmentesen illeszkedett vissza az igénytelen és szándékoltan visszafogott életmódba.

Életvitele egyébként illet jelentéktelen külsejéhez. Igen alacsony volt, amit nyilván édesanyjától, Eupóliától örökölt. Plutarkhosz Theophrasztosra hivatkozva közli, hogy „Arkhidamoszra az *ephoroszok* [főtisztviselők] bírságot róttak ki, mert kis termetű nőt vett feleségül. »Ez nem királyokat szül majd nekünk – mondták –, hanem királyocskákat.«” Mint láttuk, bátorságát és politikusi erényeit tekintve Agészilaosz nem érdemelte ki a kicsinyítő jelzőt. És ez többet ért, mintha nagy termetű, de kis lelkű uralkodó lett volna. A magánéletbe való visszavonulást egyébként megkönnyítette számára, hogy bensőséges szeretet fűzte családjához. Felesége, Kleora két leányt: Eupóliát és Prolütaszt, valamint egy fiút: Arkhidamoszt szült neki. E gyermekek iránti szeretetét Plutarkhosz is megemlíti: „Agészilaosz különben is nagyon szerette gyermekeit. Mondják, hogy amikor még egészen kicsinyek voltak, kész volt velük vesszőparipán lovagolni, s egy alkalommal, amikor egyik barátja meglátta, Agészilaosz arra kérte, ne szóljon addig senkinek, míg ő maga is apa nem lesz.” Az ezután következő évek azonban nem sok időt hagytak a családi idillre.

Kr. e. 387-ben a spártai hajóhadparancsnok (*nauarkhosz*), *Antalkidasz* békét kötött állama nevében a perzsa királlyal. Mivel e békekötés záradéka kimondta, hogy egyedül a peloponnészoszi szövetség maradhat fenn a görög anyaországban, a többi koalíciót fel kell oszlatni, nyilvánvalóvá vált, hogy az ezen engedményért cserében

a kis-ázsiai görögség szabadságát a perzsáknak feláldozó Spárta csak II. Artaxerxész támogatásával őrizheti meg balkáni hegemoniáját. Várható volt, hogy egy ilyen, a perzsáktól függő hegemonia nem lehet tartós. Nem véletlenül sóhajt nagyot Plutarkhosz, amikor ezen események ismertetése közben az önmagát belháborúkkal elemésztő egykori görögségre gondol, és Euripidész „Trójai nők” című tragédiájából idéz, majd ahhoz fűz kommentárt:

„Barbár Hellász, ki tenfejedre bajt zúdítsz!« Mert lehet-e másnak nevezni azt az irigységet, amely a görögöket szembeállította egymással? Ők maguk állták útját felfelé ívelő szerencséjüknek; barbárokra szegzett fegyvereiket és a görög földről elűzött háborút ismét önmaguk ellen fordították. Én bizony semmiképpen nem értek egyek a korinthuszi Démaratosszal, aki azt mondta, hogy nagy gyönyörűségtől fosztották meg magukat azok a görögök, akik nem látták Alexandroszt [Nagy Sándort] ülni Dareiosz trónján, sőt azt vallom, hogy sírniok kellett, ha arra gondoltak, hogy ezt a dicsóséget átengedték Alexandrosznak és a makedónoknak, s a görög vezéreket áldozatul dobták Leuktránál, Koróneiánál, Korinthuszban és Arkadiában.”

Az egymás ellen támadó görögség életében nagy port kavart a Thébai körül kialakult botrány. Kr. e. 382-ben Phoibidasz spártai hadvezér a Khalkidiké-félszigetre vitte seregét. Közben átvonult Boiótián, és a helybeli Spárta-barát oligarchák segítségével megszállta Thébait. Így Spárta maga szegte meg az egész görögségre érvényes békét, melyet korábban Perzsiával közösen szavatolt. A spártai hatalomvágy eme leplezetlen megnyilvánulása magán Spártán belül sem aratott osztatlan tetszést. A hazája nagyságának bűvkörében élő Agészilaosz azonban Plutarkhosz szerint „habozás nélkül Phoibidasz pártjára állt, és nyíltan megmondta, hogy ezt a tettet csak aszerint kell elbírálni, hogy hasznos-e vagy sem, mert ami hasznos Lakedaimónnak, magától értetődően helyes, még ha senki nem rendelte is el”. Spártának nagy étvágyához nem volt kellő ereje. Kr. e. 379-ben Thébai fellázadt, és kivívta szabad-

NIKÉ, A GYŐZELEM SZÁRNYAS ISTENNŐJE

ságát. Egy évvel később a spártaiak által megszállt Theszpiai spártai helyőrségparancsnoka akarta utánozni Phoibidasz akcióját. Ő titokban Athént támadta meg. Ám visszaverték támadását, és Athén koalícióra lépett Thébaijal. Hamarosan létrejött Athén második tengeri szövetsége, és Thébai is újjáalapította a boiótiai városok szövetségét. A két egyesülés vállalva harcolt a spártai befolyás visszaszorításáért, és így semmivé foszlott a perzsa támogatással megvalósított spártai hegemonia Hellász felett. Kr. e. 371-ben azután Spártába gyűltek a hellén államok képviselői, hogy a szakadatlan háborúba bele-

fáradt polgáraik számára újabb általános békét követeljenek. Itt azonban éles diplomáciai összecsapás történt Agészilaosz és a thébai követséget vezető *Epameinóndasz* között. Ez utóbbi a boiót szövetség többi állama nevében is alá akarta írni a békeszerződést, amibe Spárta – noha ő Lakónia összes települése nevében írt alá – nem akart beleegyezni. Szópárbaj alakult ki ket-tejük között, amely Plutarkhosz szerint így zajlott le: „Agészilaosz, mikor látta, hogy a görögök a legnagyobb csodálattal és figyelemmel hallgatnak Epameinóndaszra, megkérdezte tőle, jogosnak és méltányosnak tartja-e, hogy Boiótia független legyen. Epameinóndasz gyorsan és merészen kérdéssel felelt a kérésre, és megkérdezte Agészilaosztól, jogosnak tartja-e, hogy Lakónia független legyen; erre Agészilaosz dühösen felugrott, és követelte tőle, mondja meg világosan, hajlandó-e függetlenséget adni Boiótiának. Erre Epameinóndasz megismételte kérdését, hajlandó-e függetlenséget adni Lakóniának, úgyhogy Agészilaosz végképp kijött a sodrából, s ezt jó ürügynek találta arra, hogy törölje Thébai nevét a békeszerződésből, és hadat üzent neki.”

Ez a Spártából ki nem provokált háború ásta meg végképp a spártai hegemonia sírját. Kr. e. 371-ben a másik király, *Kleombrotosz* a boiótiai Leuktránál megsemmisítő vereséget szenvedett Epameinóndasztól, és ő maga is elesett a csatában. 370–369-telén Élisz, Arkadia és Argosz koalíciójához Thébai is csatlakozott, és Epameinóndasz irányításával nagy haderő tört Spártára. Mint Plutarkhosz írja, „nem kevesebb, mint hatszáz esztendeje laktak már dórok Lakedaimónban, és először történt meg, hogy ellenséges csapatokat láttak az országban”. Agészilaosz rendíthetetlen nyugalmat tanusított a végveszélyben. Nem engedte meg, hogy katonái rárontsanak az ellenségre, és egyetlen roham sikerétől tegyék függővé hazájuk szabadságát. A sereget egy magaslaton vonta össze, és ott szilárdan ellenállt, hogy az ostromlók végül kénytelenek voltak elvonulni. De a Spártától nyugatra fekvő Messzénia tartomány, Lakedaimón éléskamrája vissza-

nyerte függetlenségét, és ezzel Spárta hatalmi pozíciója egyszer s mindenkorra a múltté lett. Plutarkhosz nem is tagadja, hogy a spártaiak „mélyen nehezteltek Agészilaoszra, mert most az ő uralkodása idején veszítették el azt az országot, amely nagyságra nem maradt el Lakónia mögött, termékenységekben pedig legelső volt Görögországban, és amely oly sokáig az ő birtokukban volt”.

Kr. e. 362-ben az arkadiai Mantinea közelében került sor újabb összecsapásra Spárta és Thébai, illetve az általuk vezetett koalíciók között. Korábban Agészilaosz fia, *Arkhidamosz* némi elégtételt vett a kudarcokért. Az úgynevezett könnytelen csatában úgy győzött az Argosz és Messzénia csapataival megerősített arkadiai had felett, hogy egyetlen spártai sem esett el. Ez bátorítást adott honfitársainak, és 362-ben felkészültek, hogy immár a Thébai sikereire féltékeny Athén támogatásával feltámasszák Spárta hatalmát. Epameinóndasz a Mantineinál gyülekező spártai sereget kijátszva titokban a védtelenül maradt város ellen vezette katonáit. El is foglalta volna Spártát, de egy árulótól Agészilaosz értesült a tervről. Nyomban Epameinóndasz után eredt, és sikerült még őelőtte szülővárosába érnie. Itt sebtiben megszervezte az ellenállást, és véres utcai harcok közepette a benyomuló ellenséget visszavonulásra kényszerítette. Az ezután sorra kerülő mantineiai ütközetben a nyolcvanadik esztendején túljutott Agészilaosz már nem vett részt. Az ő távollétében szenvedtek a spártai csapatok újabb vereséget, melynek súlyát alig csökkentette, hogy az ellenség rettegett vezére, Epameinóndasz holtan maradt a csatatéren. Agészilaosz a rá jellemző kitartással újra felvette a végzet által felé dobott kesztyűt. Hogy a háborús veszteségektől kimerült Spárta számára anyagi erőforrásokat szerezzen, zsoldos szolgálatot vállalt a perzsa király ellen lázadó Takhósz, majd annak fia, Nektanebosz egyiptomi seregében. Egyiptom földjén dicsőiesen harcolt, gazdag zsákmánnyal tért volna haza, ám a visszaúton, Küréné földjén Kr. e. 360–359-ben fáradt teste örökre megpihent.

EPAMEINÓNDASZ

„Edzett volt a teste, és számos kitűnő lelki tulajdonságot mondhatott magáénak. Mert szerény volt, bölcs, tiszteletet parancsoló, aki okosan tudott élni a körülményekkel; értett a harchoz, karja izmos volt, a lelke roppant bátor; annyira becsülte az igazságot, hogy még tréfából sem hazudott. Úra volt szenvedélyeinek, jóindulatúnak és csodálatosan türelmesnek tartották, aki nemcsak a nép, hanem barátai bántását is elviselte; különösképp meg tudta őrizni a rábízott titkokat; és ami néha nem kevésbé hasznos, mint az ékesszólás: figyelmesen hallgatott másokat, mert azt tartotta, hogy ebből lehet a legkönnyebben tanulni. ...A szegénységet könnyedén tűrte, csak a dicsőség érdekelte, az államtól semmit nem fogadott el, és saját érdekében sohasem vette igénybe barátai vagyonát.”

Cornelius Nepos olyan korban élt, amikor a római köztársaság halálhörgése közepette hadvezérek egész serege harácsolta vagyont magának a kiszolgáltatott tartományok és szövetségesek kifosztásából. Természetes hát, hogy szinte megható szavakkal jellemezte azt a thébai hadvezért, akinek halála után házában honfitársai mindössze egy nyársat és egyetlen gyékényt találtak, és akit szegénysége okán közköltésen kellett eltemetni. Epameinondasz Kr. e. 418 körül született Théban. Ifjúságának éveiről jóformán semmi adat nem maradt ránk. Első ismert tette azonban már megmutatta, hogy kora egyik legkiválóbb harcosával van dolgunk. Kr. e. 386–385-ben Agészilaosz társa a királyi hatalomban, Agészipolisz spártai haddal támadta meg az arkadiai várost, Mantineiát, és a Spártától függő Thébai is

kénytelen volt az akciót fegyveresen támogatni. A város melletti síkságon éles csata bontakozott ki, amelyben a Kr. e. IV. századi Thébai egyik legkiemelkedőbb politikusa, *Pelopidasz* súlyos sebesülést szenvedett. Epameinondasz oroszlánként küzdött holtnak hitt barátja testéért, és a végül szerencsésen végződött ütközet után boldogan ölelte magához azt a férfiút, akit csakúgy, mint őt, egy Hellász felett uralkodó Thébai álomképe vonzott a csataterek felé.

Egyelőre azonban maga Thébai függetlensége is csupán vágyott cél volt. A város a spártai érdekkörbe tartozott, és amint azt

EPAMEINÓNDASZ

Agészilaosz életrajzából tudjuk, Kr. e. 382-ben spártai csapatok szállták meg. A helybeli oligarchák egy vallási ünnepen, kihasználva a kapuk őrizetének lazaságát, beengedték a lakóniai katonaságot a városba, amely azután haladéktalanul megszállta a fellegrvárat. Az akciót véres megtorlások követték. Spárta ellenfelei közül a legtekintélyesebbet, *Izméniaszt* kivégezték, a szerencsésebbek többsége pedig Athénba menekült. Az utóbbiak közé tartozott Pelopidasz is. Epameinondasz a városban maradt, mivel eddig tartózkodott az aktív politizálástól, ezért nem forgott közvetlen veszélyben. Thébai kormányzását Spárta-barát politikuskok, *Leontiadész* és *Arkhiász* vették át. Az Athénba menekült emigránsok azt tervezgették, hogy adandó alkalommal felszabadítják Thébait, és persze ugyanezt fontolgatta a belső ellenzék is, amely a városban maradt, és egyelőre meghúzta magát. Epameinondasz korábban kitűnően megtanult kitharán és fuvalán játszani, és a bölcsélet terén a püthagoreusok tanaival foglalkozott. Átlagon felüli műveltsége majd sok politikai vitában lesz a segítségére. Ekkortájt azonban legtöbb időt a testedző iskolában töltött. Neponstól tudjuk, hogy „főleg futásban és birkózásban edzette magát, mígnem eljutott addig a fokig, hogy bármelyik ellenfelét át tudta karolni és képes volt megmérkőzni vele. Legtöbbet mégis fegyverforgatásban gyakorolt.” A spártai megszállás ellen a maga módján tiltakozott. Mint Pelopidaszról szóló életrajzában Plutarkhosz írja: „Epameinondasz... megtöltötte bátorsággal az ifjak szívét; biztatta őket, hogy a testgyakorló iskolákban hívják ki birokra a lakedaimoniakat, s amikor látta, hogy milyen büszkék fölényes győzelmükre, kortholta őket, és szemrehányást tett nekik, hogy inkább szégyenkezniök kellene, mert gyáva módon rabszolgáivá lettek azoknak, akiket testi erőben ennyire felülmúlnak.”

A külső és belső ellenállás Kr. e. 379-ben döntött úgy, hogy egymással összefogva demokratikus fordulatot hajt végre Thébában. Egy decemberi napon, amikor a városban éppen *Aphrodité* ünnepére készültek, az Athénból elindult emigránsok egy

fiatalabb emberekből álló csoportja belopódzott a kapukon, s a rákövetkező est leszálltával kéjnőeknek öltözve behatoltak a Spárta-barát oligarchák házába. A hazaárulókat ledöfték, majd a tömlőcből ki eresztették és felfegyverezték a politikai foglyokat. Ezzel egyidőben Epameinondasz és harcostársa, *Gorgidasz* összegyűjtötték a legbátrabb ifjakat, és feltörve a fegyverkovácsok műhelyeit, felszerelték őket. Másnap a spártai helyőrség kivonult a városból. Thébai független, demokratikus állam lett.

A független Thébai természetes szövetségesre lelt abban az Athénban, amely ugyan ősi ellensége volt, de éppúgy a spártai hatalom fenyegetése alatt állt, mint ő. Kettőjük Spárta elleni harcában igen fontos tényező lehetett, hogy Thébai miképp tudja elfogadtatni hegemoniáját Boiótia többi városával. Ez utóbbiak közül Plataiai, Theszpiiai és Orkhomenosz spártai se-reget engedett falai közé, így akarván ellenállni Thébai azon törekvésének, hogy a saját égíse alatt szervezze újjá a boiótia-i városszövetséget. A tartomány többi területe azonban 375-re elfogadta Thébai vezető szerepét. A szövetség élére *boiótarkhosz* elnevezéssel hét fővezért választottak, akiknek kollégiuma gyakorolta a végrehajtó hatalmat, és akik hivatali évük letelte után a tagpoliszok polgáraiból álló szövetségi gyűlésnek tartoztak felelősséggel működésükért. A hét boiótarkhosz közül négyen Thébai polgárok voltak, és ez az elrendezés biztosította e nagyváros politikai tulsúlyát a szövetségben belül. A boiótarkhoszok közül kiemelkedett Epameinondasz és Pelopidasz, akik politikusként és hadvezérként egyaránt döntően befolyásolták Boiótia sorsának alakulását, és akiknek nevéhez fűződik a Hellász felett érvényesülő thébai nagyhatalmi politika kidolgozása.

Boiótia zömmel földművelőkből álló lakossága kiváló katonaanyagot képezett. Ebből a szempontból kifejezetten előnyös volt az, amit Neponstól Thebái polgáiról megjegyzett: „ebben a népben egyébként több a testi, mint a szellemi erő”. Elegendő, ha az utóbbi a fővezérekben megvolt. Már-

pedig azt, hogy ennek sem volt híjával, Epameinondasz nyomatékosan bebizonyította Spártában. Az előző életrajzban ismertetett vita közte és Agészilaosz között Kr. e. 371-ben igazolta, hogy filozófiai tanulmányai legalább annyira hasznára váltak, mint intenzív testgyakorlatai. Nem hagyta, hogy a spártaiak tapasztalt királya sarokba szorítsa őt, és hazáját a szavak erejével készítse hátrányos helyzetbe. De szellemi értékei igazi fényükben a harcmezőn csillogtak. Az általa irányított 371. évi leuktrai ütközet a hadművészet történetének egyik legkiemelkedőbb jelentőségű csatája lett. Itt a spártaiak *Kleombrotosz* parancsnoksága alatt álló túlerejű hadával szemben teljesen új taktika jegyében vette fel a küzdelmet. Ennek lényege az volt, hogy míg korábban a seregek frontálisan csaptak össze, addig ő arcvonalát egy támadó és egy védekező szárnyra osztotta, és a támadó szárnyat, amelynek feladata az ellenséges hadrend áttörése volt, sokkal jobban megerősítette, mint a többi sereg-részt. A szakirodalom „ferde ék” felállásnak nevezi ezt a harci alakzatot. A benne rejlő eszme napjainkra már axiómává vált a szárazföldi harcászatban. Ma ezt úgy fogalmazzák meg, hogy ki kell jelölni a támadás fő irányát, és abba az irányba kell csoportosítani az ellenséggel szemben mennyiségi és minőségi fölényben lévő előerőt és technikát. E taktika jegyében tudta legyőzni Epameinondasz a spártai sereget, és később aztán büszkén hangoztatta, hogy e tette még Agamemnón dicsőségét is felülmúlta. Nepos szerint egyik ellenfelének mondta vita közben: „Csalódsz azonban, ha azt gondolod, hogy én Agamemnónnal kívánok versengeni. Ő egész Görögországgal majd tíz év alatt egyetlen várost [vagyis Tróját] volt képes elfoglalni, én viszont pusztán a mi városunk élén egyetlen nap alatt egész Görögországot szabaddá tettem, amikor megfutamítottam a lakedaimoniakat.”

Az igazság kedvéért azonban meg kell állapítani, hogy noha Epameinondasz az új taktika kidolgozásával kétségkívül oroslánrészt vállalt a spártaiak legyőzéséből, azért Pelopidasz érdemei is kimagas-

lók voltak. Ő a válogatott ifjakkból álló úgynevezett *szent osztag* élén a döntő pillanatban hátulról támadt rá az ellenségre, és ezzel végképp a thébaiak javára billentette a mérleg nyelvét.

A leuktrai győzelem után fokozatosan kiteljesedett Thébai hegemoniája Boiótiában, azután pedig nem sokkal később Thesszáliában és Makedóniában. Még *III. Amüntasz* makedón király egyik fia, a későbbi *II. Philipposz* is rövid időre tússzá vált az új nagyhatalom kezében. Ahogy nőtt persze Thébai befolyása, úgy vált hidegebbé Athénnal való kapcsolata, amely kezdett inkább Spártához közeledni. A külpolitikai kapcsolatok kusza szövevényében egyetlen jól kivehető vonal maradt meg, ez Epameinondasz Spárta-ellenes magatartása volt. Mások cserélgethették barátaikat és ellenségeiket, ő ebben az egy dologban állhatatos maradt. Valóban elgondolkoztató, hogy ő és Agészilaosz, ha barátok és szövetségesek lettek volna, milyen nagy tetteket vihettek volna közösen végbe. Ám ők erőiket az egymás elleni harcra pazarolták. Kr. e. 370–369 telén került sor Epameinondasz Spárta elleni hadjáratára, amelyről előző fejezetünkben már szóltunk. Volt ennek a hadjáratnak egy nagyon érdekes epizódja, amely kiválóan megvilágítja Epameinondasz jellemét. A thébaiak és szövetségeseik már egészen Spárta közelében jártak, amikor a boiótarkhoszok hivatali éve lejárt. A thébai törvények értelmében azonnal le kellett volna tenniük tisztségüket, és a háborút megszakítva visszavezetni a sereget Thébaiba. Ám ha ezt teszik, elszalasztják a ritka kedvező alkalmat az ellenség legyőzésére. Epameinondasz, noha tudta, hogy otthon még halálbüntetést is kiszabhatnak rájuk, azon a véleményen volt, hogy folytatni kell a hadjáratot. Más vezérek a törvénynek akartak engedelmeskedni. A vitában végül az ő álláspontja diadalmaskodott, és mint tudjuk, ha Spártát nem is sikerült elfoglalni, de Messzénia számára kivívták a szabadságot.

A diadalmasan hazatért vezéreket azonban dicséret helyett bírósági tárgyalás várta. Belpolitikai ellenlábasaik jó alkalmat láttak arra, hogy megleckéztessék őket. Ki-

váltképp Epameinóndaszra fáj a foguk, akinek páratlan dicsőségét megirigyelték. A boiótarkhoszok őszintén bevallották „bűnüket”, és Epameinóndasz sem tagadta, hogy tudatosan hágtá át a törvényt. Azt kérte csak, hogy halálos ítéletét a következő szöveggel hozzák nyilvánosságra: „A thébaiak halállal büntették Epameinóndaszt, mert arra kényszerítette őket, hogy Leuktránál legyőzzék a lakedaimoniakat, akikkel az ő fővezérsege előtt egyetlen boiótiai sem mert farkasszemet nézni a csatában. Az is bűne volt, hogy egyetlen ütközzettel nemcsak Thébait mentette meg a pusztulástól, hanem egész Görögországnak is visszaadta szabadságát, s a két szemben álló felet abba a katonai helyzetbe juttatta, hogy a thébaiak már Spártát ostromolták, alakedaimoniak pedig beérték anynyival, hogy menthetik az irhájukat. Nem is szüntette be addig a harcot Epameinóndasz, amíg újból szabaddá nem tette Messzénát, a lakedaimoniak városát pedig ostromgyűrűbe nem fogta.” Nepos, aki a történetet közreadja, azt is megírja, hogy e szavak elhangzása után az emberek meghökkenetek, majd hangos kacajra fakadtak, annyira kiáltó volt az ellentét a felsorolt súlyos büntetés között. Olyan légkör alakult ki, amelyben a bírák egyszerűen nem mertek elmarasztaló ítéletet hozni. A boiótarkhoszokat felmentették, az áskálódók pedig megszégyenültek.

Kr. e. 369 során az ismét boiótarkhoszá választott Epameinóndasz újabb nagyszabású hadjáratot vezetett a Peloponnészoszra. A cél ezúttal Spárta további elszigetelése volt. Ennek jegyében a thébai vezér Pelléné, Sziküón és Korinthosz elfoglalását tervezte. Az utóbbi kivételével sikerrel járt. Korinthoszt azonban nem sikerült elfoglalnia, mivel Athén egyik legjobb hadvezérét, *Khábriaszt* erős hadsereggel a térségbe irányította. Athén akciója világossá tette Thébai számára, hogy a jövőben az attikai nagyvárost is ellenségei közé kell számíttania.

Epameinóndasz magánéletéről szinte semmi intimtást nem tudunk. Az bizonyos, hogy nem nősült meg, gyermekeket

sem nemzett. Személyiségjegyei csak politikai szerepléseiből és hadvezéri tevékenysége nyomán ítéltetők meg. Az mindenesetre sokat elárul róla, hogy a hadicserek gyűjteményét közreadó római szakíró, *Frontinus* igen sok ravasz tettet hagyományozta ránk. Sziküón elfoglalásának történetét az ő elbeszélése nyomán meséljük el. Nos, a thébaiak hosszú ideje támadták már ezt a várost mind a szárazföld, mind a tenger felől, de eredménytelenül. Ekkor Epameinóndasznak remek ötlete támadt. Egy nagy kereskedőhajót megtömött katonákkal, de a fedélzet alatt közvetlenül árut halmozott fel. Ezt a gályát azután a Sziküónt őrző ellenséges hadihajók minden további nélkül beengedték a kikötőbe. Még örültek is, hogy az ostrom okozta áruhiányt némiképp enyhíthetik. A thébai gálya olyan partszakaszon kötött ki, ahonnan a városfalakat viszonylag jó helyzetből lehetett megtámadni. Kikötés után a katonák egy része – fegyvereit elrejtve – mintha kereskedő volna, a partra kirakott áruk körül kezdett sündörögni, más harcosok pedig a vevő szerepét játszották. A bolkád alatt lévő városban gyorsan elterjedt a hír: egy bátor kereskedőhajó áttört, és értékes árut hozott magával. Az addig a falak védelmét ellátó polgárok egyre-másra hagyták ott posztjukat, és futottak a vásár színhelyére. Amikor már jó nagyra nőtt a zűrzavar, és a védők ébersége alaposan megcsappant, a thébaiak fegyvert rántottak. Ugyanakkor a többi thébai hajó is általános támadásba kezdett. Sziküón védői teljesen megzavarodtak, s a város rövid időn belül a thébaiak birtokába jutott. Ilyen és hasonló sikerek nyomán vált Epameinóndasz a korszak legsikeresebb hadvezérévé, akinek nagyságát éppúgy sokan irigyelték, mint szülővárosa szép ívű fejlődését.

Thébai növekvő hatalmát persze nemcsak Athén nézte rossz szemmel. Thesszáliában is sokan háborogtak amiatt, hogy Boiótia legerősebb polisa beleszól az ottani ügyekbe. Pherai zsarnoka, Alexandrosz volt ezek vezére, és Pelopidasz elhatározta, hogy jobb belátásra bírja őt. Ám óvatlanul járt el, és Alexandrosz fogságába esett. A kiszabadítására küldött thébai hadvezér-

A MÉLOSZI APHRODITÉ (MILOI VENUS)

rek nem jártak eredménnyel. Jó barátja, Epameinondasz pedig nem tudott segíteni, mivel dacára korábbi sikereinek, 368-ra nem választották meg boiótarkhosznak. A kínos ügy végül 367-ben oldódott meg. Epameinondasz ismét fővezér lett, és ő azután visszaszerezte Pelopidasz szabadságát.

Még ugyancsak Kr. e. 367-ben Thébai és a többi görög város küldöttei Szúszába mentek, hogy a perzsa nagykirályt saját politikai céljaik támogatására kérjék fel. A Pelopidasz-vezette thébai követség az athéni flotta leszerelését követelte, kérte Messzénia függetlenségének elismerését és azt, hogy az európai görögség békéjének Thébai lehessen a fővédnöke. Pelopidasz nyilvánvalóan azt a pozíciót kívánta hazájának megszerezni, amelyet két évtizeddel korábban Spárta foglalt el. Spárta viszont épp az ellenkezőjét kívánta, amikor Messzénia megszállásához kért segítséget. Athén a dél-thrák partvidék fontos városát, Amphipoliszt akarta ismét a birtokában tudni. A nagykirály, II. Artaxerxész csak Thébai kéréseit volt hajlandó támogatni. Ez ugyan komoly politikai sikernek számított Pelopidasz számára, ám tovább növelte Thébai népszerűtlenségét azon görög államok körében, amelyek legalább annyira ragaszkodtak saját szabadságukhoz, mint Thébai a maga nagyhatalmi ambícióihoz. A Thébai elleni gyűlöletet fokozta az is, hogy a perzsák anyagi támogatásával Epameinondasz 100 hajóból álló flottát épített fel, amellyel már a tengerszorosokat fenyegette. Ilyen körülmények között szó sem lehetett a Szúszában elhatározott általános béke betartásáról.

Kr. e. 366-ban Arkadia Athénhoz csatlakozott a Thébai elleni küzdelemben. Az arkadiai városszövetség gyűlésén, ahol a vita arról folyt, hogy Argosz és Thébai mellé álljanak-e, avagy Athént válasszák, Epameinondasz képviselte szülővárosát. Ezúttal ismét bizonyította műveltségét és szellemességét, de az általa kívánt célt nem érte el. *Kallisztratosz* athéni követet viszont jól letromfolta a vitában. Az athéni küldött ugyanis hozzászólásában mitológiai példák felhasználásával támadta Thébait és

Argoszt. Azt mondta, hogy mindenki jól ismeri a thébai *Oidipusz* és az argoszi *Oresztész* históriáját. Ezek közül az első megölte atyját, és anyjával nemzett gyermekeket, a másik pedig édesanyját gyilkolta le. Ne szövetkezzenek hát az arkadiaiak olyan városokkal, amelyekben ilyen szörnyű bűnöket követtek el. Hiszen gondolhatják, milyen lehet ott a többi polgár. Epameinondas azonban visszajára fordította ezt az érvelést. Rámutatott arra, hogy *Oidipusz* és *Oresztész* is büntetlenül születek meg, és bűnük elkövetése után távozni kényszerültek hazájukból. Ezzel szemben mindketten hol találtak menedéket? Természetesen Athénban. Így erkölcsi vétkeik sem szülőhazájukat, hanem az őket befogadó várost terhelik.

Epameinondas nem győzte meg az arkadiaiakat, végül ismét fegyverek döntöttek a politikai vitában. Kr. e. 362-ben Mantinea, Élisz, az akhájok, Spárta és Athén egyesült seregei összecsaptak Thébai, Thesszália, Sziküón, Malisz, Euboia, Lokrisz és Argosz szövetséget haderejével. A nagyszabású ütközet színhelye Mantinea volt. Az a város, ahol évtizedekkel korábban Epameinondas első hőstettét végrehajtotta. Most elérkezett az utolsó hőstett ideje. A véres csatát Thébai és koalíciója nyerte meg, hála a már korábban Leuktrá-

nál is kipróbált taktikának. Ám a Kr. e. 364-ben elhunyt Pelopidasz után most a thébaiak elveszítették másik leghivatottabb vezérüket is. Epameinondas halálos sebesülést szenvedett. Győzött, de meghalt, ami jelképesen polisza sorsát is jellemezte. Mert a hatalomért folytatott hiábavaló küzdelem Thébai erejét is felemésztette, és amikor később a valóban veszedelmes ellenséggel, II. Philipposz Makedóniájával kellett felvenni a küzdelmet, már hiányzott hozzá a kellő erő.

Amikor a haldokló Epameinondaszt barátai sajnálkozva körülvették, és egyikük felemlítette, hogy nem maradtak gyermekek utána, még önérzetesen ezt mondta: „Zeuszra, de két leányt hagyok, a leuktrai és a mantineiai győzelmet.”

Cornelius Nepos Epameinondaszról szóló írása befejező mondataival zárjuk mi is e nagyszerű férfiú életrajzát: „Eleget szóltam Epameinondas kiváló tulajdonságairól és életéről, különösen, ha még azt az egy tagadhatatlan tényt is hozzáfűzöm, hogy Thébai Epameinondas születése előtt és halála után szüntelenül idegen hatalmaknak engedelmeskedett, amikor viszont ő állt az állam élén, ez a város volt egész Görögország feje. Ebből meg lehet érteni, hogy egy ember többet ér az összes polgárnál.”

II. PHILIPPOSZ

„Lássátok most, hogy hát ellenfelünk, Philipposz milyen helyzetben volt. Hát mindenekelőtt egyedüli, korlátlan uralkodója volt követőinek, ami pedig háborúban minden egyébnél fontosabb körülmény. Azután katonái úgyszólván le sem tették kezükből a fegyvert. Pénznek is bővében volt, s azt tehette, ami neki tetszett: nem kellett terveit előbb törvényjavaslatokban ismertetnie, sem nyilvánosan megvitatnia; nem állították törvényszék elé izgága perpatvarkodók, nem vádolták törvényszegéssel, sem számadással nem tartozott senkinek. Egyszóval: ura, vezetője, parancsolója volt egymaga mindennek.”

Démoszthenész e mondatokban meglehetősen nagy éleslátással összegezte mindazokat a hatalmi eszközöket, amelyeknek ő maga nem volt birtokában, és amelyek segítségével a világhódító Nagy Sándor édesapja, Makedónia királya uralma alá tudta hajtani a görögség nagy részét. Szilárd központi hatalom, erős hadsereg és sok pénz. Ez kellett ahhoz, hogy a Balkán egyik legelesettebb államából a Kr. e. IV. század második felére a világuralom várományosa válhassék. Ez és egy király, akit a természet egy tucat emberre való energiával és képzelőerővel áldott meg. II. Philipposz valóságos természeti csoda volt. Kr. e. 359-től 336-ig tartó uralkodása idején hat politikai és egy szerelmi házasságot kötött, makedón fennhatóság alá vonta Thrákiát, Illíriát, Thesszáliát, Közép-Görögországot és a Peloponnészosz számottevő részét, nem kevesebb, mint öt trónkövetelővel szemben védte meg a maga uralmát, és Európa egykor talán legszegényebb államának királyaként elérte, hogy a perzsa

uralkodók után másodikként az ő országában verjenek az ezüst mellett aranypénzt is. Hogy ezenközben elveszítette egyik szemét, eltörte kulcscontját, megsántult – mindez nem vette el vállalkozókedvét. Démoszthenésznek alighanem igaza volt, amikor azt állította róla, hogy a hatalomért bármely testrészét feláldozná. Mire a görögök ráébredtek arra a veszélyre, amelyet szabadságukra nézve ez a páratlan ember jelentett, addigra már elveszítették minden esélyüket arra, hogy megállítsák őt. Plutarkhosz egyik frappáns anekdotája jól jellemzi a helyzetet:

„Egyszer, amikor [Philipposz] napközben aludt, és az ajtajánál gyülekező görögök idegeskedtek, Parmenión [Philipposz hadvezére] ezt mondta nekik: »Ne csodál-

II. PHILIPPOSZ

kozatok, hogy Philipposz most alszik; mert amikor ti aludtatok, ő ébren volt.»

Amikor Philipposz Kr. e. 382 táján meglátta a napvilágot, nem sokan adtak volna esélyt arra, hogy valaha ilyen sokra viszi. Atyja, III. Amüntasz két ízben is kénytelen volt országát elhagyva más földön menedéket keresni, amikor a mai jugoszláviai Koszovo tartomány területén élő dardánok végigdúlták Makedóniát. De az ellenség kitakarodása után sem múlt el a külső veszedelem. A dardánoktól délkeletre élő paionok, a Marica völgyében birodalmat alapító thrákok, a makedóniai nemesfémbányákra áhítózó Athén és a Khalidiké-félsziget görög városai egyaránt zsákmányra éhesen lesték az alkalmat, hogy minél nagyobb rész hasítsanak ki a vergődő Makedónia testéből. Ráadásul belülről is súlyos kór sorvasztotta az állam ellenállóképességét. A tengerparttól távolabb eső Felső-Makedónia hegyi népei, akik a szárazföldi harcászat valódi mesterei voltak, katonai erejüket a központi hatalomtól való függetlenedésre, nem pedig a határok védelmére összpontosították. Ilyen körülmények között ugyan ki várta volna, hogy néhány évtized alatt a végelgyengülésben szenvedő ország ismét lábakra, és meghatározó politikai szerephez jut?

A sok baj közepette csak egy vigasztaló mozzanat maradt. III. Amüntasz nem volt szerencsés politikus, de annál boldogabb családapa lehetett. A nyomasztó gondok elől gyakran keresett és talált menedéket két asszonya – a makedón királyok többnejűek voltak – karjai között. Eurüdiké és Gügäia három-három fiúgyermekkel, az előbbi még egy leánnyal is, ajándékozta meg őt. Így aztán amilyen mértékben zsugorodott a király uralmát még elfogadó terület nagysága, olyannyira növekedett maga az uralkodócsalád. Ez sem volt kis dolog, főleg, ha Makedónia Kr. e. IV. századi történetét vesszük figyelembe. Kr. e. 400–399 és 370 között négy király esett orgyilkosság áldozatául, és csupán ketten végeztek természetes halállal. A királyi dinasztia különböző ágai egymás után haltak ki, és féltő volt, hogy az egész családnak

magva szakad. III. Amüntasz személyében végre igazi férfi került a trónra, aki a jobb jövő reményében terebélyesítette tovább a családfát.

Ebből a jobb jövőből még akkor sem látszott semmi, amikor 370-ben Amüntasz elhunyt, és Eurüdikétől született legidősebb fiúgyermeké örökölte az uralmat. II. Alexandrosz csak úgy tudta elkerülni, hogy a dardánok újfent hazájára támadjanak, hogy legifjabb öccsét, Philipposzt túszként az ellenség királya, Bardülisz udvarába küldte, ezenkívül évi adó megfizetésére kötelezte magát. Philipposz számára ekkor kezdődött igazán az élet, amely az ő esetében egy kalandregény fordulataival vetélkedő izgalmas eseménysorozatot jelentett. A tizenkét-tizenhárom éves fiú személyesen ismerhette meg annak az ellenséges népnek a szokásait, harci erejéit és hibáit, amely ellen majd első nagy győzelmét fogja aratni. És itt találkozott korának rettegett hatalmú királyával, Bardüliszszel, aki egyszer még örülni fog, hogy az ő apósa lehet.

Philipposz távollétében az ő további sorára is ható szomorú események zajlottak le Makedóniában. Az anyakirályné, Eurüdiké, aki a másik özvegygel, Gügaiával szemben privilegizált helyzetben volt, és akinek fiai töltötték be azután egymás után a trónt, szerelmi viszonyba került leánya férjével s egyben fiai nagybátyjával, Ptolemaiosszal. Ez az Eurüdikéhez hasonlóan nem sok erkölcsi gátlást mutató férfiú azal kecsegtette kéjre és hatalomra vágyó anyós-szeretőjét, hogy kettejük közös uralmát valósítsa meg Makedónia felett. A családi viszály csakhamar polgárháborúba sodorta az országot. Ekkor lépett fel békéltető szerepben Pelopidasz, a hatalma csúcán álló Thébai egyik legbefolyásosabb politikusa. Ő, miután a Makedóniától délre fekvő Thesszáliában megalapozta a thébai hegemoniát, úgy gondolta, az egyre gyengülő Makedóniában is érvényt szerezhet hazája óhajainak. Alexandrosszal elismertette a thébai érdekeket – ez jelen esetben azt jelentette, hogy a makedón király nem avatkozhat be Thesszália ügyeibe –, s cserébe rábírta Ptolemaioszt arra, hogy

HÉRAKLÉSZ ÉS ATLASZ

mondjon le a hatalom átvételéről. Az egyezség megpecsételéseképp Philipposzt visszahívták a dardán udvarból, és most Thébaiba küldték túsznak.

A változatosság nem csupán gyönyörködtet, amint azt gyakran mondják, ha-

nem olykor életet is ment. Mert míg idegen földön a királyfi biztonságban érezhette magát, addig odahaza nem biztos, hogy megóvhatta volna életét. Történt ugyanis, hogy Ptolemaiosz és Eurüdiké, akik egyáltalán nem mondtak le céljaikról, egy udvari ünnepségen meggyilkoltatták Alexandroszt. A kissé homályos források szerint különféle harci táncokkal szórakoztatták

az előkelőségeket, s a *telesziasz* nevű thrák harci tánc előadója sajátos csattanóként a királyba mártotta fegyverét.

Kr. e. 368-ban történt mindez. *Perdikasz*, Eurüdiké középső fia, e néven már a harmadik Makedónia uralkodói sorában, még kiskorú volt, amikor elfoglalta ledöfött fivére megüresedett trónját. A tényleges hatalom azonban a régenssé kinevezett nagybátyja, Ptolemaiosz és a gyermekgyilkos Eurüdiké kezébe került. Bizony jobb volt Philipposz számára, hogy Thébaiba száműzte őt a sors. És hasznosabb is. Epameinondasz életrajzából már tudjuk, hogy ez a kiváló hadvezér éppen ez idő tájt alkalmazta elsöprő sikerrel hadművészeti alaptalálmányát, a *ferde-ékszerű* felállást. Nos, Philipposz, aki átlagon felül fogékony volt a hadművészeti problémák iránt, testközelből tanulmányozhatta az akkori idők legmodernebb harcászati elgondolását. Később királyként több győztes csatával igazolta, hogy jó tanítványa volt Epameinondasznak.

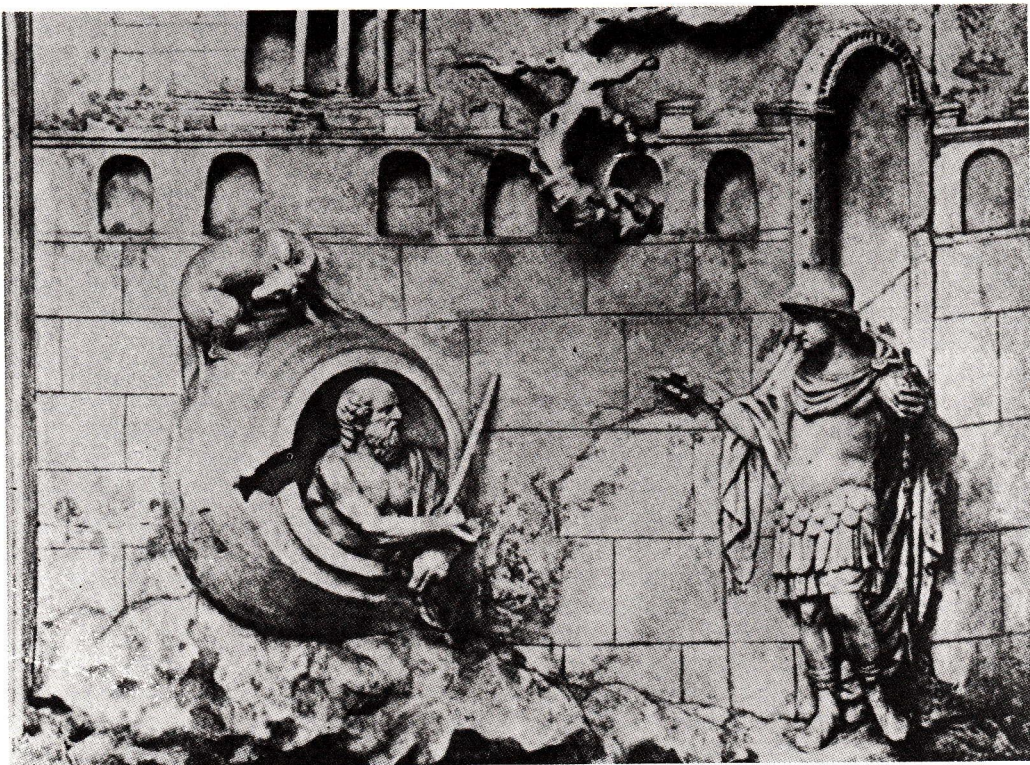
Thébai más tekintetben is kedvező benyomásokat keltett benne. Egy *Philón* nevű módos polgár például oly bőkezű ajándékokkal halmozta őt el, mint egy koldusbotra jutott ország orvul megölt királyának kitiszítotttságban élő öccsét, hogy ezt a nagyvonalú bánásmódot soha nem felejtette el. Gazdag uralkodó volt már, amikor méltó ajándékokkal akarta viszonzni a nemeslelkű férfiú hajdani jótettét. Philón azonban semmit sem akart elfogadni tőle. Ekkor állítólag ezt mondta neki Philipposz: „Ne fossz meg engem a legyőzhetetlenség híréből azáltal, hogy felülmúlsz jótéteményeiddel és jóakarattal.” Philipposz azonban realpolitikus volt, és a szép emlékek egyáltalán nem befolyásolták, amikor az ő növekvő uralma ellen lázadó Thébait kegyetlen büntetéssel sújtotta.

Kr. e. 365-ben III. *Perdikasz* elérte a nagykorúságot. Minden bizonnal felmérte, hogy amennyiben életben akar maradni, meg kell szabadulnia a terhes rokonságtól. E felismerés jegyében nem sokat habozott, hanem gyorsan meggyilkoltatta nagybátyját, Ptolemaioszt. Ezt követően elintézte, hogy Philipposzt hazaengedjék

Thébaiból. Sokat látott és tapasztalt öccsétől azt várta, hogy segítségére lesz majd a széttűllött és kívülről állandóan fenyegetett ország kormányzásában. Bizony, elkelt a segítség. *Agisz*, a paiónok királya erős hadat gyűjtött Makedónia ellen, *Bardülisz* pedig már a Felső-Makedóniával szomszédos Épeiroszt fosztogatta. *Argaios* és *Pauszaniasz*, a királyi család másik ágból származó idősebb tagjai, Athénban, illetve Thrákiában kerestek támogatót makedóniai trónigényük elfogadtatásához. Mindezenközben *Perdikasz* és *Philipposz* féltestvérei, *Gügaia* három fia is szervezkedni kezdtek a hatalom megragadására. III. *Perdikasz* úgy gondolta, egy látványos katonai sikerrel meg lehet fordítani az ország teljes pusztulását előidéző folyamatokat. Kr. e. 359 elején ezért Felső-Makedónia területén csatát kockáztatott meg a dardánok ellen. A következmény katasztrofális volt. Ő maga elesett, és a harcmezőt 4000 makedón holtteste borította.

A gyászoló Makedóniában csak egy ember nem vesztette el reményét. Csak egy valaki érzett magában annyi erőt, hogy úrrá legyen a nehézségeken. *Plutarkhosz* a Kr. e. IV. századi filozófus, *Theophrasztoz* véleményét idézi erről a fériúrról: „... Philipposz... nemcsak nagy volt a királyok között, hanem szerencséje és jelleme miatt még annál is kiemelkedőbbnek és mértéktartóbbnak bizonyult.” Az ifúsága egy részét túszként idegenben töltő, a fivéreit tragikus körülmények közt elvesztő és már fiatalon országos gondokkal küszködő királyi sarj bizakodva és tettvágygal telve foglalta el a népe által felajánlott trónt.

Ami ezután következett, Makedónia látványos, nagy ívű felemelkedése, az olyan csodája volt a történelemnek, amire máshol alig akad példa. Alighogy trónra lépett, II. Philipposz kivégeztette legidősebb féltestvérét, *Arkhelaioszt*. Erre *Arrhidaiosz* és *Menelaosz*, annak fivérei azonnal elhagyták az országot. Ezzel a határozott lépéssel sikerült elhárítania a legközvetlenebb veszélyt. Azután a többi veszedelem elhárításához fogott. Mivel mindenekelőtt erős hadseregbe volt szüksége, a lovasságáról

DIOGENÉSZ A HORDÓBAN

híres felső-makedóniai Elimeia tartomány fejedelmének hugát, *Philát* nőül vette. A házasság nemcsak serege kiegészítéséhez segítette hozzá, hanem emellett politikai haszonnal is járt. Felső-Makedónia állandóan lázadó fejedelmei ezután már inkább hajlandók voltak félretenni függetlenedési törekvéseiket és egyesíteni haderejüket Philipposzéval a külső ellenséggel szemben. Ilyen ellenség pedig, mint tudjuk, volt bőven. És kétséget sem hagytak afelől, hogy nem tettek le agresszív szándékaikról. Athén például hajókkal és 3000 hoplitával támogatta a trónkövetelő Argaioszt, aki néhány hónappal Philipposz trónra lépése után partra szállt Makedónia keleti vidékén, és abban a hiszemben, hogy a nép mellé fog állni, megindult *Aigai*, a régi főváros irányába. Philipposznak most első ízben nyílt alkalmja arra, hogy meggyőzőn mindenkit: ő sikerre orientált politi-

kus. Gyorsan mozgósította nem nagy létszámú, de jól kiképzett seregét, és elsőprő erejű lovasrohammal megsemmisítette az inváziós hadat vezérével együtt.

Philipposz zsenialitása többek között abban rejlett, hogy minden ellenfelével szemben a legmegfelelőbbben lépett fel. Argaiosz legyőzése után azonnal engesztelő lépéseket tett Athén felé, aminek eredményeképp csakhamar békét kötöttek egymással. Így egy veszéllyel kevesebbel kellett ezután szembenéznie. Thrákia és a páion állam még túlságosan nagy falat lett volna számára. Ezért számukra a jövőben teljesítendő területi engedményeket és gazdag ajándékokat ajánlott fel. A Philipposz látszólagos szolgálalkúságától megennyhült ellenséges uralkodók erre lemondtak támadó szándékukról. A thrákok királya még azt is megtette, hogy megölette a nála támogatást kereső trónkövetelőt, Pauszaniaszt. Az energikus katonai és politikai húzások fő célja az volt, hogy Makedónia elkerülje a többfrontos háborút, és

minden rendelkezésre álló erővel az ismét támadásra kész dardánok visszaverésére készüljön fel. Philipposz taktikája máskor is ez volt: mindig a legveszélyesebb ellen-ségre kell legelőször lesújtani.

A korábbi évtizedek sorozatos katonai vereségei megtépázták a makedónok önbi-zalmát. Pedig ez a nép hajdan éppen arról volt nevezetes, hogy férfiai rettegett harco-sok és bátor vadászok. Ezek a tulajdonsá-gok együtt jártak azzal az életmóddal, amely a jobb legelőt kereső és e célból ál-landóan vándorló juh- és kecskenyájak tu-lajdonosaira és felvigyázóira várt. Azokra az edzett férfiakra, akik zokszó nélkül tűr-ték az időjárás viszontagságait, az éhezést, akik merészen dacoltak az állatokra táma-dó vadak farkaival, és akik fegyverüket hozzáértéssel forgatva védték meg mások-kal szemben azt, ami az övék volt. Ezek a harcosok megvetették azt a társukat, aki derekán vastag kötelet hordott, akárcsak a középkor szerzetesei. Csakhogy míg az utóbbiaknál a szent elhivatottság jele volt ez, addig a makedónoknál megszegyenítő jelzése annak, hogy a kötél viselője még nem ölt meg egyetlen ellenséges harcost sem. A félnomád életmóddal együtt járt a fejlett színvonalú lótenyésztés és az, hogy a thesszáliaiak mellett a makedónok vol-tak Hellász legkiválóbb lovasai. Ez az alap-vetően jó katonaananyag az ország politikai gyengesége, a belháborúk és a külső táma-dások közepette képtelen volt hatékonyan kifejezni a magában rejlő képességeket. Philipposznak most ebből a nyersanyag-ból kellett ütőképes hadsereget kovácsolnia.

A rá jellemző megalkuvás nélküli céltu-datossággal látott feladatához. Alapvető célja az volt, hogy katonáit minél edzet-tebb harcosokká nevelje. Ezért megtiltotta, hogy seregének tagjai vonulás közben ko-csira üljenek. Azt is meghatározta, hogy az arisztokrácia köréből verbuvált nehéz-fegyverzetű lovasok, a király „barátai”, gö-rögül *hetairoszai* fejlenként csak egyetlen lo-vászt tarthattak maguk mellett, míg tíz gyalogos együttesen is csak egyetlen csat-lós segítségét vehette igénybe. Így aztán menetgyakorlatok alkalmával bizony mindenkinek ki kellett vennie a részét a

nehéz felszerelés szállításából. Hosszabb hadmeneteknél még nagyobb volt a fizikai igénybevétel. Ekkor ugyanis még harminc napra elegendő lisztet is magával kellett vinnie mindenkinek. A gyakorlatozások közepette alakult ki a makedón hadsereg szokásos hadrendje és harcmódora, amely a következő évtizedekben majd annyi vi-lágraszóló sikert hoz Philipposz és fia, Nagy Sándor számára. A hadrend felállí-tását az Epameinondasztól átvett *ferde ék* szisztémája jellemezte. Philipposz hol a jobb szárnyat, hol pedig a balt építette fel nagyobb erőkből és nevezte ki támadó szárnyrá, míg a másik oldalon védekezés-re rendezkedett be. Epameinondas ötletét azzal dúsította, hogy míg thébai mestere kizárólag a gyalogos falanxnál alkalmazta az új taktikát, addig ő különböző fegyver-nemek összehangolt tevékenységének alapjává tette. Nála a támadó szárny élén könnyűgyalogosok harcoltak, akik hajító-fegyverekkel, nyilaikkal, parittyáikkal igyekeztek felbomlasztani az ellenség ve-lük szemben álló harci rendjét. A megza-vart ellenséges sorokra ezt követően zú-dult rá az ékalakban felfejlődő arisztokrata nehézlovasság és az öt-hat méter hosszú lándzsával, a *szariszával* felszerelt közepes fegyverzetű lovaserő. Ezt alig lemaradva követték a hosszú karddal és lándzsával ellátott úgynevezett pajzhordozó (*hüpsz-pisztész*) gyalogosok. Ők eredetileg való-színűleg az arisztokrata lovasok fegyver-hordozói voltak, és később alakultak önál-ló fegyvernemmé. Mindezek a csapatok alkották együtt azt a támadó csoportosí-tást, amelynek fő célja az ellenség szemben álló szárnyának áttörése és bekerítő had-mozdulat kezdeményezése volt. A make-dón hadrend közepén helyezkedett el a gyalogság körülbelül 16 000 főt számláló hatalmas, téglalakú csatarendje, a „nagy falanx”. Ez a maga megfontolt lassúságá-val akkor érte el az ellenséget, amikor az már megingott a támadó szárny csapásai alatt. A falanx lököereje alkalmas volt arra, hogy a támadó szárny harcászati sikereit tovább fejlessze. A védekező szárnyon zsoldos gyalogosok és könnyűfegyverzetű lovasok küzdöttek. Ők védték a falanxot

az ellenséges oldaltámadásokkal szemben. Ha a támadó szárny és a falanx hátranyomta és részben bekerítette az ellenséget, a másik irányból ezek a mozgékony seregrészek fejezték be az ellenfél teljes körülzárását.

Az ily módon felkészített makedón had Kr. e. 358 elején „főpróbát” rendezett. Paionia rettegett királya, a harcias Agisz ugyanis meghalt, és gyenge kezű utódja ellen Philipposz ki akarta próbálni saját erejét. Bezzeg most már nem tisztelte az egy évvel korábban még ajándékokkal és ígéretésekkel könyörületre hajlított ellenfelet. Hadával Paioniára rontott, és hatalmas vereséget mért annak seregére. Ezután már jöhettek a dardánok! Jöttek is. Ugyanezen esztendő kora nyarán megjelent Makedónia határán a félelmetes ellenség, hogy néhány évtized alatt negyedszer is végigdúlja az országot. Élén a még mindig vérszomjas Bardülsz állt. Philipposz bátran szállt szembe egykori túsztartójával. 10 000 gyalogost és 600 lovast vetett be a dardánok ugyanannyi gyalogosa és 500 lovasa ellen. A létszámadatokból is kitűnik, hogy az előzőekben vázolt makedón taktika – amelynek lényege a különböző fegyvernemek szerves együttműködése volt – ekkor még csak kialakulása kezdetén állt. Ám, mint azt a Kr. u. I. századi római történetíró, *Frontinus* leírásából is láthatjuk, a jellemzően gyalogsági küzdelem során már érvényesült a támadó szárny átütő sikerét hozó taktika:

„Amikor Philipposz, a makedónok királya háborút viselt az illírek [értsd: dardánok] ellen, észrevette, hogy az ellenséges had közepe az egész seregből kiválogatott harcosokkal van feltöltve, szárnyai viszont gyengébbek, legbátrabb katonáit hadrendje jobb szárnyán csoportosította, ezekkel megtámadta az ellenség bal szárnyát, és az egész arcvonalat szétzilálva döntő győzelmet aratott.”

A 7000 dardán harcos halálát tehát a jobb szárny támadó tevékenysége okozta. Érdekes, hogy Nagy Sándor a perzsák elleni nagy csatáiban később ugyancsak serege jobb szárnyán csikarta ki a győzelmet. Más volt a helyzet Philipposz esetében, aki

váltogatta a támadó szárny elhelyezését, hogy ezzel is bizonytalanságban tartsa az ellenséget. Kr. e. 338-ban az ellenszegülő görögökkel vívott khairóneiai ütközet során például bal oldalon gyűjtötte össze fő erőit.

A katonai győzelem nagy politikai haszonnal járt. A dardánok visszaadták az általuk korábban elfoglalt makedón területeket, egyszer s mindenkorra lemondtak támadó szándékukról, és Bardülsz felajánlotta Philipposznak leánya, *Audata* kezét. Az esküvő után a nyughatatlan makedón király Thesszáliába utazott, hogy felújítsa a kapcsolatokat az egyik legerősebb ottani városközpont, *Larissza* hagyományosan makedónbarát arisztokráciájával. Nyilvánvaló, hogy miután a paionok és dardánok elleni győzelemmel biztosította országa északi határait, most dél felől is garanciákhoz akart jutni. A látogatás elérte célját, és hogy a megerősített kapcsolatok később se gyengüljenek, az atyjához hasonlóan férfinak sem utolsó Philipposz újabb nászra szánta rá magát. Ezúttal egy larisszai előkelő leányát, *Philinnát* vette feleségül. Ő szülte ezután azt a Nagy Sándornál alighanem idősebb fiúgyermeket, *Arrhidaioszt*, aki azonban szellemi visszamaradottsága miatt nem számított komoly utódjelöltnek.

Uralkodása első két éve alatt Philipposz nem mindennapos sikereket könyvelhetett el. Leszámolt legveszélyesebb ellenfelével, a dardán királlyal, megfélemlítette Paioniát, kiküszöbölte a trónkövetelők zavaró tevékenységét, és mindezek mellett három házasságot is kötött – a megfelelő politikai haszonnal. Azután a 357-es esztendő még az előzőeknél is nagyszerűbb eredményeket hozott. A görögök állandósuló belháborúi Athént is elérték, mivel az attikai nagyváros ellen fellázadtak saját szövetségesei. Ez az úgynevezett szövetséges háború két éven át tartott, és Athén vereségével végződött. Ilyen alkalmat a makedón király nem szívesen szalasztott el. A harcok kirobbanásának hírére rátámadt az attikai alapítású dél-thrákiai városra, Amphipoliszra, amely az ottani aranybányák stratégiai kulcspontja volt, és

elfoglalta azt. Hogy Makedónia ez idő tájt hivatalosan szövetségben állt Athénnal, az a célratörő Philipposzt persze egyáltalán nem zavarta. A katonai sikert a bevált receptszerint egy, mint később kiderült, nem csupán politikai gyümölcsöt termő házasságkötés követte. Az új kiválasztott az Épeiroszban élő molosszoszok királyának leánya, *Olümpiasz* volt. Az újdonsült ara kezével együtt Makedónia nyugati határainak biztonsága is hasznos jövedéknek bizonyult. Egy évre rá azután ez az asszony szület meg *Alexandroszt*, aki Nagy Sándor néven meg atyja dicsőségét is árnyékba borította.

Az Olümpiasszal töltött mézesheteket követően újabb hadmozdulat következett. Most az athéni fennhatóság alatt álló délmakedóniai Püdna városa volt a célpont. Philipposz ezt is elfoglalta, és most már rá se hederített arra, hogy Athén emiatt hadat üzent neki. 356-ban keleti irányú megelőző lépésekre szánta rá magát. Bevette a mai görög-török határtól nem messze fekvő Krénideszt, és ezáltal kettős sikert ért el. A nagyvonalúan önmagáról *Philippoinak* (latinul: Philippi) elnevezett város közelében ugyanis hatalmas hozamú nemesfémhányák voltak. Mint az Augustus-kori földrajztudós, *Sztrabón* említi: „Nagyon sok aranybánya van Krénideszben, ahol most Philippi város fekszik, a Pangaiosz-hegy közelében; magán a Pangaiosz-hegyen is vannak arany- és ezüstabányák, valamint a Sztrümónon túl és innen fekvő területen Paioniáig, állítólag szántóvetők a paion földön is találnak aranydarabkákat.”

Ez a hódítás tehát konkrét gazdasági hasznot hozott, amely a későbbiekben fontos szerepet játszik majd a makedón arany-pénz kibocsátásában. De megvolt Krénidesz elfoglalásának a stratégiai előnye is. Általa megnövekedett ugyanis a thrákokkal határos makedón területek biztonsága, sőt ezután már a thrákoknak kellett a makedónok további előretörésétől tartaniuk.

Még ugyanebben az esztendőben mások is megismerhették a harcias király fegyvereinek életét. Philipposz bevette a Khalkidiki-félszigeten álló Poteidaiát, hadvezére, Parmeniön pedig legyőzte Grabosz illir ki-

rály seregét. Állítólag e két katonai sikerrel egyazon napon nyert Philipposz lova az olümpiai versenyen, és ugyanekkor látta meg a napvilágot Alexandrosz is. Nem volt nehéz megjövedölniük a jóspapoknak, hogy az a királyi gyermek, akinek születése három ilyen remek győzelemmel esett egybe, maga is legyőzhetetlen lesz.

Persze ahhoz, hogy Alexandroszból Nagy Sándor lehessen, Philipposz teremtet meg a feltételeket. Ebből a szempontból is sorsdöntő volt ez az év. Mert mindeddig Makedónia egy észak-balkáni hatalom volt, csak ezután kezdte befolyását kiterjeszteni Görögország túlnyomórészére. A lehetőséget a görögök között kirobbant újabb belháború adta. Phókisz erőszakosan elfoglalta a területén lévő delphoi Apollón-szentély addig sértetlenségét élvező körzetét, és a maga javára használta fel az ott tárolt kincseket. Ez a tartomány élvezte Thesszália egy részének támogatását is, ám Thesszália makedónbarát erői ellenezték a szentségtörő lépést. A thesszáliai nézeteltérések fegyveres konfliktusba csaptak át, és ekkor Larissza városa Philipposzhoz fordult segítségért. Philipposz előbb 355-ben leigázta Paioniát, elfoglalta a makedón partvidék stratégiaiilag igen fontos athénbarát városát, Methónét (ekkor ütötte ki egy nyílvevő a jobb szemét), és csak ezután vonult hadával Thesszáliába. Itt két vesztes ütközet után harmadszorra sikerült teljesen szétvernie *Onomarkhosz* phókiszi zsoldosvezér seregét, minek következtében Thesszália politikai erői elismerték fennhatóságát ezen a vidéken is, és Kr. e. 352-ben Thesszália fővezérévé, *arkhónjává* választották. Olvasóm most már egészen magától értetődőnek fogja tartani, hogy ez az újabb politikai siker megint sajátos megerősítést nyert. Philipposz ötödik feleségét is beszerezte, ezúttal egy pherai arisztokrata leány, *Nikészipolisz* személyében.

Az uralkodás első éveinek sikersorozata később sem szakadt meg. Thrákia, Illiria, majd Közép-Görögország egymás után fogadták el a makedón hegemoniát, mivel a Kr. e. IV. század elejétől folyamatosan tartó belháborúk annyira legyengítették ki-

ISTENEK ÉS GIGÁSZOK HARCA VÁZAKÉPEN

váltképp a hellén városállamok ellenálló-képességét, hogy az egyre félelmetesebb hadigépezetté összezsírozódó makedón seregnek képtelenek voltak méltó ellenfeleivé válni. Philipposz élvezte a hatalmat, tetszett neki, hogy a többi görög fél tőle, s noha Kr. e. 344 során Illiriában eltörte a kulcscontját, öt év múlva pedig a thrák triballoszok elleni harc közben megsántult, nem csökkenő lendülettel folytatta a birodalom építését. Sérülésein, jó katona módjára, inkább csak tréfálkozott. Plutarkhosz egyik anekdotája szerint humorérzéke egy pillanatra sem hagyta el: „Amikor vállának kulcscontja eltört egy csatában, és kezelőorvosa kitartóan kérte minden nap a járandóságát, azt mondta neki: »Végy csak, amennyit akarsz, a kulcs úgyis rád van bízva.«”

Az évek múlásával csak a király házassági kedve csillapult kissé. Már csak kétszer nősült. A Duna torkolatvidékétől délre eső területeken élő geták királynőjét,

Médát vette még nőül, hogy ezzel is megszilárdítsa az itt megszerzett befolyását, majd hetedszerre úgy vélte, hogy végre szerelmi házasságot is köthet. A nála jóval fiatalabb alsó-makedóniai előkelő leányt, Kleopatrárt Kr. e. 337-ben vette el. A két utolsó lakodalom közötti időben sem tétlenkedett. Kr. e. 338-ban a khairóneiai ütközetben szétverte azt az egyesült görög hadat, amely Athén és Thébai, valamint néhány kisebb görög állam katonáiból verbuválódott azzal a céllal, hogy visszaszorítsa a makedón befolyást. Thébait – noha ott ifjúkorában jól bántak vele – keményen megbüntette, fellegetvárát saját katonaságával szállta meg. Athénna, mint azt már Démoszthenész életrajából tudjuk, enyhébben járt el. A harctéri győzelem politikai gyümölcszeként Kr. e. 337-ben Korinthosban összgörög szövetséget hozott létre, amely Spárta és néhány kisebb jelentőségű település kivételével egész Görögországot összefogta Makedónia égisze alatt. A szerveződés fő célja egy Perzsia elleni hadjárat előkészítése volt. Philipposz nyilvánvalóan azzal akarta megkoronázni ad-

ISKOLAI JELENET FESTETT KERÁMIÁN

ARANYBÓL KÉSZÜLT AMPHORA

digi eredményeit, hogy a mesés gazdagságú Perzsiát is térdre kényszeríti. Kr. e. 336-ban egy expedíciós sereget küldött Kis-Ázsiába. Úgy tervezte, hogy mire katonái hídfőállást építenek ki, addigra ő is összegűjtheti az inváziós hadat a görögség történelmének legnagyobb vállalkozásához. Ám a sors másképp akarta.

Olümpiasztól született leánya, Kleopatra esküvőjén egy *Pauszaniász* nevű testőr, valószínűleg személyes bosszúból, megölte őt. Makedónia újjáteremtője nem tudta elkerülni politikusként sokkal sikertelembb fivérei szomorú sorsát. Vele is gyilkos erőszak végzett. Így a Perzsa Birodalom meghódítása fiára, Nagy Sándorra maradt. Pedig ha nem ölik meg, talán ma őt emlegetnék világhódító makedón királyként. Érdekes jele viszont az élet igazságosító kegyének, hogy míg dicsőségben még őt is felülmúló fiának maradványait egyelőre féltékenyen őrzi a föld, addig *Manolisz Andronikosz* görög régészprofesszor az 1970-es évek végén rábukkant az ő sírjára. Thesszaloniki múzeumában bárki tiszteleghet a nagy király emléke előtt.

NAGY SÁNDOR

(III. ALEXANDROSZ)

„Alexandrosz külső megjelenését legjobban Lüszipposz szobrairól ismerjük; ő volt az egyetlen művész, akit Alexandrosz méltónak tartott arra, hogy megmintázza, mert Lüszipposz fejezte ki legteljében azokat a sajátosságait, amelyeket később annyi utódja és barátja utánzott: nyakának tartását, ahogyan kissé balra hajtotta, és szemének olvatag tekintetét. Apellész, aki később villámmal kezében festette meg, nem találta el arcszínét, mert a valóságnál sötétebbre és barnábbra festette. Mint mondják, Alexandrosz bőre világos színű volt, s ez a világos szín főként a mellén és az arcán vörösbbe ment át. Arisztokseniosz emlékirataiban azt olvassuk, hogy bőre kellemes illatot árasztott, s szájának és egész testének jó illata volt, amely ruháit is átjárta... Már gyermekkorában kitűnt mértékletességével, mert hevesvérűsége és szenvedélyessége ellenére is érzéketlen volt a testi gyönyörök iránt, pedig egyébként korát meghaladó mértékben becsvágyó volt.”

Plutarkhosz leírásának pontosságát számos szoborportré és festmény igazolja, amelyek a délceg királyt ábrázolják. Alexandrosz, akinek neve annyit jelent, hogy a „férfiak védelmezője”, ritka szép példánya volt nemének. És abban a természet által tökéletesen megformált testben hatalmas lelkierő lakozott. II. Philipposz életének ismeretében elképzelhetjük, hogy fiára, akit a becsvágy ugyanúgy jellemzett, mint őt, valóban nagyszabású karrier várt. Az antik hagyományok szerint a születése napjával egybeeső győzelmek mellett – Philipposz felkészítő munkájának is kö-

szönhetően – sejtethető volt, e fiú nem fog legyőzőre találni.

Mivel Alexandrosz mellett csak egyetlen fiútestvérről, Arrhidaioszról tudjuk biztosan, hogy létezett, de ő szellemi fejlődésében visszamaradt, nyilvánvaló, hogy a Kr. e. 356-ban született királyi sarj kezdetől fogva várható rangjához méltó nevelésben részesült. Édesanyja, Olümpiasz egyik közeli rokona, *Leónidasz* volt az, aki testi fejlődéséről gondoskodott, és aki a mindennapos élet szokásaival megismertette. Kettőjük viszonyára jellemző az alábbi történet. A gyermek Alexandrosz nevelője felügyelete alatt áldozatot mutatott be az isteneknek, és amint az ilyenkor szokás, mirrhát szórt a tűzre. Ám az áldozati lángból felszálló illatos füst annyira megtetszett neki, hogy bizony nem takarékoskodott a drága keleti fűszerrel. Leónidasz meg is róttá ezért, és tréfásan azt mondta neki, hogy majd akkor tékozzoljon a mirrhával, ha meghódította azt a vidéket, ahol az megterem. Két évtizeddel később, amikor Alexandrosz meghódította Szíriát, hatalmas mennyiségű tömjént és mirrhát küldött Leónidasznak azzal a felszólítással, hogy most már ne legyen szűkmarkú az istenekhez.

Egy makedón királynak elsősorban katonai erényekkel kellett dicsekednie, és gondolhatjuk, hogy Philipposz különösen nagy sújt helyezett erre fia neveltetésében. Leónidasz jól megfelelt a rábízott feladatnak. Alexandrosz felnőtt korában játszva viselte el a fárasztó meneteléseket és a gyakori koplalást, s mikor egy alkalommal visszautasította vendéglátója ajánlatát, aki a válogatott falatok mellett legjobb szaká-

KOMÉDIA JELENET SZAMOSZRÓL

csait is rendelkezésére akarta bocsátani, azt mondta, hogy nevelője sokkal jobb ételekhez szoktatta: reggelire éjszakai menetetést, vacsorára pedig sovány reggelit kapott. „Ez az ember – így szólt –, amikor hozzám jött, felforgatta még párnáimat és ruhásszekrényeimet is, hogy anyám nem dugott-e el nekem valami felesleges ingyencfalatot.” Természetesen a fegyverforgatást és a lovaglást is hamar megtanulta Leónidasztól, s erre ékes bizonyíték az ismert epizód, amely harci ménje, *Bukephalas* megszerzéséről szól. Az izmos és gyors lábú thesszáliai lovat Philipposz egyetlen lovásza sem tudta megülni, ezért a király le akart mondani a megvásárlásáról. Amikor Alexandrosz, aki mint gyerek nagyon élvezte a lóvász látványosságát, ezt meghallotta, felkiáltott, hogy kár lenne egy ilyen pompás paripát elveszíteni csak azért, mert ügyetlenek az emberek. Philipposz megharagudott fiára, és ráripako-

dott, hogyan merészel meglett férfiakat bírálni. Mintha bizony ő ügyesebb lenne másoknál! A királyfi azonban megmakacsolta magát, és állította, hogy ő ugyan megülné azt az állatot. Apja erre megkérdezte tőle, hogyha nem tudja megfékezni a lovat, akkor milyen büntetést fizet? A ló árát – felelte a gyermek, mire az udvari előkelőségek jót nevettek a frappáns válaszon. Alexandrosz azonban bebizonyította, hogy nem a levegőbe beszél. Észrevette, hogy a lovat saját árnyéka vadította meg. Ezért szembefordította az állatot a nappal, majd a hátára pattant, és jól meghúzta a kantárt. A ló lassan megnyugodott, majd gyors vágtaiba fogott, s miután kellőképp kifáradt, Philipposz elé vitte büszkén feszítő gazdáját. A király arcán örömkönnyek csurogtak végig, megcsókolta fiát, és tőle szokatlan ellágyulással mondta neki: „Fiam, keress magadhoz méltóbb királyságot, szűk neked Makedónia.”

Bukephalas lett a későbbiekben Alexandrosz kedvenc csataménje, amelyet annyira megbecsült, hogy miután indiai

NAGY SÁNDOR HARCBA A PERZSÁKKAL

hadjárata során elpusztult, várost nevezett el róla. Megtehetette, hiszen felnőtt uralkodóként valóban „magához méltóbb királysághoz” jutott. Hogy nem csupán harcosként, de politikusként is helytállt, abban nagy része volt atyja szerencsés döntésének. Philipposz Kr. e. 343–342-ben kora legkimagaslóbb tudósát, *Arisztotelészt* nyerte meg fia szellemi neveléséhez. Plutarkhosz, akinél az előbb idézett történetet is olvashatjuk, leírja, hogy a királyi tanítvány mily nagyra becsülte mesterét: „Arisztotelészt kezdetben, mint maga

mondja, nem kevésbé szerette apjánál, mert apja adta neki az életet, de Arisztotelész arra tanította meg, hogyan kell nemesen élni...”

A fejedelmi növendékkel fejedelmi tandíj járt együtt. Ismerve a pedagógustársadalom mindenkori nehéz életét, megállapíthatjuk, hogy valószínűleg Arisztotelész volt az érdemeinek megfelelően fizetett utolsó pedagógus. Ő ugyanis egy egész várost kapott Philipposztól. Sztageirát, ezt a khalkidikéi várost a korábbi évek harcai során a makedón király leromboltatta és lakóit rabszolgának adatta el. Ám tekintettel arra, hogy Arisztotelész itt született, az uralkodó nagyvonalú elhatározásra szán-

ta el magát. Saját költségén újjáépíttette a várost, és rabszolgának eladott lakói számára visszavásárolta a szabadságot. Ez persze nem kis mértékben növelte Arisztotelész lelkesedését, és ennek meg is lett az eredménye. Alexandrosz szellemileg is szépen fejlődött. Különösen nagy hatással volt rá Homérosz „Iliász”-a és a mű főhőse, Akhilleusz. Éppoly messze hangzó dicsőségre vágyott, mint a trójai hősmonda legvitézebb harcosa, akinek kalandjait mestere kommentárjai segítségével idézte fel. A dicsőségben része lett, de sajnos, része lett az Akhilleuszéhoz hasonló korai halálban is.

Philipposz és Olümpiasz féltő gondoskodása Alexandrosz életének minden mozzanatára kiterjedt. A királynak ugyan hét felesége volt, de a négy leánygyermek mellett csupán két fiút nemzett, s lévén Alexandrosz az egyedüli lehetséges örökös, néki kiemelt figyelmet szentelt. Ez a figyelem persze Olümpiasznak is kiemelkedő szerepet juttatott a királyi udvarban. Azok a későbbi történetírói utalások, melyek szerint Olümpiasz rossz viszonyban lett volna férjével, és néki meg Alexandrosznak része lett volna Philipposz meggyilkolásában, nem mások, mint az ellenséges propaganda elmeszüleményei. Egy későbbi makedón király, Kasszandrosz sugallatára találták ki őket, hogy ezzel mentessék ennek az embernek a gatzetteit, aki megölette az akkor már halott Alexandrosz anyját, egyik feleségét és egyetlen fiát. Hogy mennyire összhangban járt el apa és anya a dédelgetett ifjú fejlődésének irányításában, arra jellemző, hogy még Alexandrosznak a női nemmel szemben mutatott közönyére is felfigyeltek. Mivel úgy találták, a leendő férfinak tapasztalt nőre van szüksége ahhoz, hogy kedvet kapjon az élet ezen szép ajándékának élvezéséhez, a korszak egyik leghíresebb kénőjét, a thesszáliai *Kallixeinát* választották ki erre a feladatra. Ő azután be is vezette az ifjút a nemi élet rejtelmeibe, de megjegyzendő, hogy Alexandrosz a nőkkel szemben később is meglehetősen tartózkodással

FÉRFI PORTRÉJA DÉLOSZRÓL

viselkedett. Nem szánt nekik nagyobb szerepet életében, ami nem is csoda, ha arra gondolunk, hogy figyelmét inkább páratlan katonai hódításainak szentelte.

A perzsiái háború győztes csatáihoz a Kr. e. 338-as khairóneiai ütközet jelentette számára a legfontosabb előgyakorlatot. Tizennyolc esztendő volt ekkor, és atyja fontos megbízatással küldte őt harcba. Neki kellett vezetnie az Athén és Thébai vezérletével a makedón terjeszkedést megakadályozni akaró koalíciós sereg ellen a makedón had támadó bal szárnyát. Ekkor kapott első ízben önálló hadseregparancsnoki feladatot, és képzettségét, bátorságát egyaránt dicséri, hogy megfelelt a belé vetett bizalomnak. Nehéz küzdelem után az ő személyes irányításával harcoló nehézlövasságnak sikerült felmorzsolnia az ellenség legfélelmetesebb csapatát, a thébai „szent osztagot”. Philipposz ez alkalommal is igazi apaként járt el. Legtapasztaltabb hadvezéreit Alexandrosz közelébe parancsolta, hogy szükség esetén segítse-

nek a tűzkeresztségen most áteső ifjúnak. Ő maga a védekező jobb szárny parancsnokaként kísérte aggódó figyelemmel kiszemelt utóda tevékenységét, s noha fia harcmódorát kissé túlságosan is vakmerőnek találta, ez bocsánatos véteknek számított nála. Büszke volt Alexandroszra, akiről nem volt nehéz megállapítani, hogy hozzá méltó királya lesz országának és fővezére hadseregének.

Az uralomváltás ideje azután hamarabb jött el, mint bárki gondolta volna. Kr. e. 336-ban Philipposzt meggyilkolták, s a hadsereg egyértelmű támogatását élvező Alexandrosz foglalta el a trónt. E néven harmadik makedón királyként azonnal megmutatta, hogy jottányival sem kevésbé energikus, mint édesapja volt. Azok a népek, amelyek azt hitték, hogy Philipposz halálával vége a makedón uralomnak, hatalmasat tévedtek. Mikor Közép-Görögország forrongásának híre eljutott a mintegy húszesztendő uralkodóhoz, ő nem habozott, hanem egy váratlan és villámgyors hadmozdulattal elfoglalta a terület stratégiai kulcspontját, a Thermopülai-szorost. Ekkor meg a thrákok és illirek lázadtak fel, és a 335-ös év első felét Alexandrosznak e lázadók elleni büntetőhadjáratával kellett töltenie. Pedig ő már nagyon vágyott a meghirdetett perzsiái hadjárat folytatására, arra a páratlan vállalkozásra, amelyet atyja halála évében kezdett meg. Talán ez a türelmetlenség, de esetleg a kellő politikai tapasztalatok hiánya is közrejátszott abban, hogy miközben rárontott a Duna deltája közelében lakó thrák tribалloszokra, majd pedig a hegyes Illiria vad népei ellen vonult, egyáltalán nem ügyelt arra, hogy Hellász többi részével fenntartsa a kapcsolatot. Ennek súlyos következménye lett. Miután már több hónapja senki sem kapott róla megbízható értesüléseket, elterjedt görög földön az a kósza híradás, hogy az illirek elleni harcok során életét vesztette. A halálhírré Thébai nyíltan fellázadt, és mint Démoszthenész élettrajzából tudjuk, Athén is támogatta felkelését. Hogy egy általános görög lázadásnak elejét vegye, Alexandrosz gyorsan befejezte illíriai hadjáratát, és Thébai ellen vonult.

Olyan nagy tempóban sikerült neki Illiriából Thébaihoz érnie, hogy senki sem akarta elhinni a városban, hogy valóban ő közeledik hadával. Thébai magabiztos fővezérei elhitették az emberekkel, hogy egy másik Alexandroszról lehet csak szó. Köztudott volt ugyanis, hogy egy ilyen nevezetű felső-makedóniai arisztokrata valóban magas tisztséget töltött be a hadseregben. Nos, hamar kiderült, hogy a „nagy” Alexandrosz inváziója érte el a város falait. A büntetés könyörtelen volt. A király példát statuált, megmutatta, miképp járnak azok, akik terveit keresztezni merészelik. Thébait földig romboltatta, lakóit pedig rabszolgának adatta el. Csupán – méltóan egy Arisztotelész-tanítványhoz – a hajdani híres kardalköltő, *Pindarosz* utódait kímélte meg. Ezzel kívánta jelezni, hogy tiszteli a régi hagyományokat. Pindarosz ugyanis a Kr. e. V. század elején megénekelte királyi őse, *I. Alexandrosz* egyik sportversenyen elért győzelmét.

A kíméletlen és gyors megtorlások nyomán Alexandrosz immár háborítatlanul kezdhette hozzá a perzsiai háború folytatásának előkészületeihez. A hajóhad összeállítása elsősorban szövetségesei, köztük Athén gondja volt, amit megkönnyített az, hogy az apja által létrehozott *korinthoszi szövetség* megújította szándékát, azt, hogy a görögök túlnyomó többsége makedón vezérlet alatt kész felvenni a harcot Perzsiával. Ám a legénység élelmezése, zsoldjának kifizetése már az ő gondja volt, mint ahogy a hajókon Kis-Ázsiába szállítandó expedíciós hadsereg döntő részének felszerelése és a szükséges táplálékkal való ellátása is. Ilyen körülmények között az államkassza hamar kiürült, és a király kénytelen volt saját vagyona nagy részét is a hadjárat céljaira fordítani. Ezzel kapcsolatos az a történet, amelyben Plutarkhosz a király és egyik vezére, *Perdikasz* beszélgetését idézi: »Mikor már a királyi javakat és birtokokat úgyszólván mind szétesztotta és elajándékozta, Perdikasz megkérdezte tőle: »Magadnak, királyom, mit hagytál?« És mikor Alexandrosz azt felelte, hogy a reményt: »Akkor tehát – folytatta Perdikasz – ezt választjuk osztályrészül mi is,

akik hadba szállunk veled.« Ezzel Perdikasz lemondott a neki kiosztott javakról, s barátai közül is néhányan ugyanezt tették.”

Alexandrosz eltökéltségét ez a párbeszéd is jól tükrözi, de ugyanez tűnik ki azokból az intézkedésekből, amelyekkel már előzetesen biztosítani kívánta a Perzsia elleni háború sikerét. Mivel nagyon fontosnak tartotta, hogy görög földön az ő várhatóan hosszúra nyúló távolléte alatt semmiféle zavar ne keletkezzék és a makedón uralmat senki se kérdőjelezze meg, először is katonailag biztosította a területet. Atyjától örökölt legtapasztaltabb vezérét, *Antipatroszt* kinevezte európai helytartójának, és 12 000 gyalogosból és 1500 lovasból álló hadat adott a keze alá. Ez az erő vigyázta a Balkán és a szigetek nyugalmát. Emellett arra is volt gondja, hogy érzelmi-
leg is a vállalkozása mellé állítsa a helléniséget.

A HÉLIOSZKÉNT ÁBRÁZOLT NAGY SÁNDOR

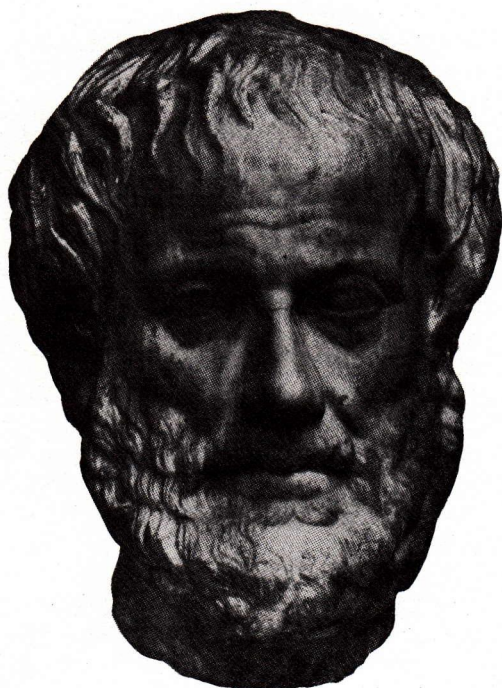
APHRODITÉ,
ERÓSZ ÉS PAN

A makedónok a görögség etnikai térképének a perifériáján helyezkedtek el, nyelvezetük az ógörög egyik sajátos nyelvjárása volt. A makedón nép már történetének kezdetén szoros kapcsolatba került a thrákokkal és az illirekkel, akikkel jócskán keveredett. Mindezen okok miatt sokáig félbarbároknak tekintették őket a hellén világban, mígnem a Kr. e. V. század elején I. Alexandrosz király több évtizedes uralma alatt jelentős mértékben hasonultak görög szoszédjaikhoz. Hivatalos nyelvvé az attikai ión vált, és egyre több görög települt be az ország területére Hellász centrális vidékeiről. Így aztán lassanként kezdték „igazi” helléneknek tekinteni Makedónia lakóit. Alexandrosz ezt a tendenciát tovább kívánta erősíteni azáltal, hogy a görögséget összetartó civilizáció legnemesebb hagyományaira hivatkozott a Perzsia elleni támadás küszöbén. Meghirdette, hogy miként egykoron Agamemnón vezérletével tették azt a hellén ősök, éppúgy fogja ő is görög-makedón hadinépét Kis-Ázsia földjére vezetni. És amiként azok Tróját, úgy fogja az ő serege a Perzsia Birodalmat lerombolni. Míg illiriai hadjárata idején nem törődött azzal, hogy a görög közvéleményt tájékoztassa és ennek révén saját politikai helyzetét a propaganda eszközeivel megerősítse, most nem követte el ismét ezt a hibát. Sőt ez alkalommal kifejezetten saját céljaira óhajtott felhasználni a görög lakosság befolyásolását. A katonai elővigyázatossági intézkedések mellett ez is a háttország nyugalmanak és segítőkészségének erősítését célozta.

Amikor Kr. e. 334 tavaszán 32 000 gyalogossal és 5000 lovassal útnak indult a mai Thesszaloniki közeléből a Márvány-tenger irányába, magához vette a történetíró *Kalliszthenészt*, Arisztotelész másodunokaöccsét. Az ő feladatává tette, hogy a hadjárat eseményeiről a görög közvélemény „megdolgozására” alkalmas tudósításokat készítsen. Ezeket a közben Athénba rendelt Arisztotelészhez kellett küldeni, aki tovább csiszolva a jelentéseket, gondoskodott arról, hogy azok egész Hellászban ismertté váljanak. Ilyen elgondolások jegyében történt, hogy Alexandrosz látvá-

nyos külsőségek között áldozatot mutatott be a monda szerint Trója ostrománál elsőként elesett akháj hős, Próteszilaosz sírjánál, és az is, hogy az Égei-tengeren Kis-Ázsia nyugati partja felé hajózó király ugyanazoknak az istenségeknek áldozott, akiknek Homérosz „*Iliász*”-a szerint egykoron Agamemnón. Ugyanezen oknál fogva Kis-Ázsia főnyes partjára csusszanó gályája orrán állva – akárcsak az akhajok fővezére – ő is a meghódítandó földre hajította lándzsáját. Színpadias, de hasznos megoldások voltak ezek. A görögök láthatták, hogy nagyszerű múltjukhoz méltó közös vállalkozásról van szó, amely nemcsak Makedónia, de egész Hellász számára dicsőséget hoz.

A Perzsia Birodalom ez idő tájt a mai Törökország kis-ázsiai vidékeitől kiindulva – Egyiptomot is beleértve – magába foglalta a Közel- és a Közép-Kelet tágas térségeit. A hatalmas területen gazdasági, társadalmi és kulturális fejlettségük szintjét tekintve meglehetősen különböző népek éltek. Kis-Ázsia nyugati tengerpartján

ARISZTOTELESZ

görög poliszok álltak, melyeknek civilizációja semmiben sem maradt el a görög anyaország legfejlettebb területeitől. Ugyanakkor etiópok, arabok és más kőkorszaki állapotok között élő népek is a perzsa király alattvalóinak számítottak. Maguk a perzsák sokat tanultak már eddigre a hellénektől. Orvosok, tudósok, emigráns politikusok gyakran jöttek ide Hellászból, hogy sorsukon javítsanak. Alexandrosz görög–makedón hadserege előtt tehát egy olyan birodalom meghódítása állt, amely nem volt ellenséges a hellén civilizációval szemben. Ebben a birodalomban azonban egy nem túlságosan tehetséges király uralkodott *III. Dareiosz Kodomannosz* személyében. Gyenge kézzel kormányozta államát, amelyben az egyes tartományok helytartói meglehetősen nagy önállóságot élveztek. Ez politikai anarchiát szült, amely csak növelte a makedón–görög hódítás esélyeit.

Kr. e. 334 májusának végén került sor a hadjárat első összecsapására. Alexandrosz a Márvány-tengerbe ömlő kis-ázsiai folyó, a Granikosz nyugati partjához vezette seregét, míg a Perzsa Birodalom nyugati tartományainak helytartói ugyanezen folyó keleti partjának magaslatain foglaltak állást katonáikkal. Az volt a céljuk, hogy a folyamot mint természeti akadályt hasznosítva elvágják a makedónok további haladásának útját. Alexandrosz a szokásos makedón harcmodort választva maga állt a támadó szárny élére, és dacolva a sebes víz sodrásával meg az ellenség nyílzáporával, belevágatott a folyóba. A túlsó parthoz érve ádáz közelharcba bocsátkozott a magasabb terepről harcoló és így kedvezőbb pozícióban lévő perzsákkal. Mint Plutarkhosz leírásából kitűnik, még élete is komoly veszélybe került: „Sokan Alexandroszra zúdultak, akit feltűnővé tett pajzsa és sisaktaréja, és annak két oldalára rátűzött szokatlanul nagy, fehér tolldísz. Egy dárda átfúródott páncélja kapcsán, de sebet nem kapott, ekkor azonban két perzsa vezér, Rhoiszakész és Szpithridatész egyszerre rárontott. Az utóbbi elől kitért, de Rhoiszakésszal összecsapott, és dárdájával vérten ütötte, majd amikor a dárda ketté-

tört, karddal támadt rá. Mialatt ezek ketten egymással viaskodtak, Szpithridatész lován oldalt húzódott, és nyergében felemelkedve barbár harci bárdjával teljes erejéből lesújtott Alexandroszra; a sisaktaréj eltört az egyik tolldísszel együtt, de a sisak az ütés erejét nagy nehezen felfogta, s a harci bárd éle éppen csak horzsolta Alexandrosz haját a feje tetején. Majd mikor Szpithridatész újabb ütésre emelte karját, a fekete Kleitosz [Alexandrosz egyik főtisztje] lándzsájával keresztüldöfte. Ugyanakkor esett le lováról Rhoiszakész is, halálra sújtva Alexandrosz kardjától.”

E tömény izgalmakat hozó kezdet után a folytatás már könnyebb volt. A folyó keleti partján álló perzsa hadsorok hamar meginogtak a gyors makedón lovasok, majd a pajzshordozó gyalogosok csapásai alatt, és megfutamodtak. Ezt követően az átkelt sereg körülfárta a perzsa szolgálatban álló görög zsoldosok falanxát, és kíméletlenül felmorzsolta. A kevés életbenmaradottat a király parancsára rabszolgának adták el. Alexandrosz el akart rettenteni minden hellént attól, hogy az ellenség szolgálatába álljon. A hozzá hűséges görögöket azonban megjutalmazta. A gazdag zsákmány egy részét áldozati ajándékként Athénba küldte.

A granikoszi csatában nagyjából egyenlő létszámú hadak csaptak össze. A hadjárat másik két kiemelkedő jelentőségű csatájában, Isszosznál és Gauamélánál, majd többszörös túlerőben lesznek a perzsák. Volt tehát mire felkészülnie Alexandrosznak, amikor első győzelme után tovább vezette csapatait. Először a kis-ázsiai tengerparton haladt dél felé, és sorban szabadította fel a perzsák uralma alól a vidék görög alapítású városait. Csak Milétosz és Halikarnasszosz állt ellen rövid ideig, aztán ezek is megadták magukat. A téli időszak beköszöntével Alexandrosz biztonságos téli szállásra vezette katonáit. Ő maga a fősereggel a phrúgiai Gordionban vészelte át a zord évszakot. A hagyomány szerint itt esett meg híres esete a mesés csomóval, amely esemény után már senki sem kételkedhetett abban, ő lesz Ázsia ura. A „gordioszi csomó” történetét Alexand-

JELENET A NÍLUS FOLYÓN. MOZAIK

rosz Kr. u. I. századi római életrajzírója, *Curtius Rufus* leírásában idézzük fel: „Nagy Sándor, amint hatalmába kerítette a várost, bevonult a főisten templomába. Itt szemébe ötlött egy szekér, melyet köztudomás szerint Gordiosz, Midasz atyja használt egykor. A szekér faragása szemernyi sem különbözött az olcsóbb fajta, szélteben-hosszában elterjedt szekerekétől. De szembetűnő volt rajta a számtalan, egymásba gabalyodott, rejtélyesen összebogozott csomóval befont járom. Amikor a városlakók elbeszélék, hogy a jóshely jövődölése szerint az lesz Ázsia ura, aki megoldozza a kibogozhatatlan köteleket, Nagy Sándort heves sóvárgás fogta el, hogy teljesítse a jóslatot. A királyt a phrügiaiak és makedónok tömege vette körül: az előbbieket feszülten várakoztak, az utóbbiak izgatottan bizakodtak a király vakmerőségében. A gyepőlőszíj ugyanis oly sűrűen össze volt bogozva, hogy hiába törték a fejüket, hiába nézegették, nem tudták kisűtni, hol kezdődik és hol végződik a csomózás. Nagy Sándor nekiveselkedett, hogy kibogozza, de némi aggodalom élt benne, nehogy baljós előjellé válják meddő vállalkozása. Sokáig hasztalan viaskodott a rejtett csomókkal, végül kijelentette: »Nem számít, hogyan bomlanak szét!« És kardjával széjjelszabdalva minden egyes gyepőlőszárat, vagy kijátszotta jóslatot, vagy beteljesítette.”

Az ezt követő események mintha a jóslat beteljesítését igazolták volna, hiszen a Kr. e. 333-as esztendőől kezdve példátlan sikersorozat kísérte Alexandrosz minden vállalkozását. Ugyan az év első felében máliát kapott, de aztán felgyógyulva kettőzött energiával vetette magát a küzdelembe. Szíria felé közeledve több várost foglalt el, köztük Tarszoszt, azt a várost, amely később Pál apostolt adta a világnak. III. Dareiosz belátta, hogy a fenyegetés nagyobb, mint amilyennek korábban gondolta, ezért hatalmas sereget gyűjtött, a legszerényebb becslések szerint is legalább háromszor-négyszer akkorát, mint amilyen Alexandrosz bírt, és a makedónok ellen vonult.

Alexandrosz azzal próbálta ellensúlyoz-

NAGY SÁNDOR

ni az ellenség nyomasztó létszámfölényét, hogy a Földközi-tenger legkeletibb kiszögellésénél, az Isszoszi-öbölnél húzódó szűk parti sávon kívánta megvívni újabb ütközetét. A serege erejében bízó perzsa király besétált a csapdába. A tengerbe ömlő Pinarosz északi oldalán vont össze hadát, egy olyan keskeny homokparton, ahol a tenger és a partot a szárazföld felől övező hegylánc között csak viszonylag csekély erők elhelyezésére nyílt mód. Emiatt nagy tömegű hadinépét mélységben tudta csak csoportosítani, ami csökkentette a túlerő hatékony felhasználásának esélyeit. Ale-

xandrosz merész támadással használta ki Dareiosz ügyetlenségét. Akárcsak a Granikosznál, ezúttal is ő vágatott elsők között a folyó vizébe, és személyes példaadással, valamint jól képzett és gyakorlott harcosai rátermettségével kivívta a győzelmet. Jobb szárnya áttörte az ellenség hadrendjét, és a perzsa arcvonal közepén küzdő Dareiosz hamarosan elmenekült a csatateréről.

A Granikosz folyónál vívott csatában szerzett kisebb fejsérülése után Alexandrosz ezúttal a combján sebesült meg. Am akárcsak édesapja, ő sem zavartatta magát az ilyen csekélységek miatt. Nem hiába vált később a középkori lovagok példaképévé, életét egy külön műfaj, a „Nagy Sándor-regény” dolgozta fel számos változatban. És ugyan mit is számított néhány seb akkor, amikor a perzsa király egész háza-nepe, vagyis anyja, felesége, leányai az ő fogságába estek. Meg aztán rengeteg kincs is a birtokába került. Mikor megtudta, hogy Dareiosz Damaszkuszban hagyta kincstára magával hozott javait, idős alvezérét, *Parmeniónt* menesztette a zsákmányért. *Parmenión* az arany-ezüst mellett más ékszerrel is szolgált urának. Foglyul ejtette ugyanis *Barszinét*, a perzsa szolgálatban álló főtiszt, *Memnón* özvegyét, és a híres szépséget Alexandroszhoz vitte. A király már addig is sokat sóhajtozott amiatt, hogy a tisztesség parancsának engedelmeskedve tisztelnie kell a fogságába esett királyi hölgyek erényét. Ezután könnyebben állhatott ellen vágyainak, hiszen szép szeretőről gondoskodtak számára. Ez az epizód azonban nem mond ellent annak, hogy érdeklődése soha nem fordult túlságosan nagy mértékben a női nem felé. Csak Kr. e. 327-ben köt házasságot egy szogd származású előkelő leányával, *Róxanéval*, majd egy évvel halála előtt a híres *szűszai mennyegző* alkalmával vesz nőül két perzsa királylányt. Ez utóbbi tette azonban kétségkívül politikai indíttatású volt, és csak Róxané esetében mondható el, hogy érzelmeinek engedelmeskedett.

Isszosz után nem sokat pihent babérjain. Megindult katonáival Fönícia és Egyiptom felé, ezzel is mintegy jelezve, hogy sokkal távolabbi tervei vannak, mint azt bárki

gondolhatta volna. Mert ha csupán a Perzsa Birodalom feletti uralmat akarta volna megszerezni, nyilvánvalóan az isszoszi csatát követően azonnal Dareiosz üldözéséhez fog, és nem nyugszik addig, amíg le nem taszítja a trónról. Az azonban, hogy előbb a Földközi-tenger egész keleti partvidékét a maga hatalma alatt akarta tudni, és csak ezután szándékozott leszámolni ellenfelével, arra mutat, hogy nem elégedett meg Perzsiával. Valószínűleg ekkor érlelődött meg benne a gondolat, hogy az egész Keletet meghódítja, beleértve a mesés gazdagságú Indiát és a rejtelmes Kínát. Ilyen nagy léptékű elképzelések kivitelezése előtt meg kellett fosztania a Földközi- és az Égei-tengeren cirkáló perzsa flottát szárazföldi bázisaitól, és biztosítani kellett messze keletre irányuló hadmenete zavartalan utánpótlását. Ezért Kr. e. 332–331 során előbb megszerezte az uralmat Fönícia, majd Egyiptom felett. Különösen sikeresnek könyvelhette el egyiptomi tartózkodását. Itt nemrég vertek le a perzsák egy ellenük irányuló felkelést, aminek következtében Alexandroszt igen kedvezően fogadta a helybéli lakosság. *Amon* isten papsága egyenesen az istenség fiának, és így a régi fáraók jogos örökösének nyilvánította őt. Alexandrosz Egyiptom földjén alapította meg az első, *Alexandriának* elnevezett várost, amely ma is Egyiptom legnagyobb kikötője. A későbbiekben majd közel hetven várost alapít részben régi városközpontok helyén, részben folyamátkelőhelyeknél és kereskedelmi utak csomópontjainál. Leszerelt zsoldosok, görög–makedón bevándorlók alkotják majd ezen települések lakosságának zömét, és ők lesznek azok, akik a keleti lakosság egy részével keveredve kialakítják az új civilizációt, a hellén és keleti ismertetőjegyeket vegyesen tartalmazó hellénisztikus kultúrát.

Még Türosz föníciai város hét hónapon át tartó kemény, de sikeres ostroma után, közvetlenül az Egyiptomba való bevonulás előtt történt, hogy Dareiosz levelet küldött Alexandrosznak. Nagy összegű váltságdíjat ajánlott föl fogságba esett hozzátartozóiért, hajlandónak mutatkozott arra, hogy birodalma azon területeit, amelyek

az Euphratész folyótól nyugatra estek, átengedje a makedón királynak, ráadásul a várható megegyezés reményében még egyik leánya kezét is felajánlotta. Mint Plutarkhosz írja: „Alexandrosz ezeket a feltételeket közölte barátaival. »Ha én Alexandrosz volnék, elfogadnám« – mondta Parmeión. »Istenemre, én is – mondta Alexandrosz –, ha Parmeión volnék.« És azután elutasította Dareiosz ajánlatát, mert nem tűrhette, hogy szinte már nem is emberi léptékű hódító terveiben bárki is korlátozza cselekvési szabadságát.”

Egyiptom megszerzése után jött el az ideje annak, hogy végezzen Dareiosszal. Seregét átvezette az Euphratészen, majd a Tigrisen is, és Kr. e. 331. október 1-jén Gagamela és Arbela falvak között egy tágas harcmezőn összecsapott ellenfelével. Újonnan behódolt alattvalóiból Alexandrosz minden addiginál népesebb hadat tudott felvonultatni. Egészen pontos adataink szerint 42 864 gyalogost és 6580 lovast állított hadrendbe. De Dareiosz hadinépe ezúttal ugyancsak megnövekedett létszámban készült a csatára. Legszérényebb becslések szerint is körülbelül 100 000 gyalogos, 40 000 lovas, 200 harci szekér és 15 elefánt alkotta a perzsa sereget. Ilyen egyenlőtlen feltételek közepette Alexandrosznak csak egyetlen reménye lehetett. Abban kellett bíznia, hogy Dareiosz majd csak elkövet valami hibát, amit aztán ő könnyörtelenül kihasználhat. Ennek az elképzelésnek a jegyében elit csapatait nem engedte harcolni mindjárt az ütközet elején, hanem a kiegészítő erőkkel igyekezett feltartóztatni az ellenség meg-megújuló rohamait. Számítása bevált, mert amikor már több órája dúlt a küzdelem, és a perzsák nyomasztó létszámfölényük ellenére sem tudtak áttörni, Dareiosz elveszítette türelmét. Egy tőle balra elhelyezkedő nagyobb tömegű lovascsapatnak megparancsolta, hogy támadja meg a makedón jobb szárnyat. Ez a seregtest ki is vált azonnal a csatarendből, és rézsút balra elvágtatott. Emiatt óriási rés nyílt a perzsa király közvetlen közelében a perzsa arcvonalban. Alexandrosz csak erre várt. Legfűgőbb

NAGY SÁNDORT
ISTENKÉNT ÁBRÁZOLÓ ÉRME

osztagaival azonnal betört ebbe a résbe. Oly szélvészgyorsan zúdította katonáit Dareiosz közvetlen környezetére, hogy a különben sem túlságosan bátor uralkodó rögvést pánikba esett. Megfordította lovát, és seregével, birodalma sorsával mit sem törődve, vad iramban elvágtatott. Urának menekülése nyomán a perzsa sereg sem gondolt a további harcra. Alexandrosz győzött, és ezután már a Perzsa Birodalom nagykirályának érezhette magát.

A menekülő Dareioszt rövidesen, Kr. e. 330-ban egyik főura megölette. Babilón, Szúsza, Perszepolisz és a birodalom többi nagyvárosa egyre-másra adta meg magát a hódító kénye-kedvének. Beteljesült a makedónok és a görögök nagy álma. Az egykor Hellászt pusztító, templomait lángba borító, békés polgárait rabságba taszító félelmetes keleti birodalom az övék lett minden gadagságával együtt. Magától értetődő, hogy sok görögnek, de még több makedónnak ezzel ki is elégültek a vágyakozásai. Ők most már szívesen megpihentek volna babéraikon, élvezték volna háborítatlanul a győzelem gyümölcseit. Nem így Alexandrosz. Az ő fáradhatatlan tennivágyását még ezek a sikerek sem elégítették ki. Az egész Keletet akarta, és tudta azt is, hogy csak akkor szerezheti meg, ha új alattvalói régi szokásait tiszteletben tartja.

Ezen törekvés jegyében gazdagodott egyénisége. A harcias makedón király mellett megjelent a keleti kényúr, aki a nagy dimenziójú gondolkodáshoz inkább hozzá szokott keleti arisztokráciával egyre jobban megérti magát, ugyanakkor fokozatosan távolodik el a provinciális, sok esetben földhözragadtnak tűnő makedón előkelőségektől. Parmenión, azután annak fia, *Philótasz* és seregének más kiemelkedő vezetői növekvő rosszkedvvel szemlélték királyuk átváltozását. Alexandrosz, aki korábban még Dareioszal sem volt hajlandó egyezkedni, nem tűrhette, hogy saját alattvalói hiúsítsák meg terveit. Azzal a brutalitással számolt le ezekkel az emberekkel, amit az akadályt nem ismerő, elhivatottságát minden más fölé helyező politikus enged meg magának.

Legkiválóbb vezérei egyikének-másikának kivégeztetése elhallgattatta az elégedetlenkedőket. Alexandrosz pedig rövid pihenés után ismét útnak indította lassanként világvándoroknak számító harcosait. A mai Észak-Afganisztán, Üzbegisztán és Tadzsiszisztán területén áthatolva érkezett Indiába, ahol Kr. e. 326-ban vívta utolsó jelentős ütközetét. Ez alkalommal *Pórosz* indiai király volt az ellenfele, aki az Indus egyik mellékfolyója, a Hüdaspész (mai Dzselsam) és a Gangesz közötti vidék ura volt. Alexandrosz ellene is győzött, és természetesen a győzelem után Kína felé vonult volna tovább. De amit az ő emberfeletti ereje kibírt, azt katonái már nem tudták elviselni. Az Európából magával hozott harcedzett makedónok egy része korábban elpusztult, másik része helyőrségi szolgálatot látott el. Az újonnan verbuvált katonák pedig nem szoktak hozzá az ő követelményeihez. A sereg fellázadt, és nem volt hajlandó tovább követni vezérét. Alexandrosz kénytelen volt ekkor már Makedóniától Egyiptomra át Indiáig nyúló világbirodalma új fővárosa, Babilón felé

visszairányítani hadát. Vonulás közben, Kr. e. 324-ben megállt Szúszában, ahol annak érdekében, hogy soknemzetiségű birodalma lakói között béke és egyetértés honoljon, tömeges esküvőt rendezett görög-makedón harcosok és perzsa nők között. E nevezetes *szúsza-i mennyegzőről* írta Plutarkhosz: „Szúszában tartotta meg társai nászünnepest; ő maga Dareiosz leányát, Sztateirát vette feleségül, a legelőkelőbbekhez pedig a legelőkelőbb perzsa nőket adta. Közös nászünnepelely volt ez így mindazokkal a makedónokkal együtt, akik korábban léptek házasságra. A lakomára állítólag kilencezren voltak hivatalosak, és mindegyikük arany ivópoharat kapott az áldozathoz. Más tekintetben is bámulatos fényűzést fejtett ki; mindenki adósságát kifizette; százharminc híján tízezer talentumot.” A történetíró közléséhez hozzátehetjük, hogy a király, aki mindenben felül kívánta múlni alattvalóit, egy korábbi perzsa uralkodó, *III. Artaxerxész* leányát, *Parüszatiszt* is nőül vette ez alkalommal.

Kr. e. 323-ban érkezett Alexandrosz Babilónba. Lázás előkészületekbe kezdett egy Arábia elleni hadjáratához, amikor nyár elején váratlan betegség döntötte le lábáról. Az utóbbi időben egyre inkább rászokott a borivásra, és egy részeg lakomát követően magas lázzal esett ágyba. Napról napra rosszabul lett, végül meghalt. Talán egy visszatérő maláriás roham, esetleg májának betegsége, avagy a fárasztó évek alatt leromlott általános egészségi állapota okozta halálát. Politikáját folytatni képes utód nélkül halt meg, hiszen Alexandrosz nevű fia csak hónapokkal később született meg. A hatalmas birodalmat, csodálatos életművét idő hiányában nem tudta oly szilárdan megalapozni, hogy a nagy épület az ő halálát követően össze ne dőljön. De a romokon felemelkedett egy új, gazdag civilizációjú világ, amely tovább sugározta az ő nagyszerű emlékét.

AZ IDÉZETEK – A SZERZŐ FORDÍTÁSAI KIVÉTELEVEL – AZ ALÁBBI MAGYAR KIADÁSOKBÓL VALÓK

Cornelius Nepos: Híres férfiak.
Európa Könyvkiadó 1984.
Fordította: Havas László

Curtius Rufus: Nagy Sándor.
Európa Könyvkiadó 1967.
Fordította: Kárpáty Csilla

Démoszthenész: A hűtlen követség.
A koszorú. Magyar Helikon 1975.
Fordította: Gyomlay Gyula

Hérodotosz: A görög–perzsa háború.
Európa Könyvkiadó 1989.
Fordította: Muraközy Gyula

Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok.
Magyar Helikon 1965.
Fordította: Máthé Elek

Pseudo-Xenophón: Az athéni állam.
Akadémiai Kiadó 1954.
Fordította: Ritoók Zsigmond

Thuküdidész: A peloponnészoszi háború.
Európa Könyvkiadó 1985.
Fordította: Muraközy Gyula

Xenophón: Emlékeim Szókratészről.
Európa Könyvkiadó 1986.
Fordította: Németh György

TARTALOM

A HELLÉNEK VILÁGA 5

SZOLÓN 11

PERIKLÉSZ 20

DÉMOSZTHENÉSZ 30

AGÉSZILAOSZ 37

EPAMEINÓNDASZ 42

II. PHILIPPOSZ 49

NAGY SÁNDOR (III. ALEXANDROSZ) 60

FELELŐS KIADÓ KOCSIS ANDRÁS, A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA

KÉSZÜLT A GYOMAI KNER NYOMDA KFT.-BEN

FELELŐS VEZETŐ SZÁSZ IMRE ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ

SZERKESZTETTE BENKE ZSUZSA

A BORÍTÓ ÉS A TIPOGRÁFIA KUN GÁBOR MUNKÁJA

TERJEDELME 7 (A/5) ÍV